

**Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
Ministry of Education and Science of Ukraine
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University**

**ISSN 2411-4758 (Print)
ISSN 2518-1602 (Online)**

**РІДНЕ СЛОВО
В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ
ВИМІРІ**

Збірник наукових праць

**NATIVE WORD IN
ETHNOCULTURAL
DIMENSION**

Scientific Papers Collection

Дрогобич 2018
Drohobych 2018

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 12 від 20 вересня 2018 р.)

Р 49 Рідне слово в етнокультурному вимірі [Текст] : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2018. – 236 с.

До збірника наукових праць увійшли статті, у яких розглянуто питання функціонування мови як етнокультурного феномена.

Для науковців, викладачів, аспірантів, учителів, студентів.

УДК 811.161.2:39

Збірник затверджено у Переліку наукових фахових видань (додаток 8 до наказу Міністерства освіти і науки України № 1222 від 07.10.2016 р.) і зареєстровано в міжнародних наукометричних базах Google Scholar, Polish Scholarly Bibliography (PBN), ResearchBib – Academic resource index, Cite Factor, Index Copernicus (ICV 2016:50,67).

**Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20445-10245 Р від 11.10. 2013 р.**

Рецензенти :

Марія Голянич, д-р філол. наук, проф. кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Свєнїя Карпїловська, д-р філол. наук, проф., зав. відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України;

Інна Осадченко, д-р пед. наук, проф. кафедри теорії та методики початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського;

Григорій Шгонь, д-р філол. наук, проф. кафедри історії української літератури та шевченкознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Головний редактор

Марія Федурко – д-р філол. наук, проф.

Заступники головного редактора :

Світлана Гіряк – к. філол. наук, доц.;

Віра Котович – к. філол. наук, доц.;

Світлана Луців – к. пед. наук, доц.

Редакційна колегія :

Інна Клименко, член-кор. НАН України, д-р філол. наук, проф., **Зоя Валюх**, д-р філол. наук, проф., **Василь Винницький**, д-р філол. наук, проф., **Василь Грещук**, д-р філол. наук, проф., **Микола Зимомря**, д-р філол. наук, проф., **Петро Іванишин**, д-р філол. наук, проф., **Зоряна Коцюба**, д-р філол. наук, проф., **Наталія Мафтин**, д-р філол. наук, проф., **Петро Мацьків**, д-р філол. наук, проф., **Ігор Набитович**, д. н. з філол., проф. (Польща), **Анатолій Поповський**, д-р філол. наук, проф., **Іво Поспішіл**, д. н. з філол., проф. (Чеська Республіка), **Галина Сабат**, д-р філол. наук, проф., **Любов Струганець**, д-р філол. наук, проф., **Павол Штекавер**, д. н. з філол., проф. (Словацька Республіка), **Іван Кутняк**, к. філос. наук, доц., **Галина Миронова** д. н. з філол., доц. (Чеська Республіка), **Галина Філь**, к. філол. наук, доц., **Олена Кравченко-Дзондза**, к. пед. наук, доц., **Анна Огар**, к. філол. наук (відповідальний секретар).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднено на офіційному сайті видання
http://ddpu.drohobych.net/native_word/

Редакційна колегія не обов’язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

**Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100**

тел.:(03244) 1-04-74, факс:(03244) 3-81-11, e-mail: annaogar@ukr.net

*Published by the decision of the Academic Council of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Protocol № 12 from september 20, 2018)*

P 49 **Native word in ethnocultural dimension [Text] : Scientific Papers Collection / Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. – Drohobych : Posvit, 2018. – 236 p.**

Scientific Papers Collection includes articles dealing with functioning problems of the language as an ethnocultural phenomenon.

Selected works compiled for scientists, scholars, teachers and students.

УДК 811.161.2:39

Collection approved list of scientific professional publications (Annex 8 to the Ministry of Education and Science of Ukraine of 10.07.2016 № 1222) fnd registered in the international scientometric databases Google Scholar, Polish Scholarly Bibliography (PBN), ResearchBib - Academic resource index, Cite Factor, Index Copernicus (ICV 2016:50,67).

**Certificate of registration of print media
series KV № 20445-10245 P from October 11, 2013**

Reviewers :

Mariia Holianych, Doctor of Philology, Professor at the Department of the Ukrainian language, SHEE «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»;

Yevheniia Karpilovska, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Structural and Mathematics Linguistics, Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine;

Inna Osadchenko, Doctor of Pedagogics, Professor at the Department of Theory and Methods of Primary Education, V. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University;

Hryhorii Shton, Doctor of Philology, Professor at the Department of the History of Ukrainian Literature and Shevchenko Criticism, Taras Shevchenko Kyiv National University.

Chief editor

Mariia Fedurko, Dr. of Philology, Professor.

Deputy Editors :

Svitlana Hirniak, Ph. D. in Philology, Associate Professor,

Vira Kotovych, Ph. D. in Philology, Associate Professor,

Svitlana Lutsiv, Ph. D. in Pedagogics, Associate Professor.

Editorial board :

Nina Klymenko, Associate of the National Academy of Sciences of Ukraine, Dr. of Philology, Professor, **Zoia Valiukh**, Dr. of Philology, Professor, **Vasyl Vynnytskyi**, Dr. of Philology, Professor, **Vasyl Greshchuk**, Dr. of Philology, Professor, **Mykola Zymomria**, Dr. of Philology, Professor, **Petro Ivanyshyn**, Dr. of Philology, Professor, **Zoriana Kotsiuba**, Dr. of Philology, Professor, **Nataliia Maftyn**, Dr. of Philology, Professor, **Petro Matskiv**, Dr. of Philology, Professor, **Ihor Nabytovych**, Dr. in Philology, Professor (Poland), **Anatolii Popovskiy**, Dr. of Philology, Professor, **Ivo Pospishil**, Dr. habil. in Philology, Professor (Czech Republic), **Halyna Sabat**, Dr. of Philology, Professor, **Liubov Struhanets**, Dr. of Philology, Professor, **Pavol Stekauer**, Dr. in Philology (Slovak Republic), Senior Researcher, **Ivan Kutniak**, Ph. D. in Philosophy, Associate Professor, **Halyna Myronova**, Dr. in Philology, Associate Professor (Czech Republic), **Halyna Fil**, Ph. D. in Philology, Associate Professor, **Olena Kravchenko-Dzondza**, Ph. D. in pedagogics, Associate Professor, **Anna Ohar**, Ph. D. in Philology (responsible secretary of editorial board).

All electronic versions of articles in collection are available on the official website edition http://ddpu.drohobych.net/native_word/

Editorial board do not necessarily share the position expressed by the authors of articles, and is not responsible for the accuracy of these data and references.

Founder and Publisher - Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,

Ivan Franko str., 24, Drohobych, Lviv region, 82100

Tel. : (03244)1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: annaogar@ukr.net

I. ЗАСАДИ І ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 4-15.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140233>

УДК 811.161.2:373.46:62

ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНІВ ЛІСІВНИЦТВА

Олена БУРКОВСЬКА,

магістр філології, Хмельницький політехнічний коледж Національного університету «Львівська політехніка» olenochka444@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1768-0538>

Research ID: N-1373-2018 <http://www.researcherid.com/rid/N-1373-2018>

*Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board
07.08.2018*

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті простежено вияв в українській термінології лісівництва явища полісемії. Серед багатозначних термінів лісівництва виокремлено дво-, три-, чотири-, п'яти-, шестизначні терміни. У терміносистемі лісівництва знаходять вираження різні типи полісемії – зовнішньосистемна, міжсистемна, внутрішньосистемна та загальнонаукова. Визначено негативний вплив внутрішньосистемної полісемії на унормування української термінології лісівництва. Запропоновано шляхи уникнення цього явища в термінології.

Ключові слова: лісівництво; термін; українська термінологія лісівництва; лексико-семантичні відношення; полісемія.

THE PHENOMENON OF POLYSEMY IN THE SYSTEM OF UKRAINIAN FORESTRY TERMS

Olena BURKOVSKA,

Master of Philology Khmelnytsky Polytechnic College, Lviv Polytechnic National University olenochka444@ukr.net

The article examines the manifestation of the phenomenon of polysemy in the Ukrainian forestry terminology. Researchers attribute the emergence of ambiguity in the system of terms to the influence of various factors, both extralingual and intralingual ones.

The analysis of the semantic structure of Ukrainian forestry terms has shown that out of the total number of the terms in question (2 602 terms), 34 term units are polysemic ($\approx 1, 5\%$), i.e. they have two or more meanings. Among polysemic forestry terms, two-, three-, four-, five-, six-meaning terms can be distinguished. Most terms (19 units) have two meanings.

According to their structure, polysemic terms can be divided into terms-words and terms-phrases. In Ukrainian forestry terminology, polysemy predominates among one-component terms, while compound terms have fewer possibilities to demonstrate polysemy.

Polysemy is characteristic of terms, the use of which is not limited to the system of Ukrainian forestry terminology. These are general scientific terms, which are also active in other terminological systems.

The intra-system polysemy of forestry terms is of multifarious nature. It is largely stipulated by the development of forestry as a science. One of the main factors contributing to the development of ambiguity in the system of forestry terms is the processes of metaphorical and metonymic transfer, which are based on similarity or adjacency (form, size, functions, quality, a part and the whole, etc.).

It is particularly complicated to eliminate intra-system polysemy. The majority of multi-meaning forestry terms refers to the basic concepts. However, polysemy in the system of Ukrainian forestry terminology can be avoided by attaching additional components to one-word terms, which transforms them into term combinations.

Polysemy confirms the connection between forestry terms within the system of terms, as well as the terms pertaining to other fields of knowledge and commonly used vocabulary of the Ukrainian language. However, it adversely affects the accuracy of the term; therefore, it should be avoided. Further research could focus on the analysis of forestry terms in the functional aspect.

Key words: forestry; term; Ukrainian forestry terminology; lexical and semantic relations; polysemy.

Постановка проблеми. Питання багатозначності термінів неодноразово ставало предметом уваги науковців. Одним із перших окреслив проблему полісемності терміна Д. Лотте, констатуючи, що «явище полісемії в термінології спричиняє неточність, тому особливу увагу треба звертати на усунення всіх багатозначних термінів або залишати біля терміна лише одне значення» [10, 13]. У мовознавстві явище полісемії досліджували С. Гайда, М. Годована, Р. Дудок, Н. Краснопольська, Л. Рогач, О. Селіванова, Л. Симоненко А. Суперанська, В. Татаринів, В. Толікіна та ін.

Аналізуючи співвіднесеність терміна з поняттям, мовознавець Л. Рогач доходить висновку, що термінна полісемія – це наявність у семантичній структурі терміна двох і більше значень, тобто співвіднесеність одного терміна більш ніж з одним поняттям [16, 8].

Мета статті – дослідити вияв явища полісемії в українській термінології лісівництва (далі – УТЛ).

Аналіз праць термінознавців доводить, що проблема полісемії в термінології є дискусійною та остаточно не розв'язаною.

На думку багатьох дослідників, внутрішньосистемна полісемія породжує найбільше проблем у термінології, оскільки вона порушує одну з найважливіших вимог до терміна – однозначність у межах одного термінального поля [9, 634].

Мовознавець В. Толікіна стверджує, що відповідно до загальної семантичної закономірності в термінній системі «принципово усуваються відношення полісемії (один знак – одне поняття)» [21, 58]. Дослідниця А. Суперанська зазначає, що термін не може мати два або декілька смислів, тому що його денотат – наукове поняття, а значення терміна – концептуальне [19, 137].

Польський лінгвіст С. Гайда, однак, стверджує, що мова науки зберігає свій поліморфізм (багатозначність), оперуючи природними, штучними, а також системними та контекстними засобами, що це явище одночасно обмежують або усувають залежно від потреб та мовної кваліфікації автора [25, 71].

Чимало науковців вважає появу багатозначності в термінології закономірною, а явище полісемії визнає природним виявом законів розвитку мови та відображенням реальних процесів пізнання об'єктивної дійсності. Як стверджує В. Тагаринов, «при номінації терміном іншого денотата (об'єкта, поняття) виникає нове значення у того ж самого терміна, тобто розвивається полісемія. Зміна меж семантики терміна, поява нових значень – закономірне явище в терміносистемі, що розвивається. Це явище відбиває процес пізнання об'єктивної дійсності, яка постійно змінюється...» [20, 8].

Термінознавець Р. Дудок називає полісемію мовною універсалією, яка ґрунтується на узагальнювальній діяльності мови й мислення, та універсальність якої виявлено в її смислотвірному потенціалі. Відповідно жодна терміносистема не може уникнути впливу загальномовних універсалій, зокрема й тих, що стосуються закону неізоморфності, тобто неспіввіднесеності знака та його значення, тому існування полісемії зумовлене розбіжністю між обмеженою кількістю мовних слів, з одного боку, та нескінченною кількістю предметів і явищ навколишнього світу, – з іншого [8, 226].

Дослідниця О. Селіванова обґрунтовує наявність в однієї термінолексеми кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов'язані одне з одним, проявом мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака [17, 468].

Як зазначає М. Годована, з полісемією термінів «можна боротися, її можна обмежувати, але вона все одно буде проникати в термінологію як складову частину лексики загальнолітературної мови» [7]. Полісемним

термінам властиві ознаки загальнолітературної лексики, тому ці терміни є закономірним явищем в галузевих терміносистемах.

Появу багатозначності в системі термінів дослідники пояснюють впливом різних чинників – екстралінгвальних та інтралінгвальних. Серед чинників появи полісемії мовознавець Р. Дудок виділяє безмежність зовнішнього світу як спільності предметів і явищ та обмеженість словникового запасу навіть найрозвиненішої мови (тому лексика повинна групуватись не лише кількісно, але й якісно); а також указує на принцип економії мовних явищ та взаємозв'язок предметів і явищ, відображених у свідомості людини у вигляді значень [8, 226].

Основою розвитку термінної багатозначності Л. Симоненко вважає зміну структури мовного знака, який набуває нового змісту через схожість (метафора), часову і просторову суміжність (метонімія, синекдоха) з іншими поняттями. На думку дослідниці, і в літературній мові, і в термінній системі не можна надовго зберегти моносемність, тому що людські знання про навколишній світ весь час поповнюються, у процесі пізнання виникають нові поняття, які потребують словесного вираження, тобто вони відбиваються в мові, у тому числі і в полісемії слова [18, 27].

Аналіз семантичної структури українських термінів лісівництва показав, що від загальної кількості досліджуваних термінів (2 602 терміни) 34 термінних одиниць є багатозначними ($\approx 1,5\%$), тобто мають два і більше значення. Серед багатозначних термінів лісівництва можна виділити дво-, три-, чотири-, п'яти-, шестизначні терміни.

Більшість термінів (19 найменувань) має два значення, напр.: *агролісомеліорація* [5, 13], *актуалізація лісового фонду* [22, 23], *відземок* [22, 61], *дернування* [22, 102], *експертиза екологічна* [22, 121], *культура біологічна* [22, 346], *ландшафт* [22, 190], *лісистість оптимальна* [22, 198], *лісозабезпеченість* [6, т. 1, 437], *масив* [22, 212], *рекреація* [6, т. 2, 197], *скорковіння* [22, 346] та ін.

Цей тип полісемії С. Ульман називає «бісемією» [8, 217]. Наприклад, терміни *агролісомеліорація* реалізує два значення: «1) система лісознавчих засобів, спрямована на покращення несприятливих для господарства природних умов території та підвищення продуктивності угідь; 2) навчальна дисципліна, що розробляє теоретичні засади розміщення та конструювання агролісомеліоративних насаджень, методи їх вирощування, техніку і технології лісомеліоративних робіт» [5, 13]; термін *актуалізація лісового фонду* зафіксовано у двох значеннях: «1) приведення даних лісового фонду різної давності до однієї дати; 2) один з порівняльно-історичних методів дослідження історії розвитку лісу (лісознавство) [22, 23]»; термін *лісистість оптимальна* функціонує у двох значеннях

«1) ступінь заліснення території, за якої найбільш ефективно використовуються земельні ресурси, формується екологічно стабільне середовище та найбільш повно виявляється комплекс корисних властивостей лісу; 2) лісистість, що забезпечує природну екологічну рівновагу певної місцевості або підтримує відносно незмінний стан одного із середовищотворних компонентів (напр., гідрологічного режиму)» [22, 198] та ін.

Менша кількість термінів (7 найменувань) має три значення, напр.: *демутація* [22, 96], *дїброви* [6, т. 1, 219], *лісовпорядкування* [22, 202], *судина* [6, т. 2, 268], *урбанізація* [6, т. 2, 302], *урочище* [6, т. 2, 302] та ін. Наприклад, термін *демутація* виражає три значення: «1) антропогенна зміна рослинності, яка зумовлює закріплення у процесі її динаміки вузлових угруповань; 2) зміна рослинності й тваринного світу, що відбувається після їх порушення 3) форма сукцесії» [22, 96]; термін *урочище* зафіксовано в трьох значеннях: «1) одна із морфологічних частин географічного ландшафту; сполучена система ландшафтних фацій; 2) те, що становить природно межу (яр, гора, заплава); 3) порівняно велика ділянка лісу, яка відрізняється від інших окремими контурами, рельєфом, ґрунтово-гідрологічними умовами» [6, т. 2, 302] та ін.

Обмежена кількість термінів (6 найменувань) виражає чотири значення: *вершина* [5, 13], *планшет* [6, т. 2, 140], *ревізія* [6, т. 2, 140], *солонець* [6, т. 2, 249], *успадкування* [6, т. 2, 303], *царство* [6, т. 2, 326]. Наприклад, термін *планшет* реалізує чотири значення: «1) дошка з натягнутим на неї папером, на який наносять план місцевості; 2) плоска сумка з прозорим боком для карти; 3) підлога сцени в театрі, зроблена з окремих щитів, які можна міняти для зміни рельєфу сцени; 4) картографічний документ лісоінвентаризаційний, на якому в межах робочого поля (40x40 см) зображено частину (цілими лісовими кварталами) лісового фонду певного лісівництва в прийнятому масштабі (1:10000) з нанесенням квартальної і візирної сітки меж виділів та ін.» [6, т. 2, 140]; термін *ревізія* має чотири значення: «1) перевірка правильності і законності діяльності підприємства, установи, організації або службової особи, зокрема комплексна ревізія лісівництва; 2) обстеження, огляд з метою перевірки стану або виявлення наявності кого-, чого-небудь, напр. весняна ревізія обходу; 3) перегляд вчення, теорії з внесенням змін, поправок, що порушують їхні основи; 4) ревізія лісовпорядкування – чергові лісовпорядкувальні роботи з метою аналізу господарської діяльності ліс. підприємства за ревізійний період, виявлення змін у лісовому фонді та економіці, лісоінвентаризація і складання проекту організації та розвитку лісового господарства на наступний ревізійний період» [6, т. 2, 140]; термін *солонець* реалізує чотири значення: «1) місце, де кладуть лизунець чи розсипають сіль для

підгодівлі диких тварин; 2) біотехнічна споруда (у вигляді ящика, пенька, колоди, стовпа), в яку кладуть сіль; 3) певна площа поверхні ґрунту, насичена сіллю; 4) озеро або джерело з солоною водою» [6, т. 2, 249] та ін.

Виявлено один термін із п'ятьма значеннями: *фація*: «1) найпростіша елементарна природно-територіальна одиниця, що є ділянкою земної поверхні, в межах якої зберігається однорідність місцеположення, літології підстилаючих порід, мікроклімату, режиму зволоження, ґрунтового покриву і корінного фітоценозу; 2) в геології – гірська порода, пласт, або свита пласту, що характеризується однаковим літологічним складом і викопними органічними залишками; 3) нижча ступінь синтаксономічної ієрархії у флористичному підході до класифікації рослинності; 4) типологічна одиниця в болотознавстві – відрізок географічного поясу з певними спектрами ґрунтових зон; 5) в ґрунтознавстві – відрізок географічного поясу з певними спектрами ґрунтових зон» [6, т. 2, 307] та ін.

Зафіксовано термін *куртина*, який функціонує в системі термінів УТЛ із шістьма значеннями: «1) окрема ділянка лісу; 2) група дерев і кущів однієї породи в змішаному насадженні; 3) в регулярному парку – відкрита ділянка газона, обрамлена стрижневими чагарниками або деревами; 4) в пейзажному парку – вільно розміщена група дерев або чагарників; 5) ділянка, засаджена одним сортом винограду; 6) грядка для квіткових чи ін. рослин, обкладена дерниною» [6, т. 1, 379].

Полісемні терміни за структурою можна поділити на терміни-слова та терміни-словосполучення. В УТЛ полісемія переважає серед однокомпонентних термінів, а складені терміни мають менше можливостей виявляти полісемію.

Серед однослівних термінів зафіксовано 30 полісемних терміноодиниць, напр.: *агролісомеліорація, вершина, відземок, демутація, деревина, дернування, діброви, куртина, лісівництво, лісовпорядкування, лісозабезпеченість, масив, піонери, планишет, порода, ревізія, рекреація, рубання, скорковіння, солонець, стіна судина, ураган, урбанізація, урочище, успадкування, фація, царство* та ін.

Ці полісемні терміни за будовою переважно є простими (*урбанізація, урочище, вершина, планишет, ревізія* та ін.), а рідше складними (*агролісомеліорація, лісозабезпеченість, лісовпорядкування* та ін.).

Полісемія властива двокомпонентним терміносполученням (*експертиза екологічна, культура біологічна, лісистість оптимальна*) та рідко виявляється серед трикомпонентних (*актуалізація лісового фонду*).

Полісемія характерна для термінів, вживання яких не обмежується системою УТЛ. Це загальнонаукові терміни, які активно функціонують в інших терміносистемах. Їх використання в системі термінів лісівництва зумовле-

не «семантичним звуженням загального значення терміна зі збереженням гіперсеми та формальної структури» [11]. Наприклад, термін лісівництва *солонець* є багатозначним: «1) місце, де кладуть лизунець чи розсипають сіль для підгодівлі диких тварин; 2) біотехнічна споруда (у вигляді ящика, пенька, колоди, стовпа), в яку кладуть сіль; 3) певна площа поверхні ґрунту, насичена сіллю; 4) озеро або джерело з солоною водою» [6, т. 2, 249]. Однак він містить гіперсеми «сіль», яка є визначальною в найменуваннях певного поняття в інших науках (архітектури, географії, ґрунтознавства).

Внутрішньосистемна полісемія термінів лісівництва має різну природу. Вона спричинена розвитком науки про ліс. Наприклад, семантична структура терміна *діброва* розширювалася в результаті появи нових сем «лісова екосистема», «тип лісу», «деревостан»: «1) лісові екосистеми з пануванням в корінному деревостані одного з видів дуба (звичайного, скельного, австрійського, пухнастого тощо); 2) типи лісу, в яких головною лісоутворюючою породою є один із видів дубів: звичайний, скельний або пухнастий; 3) деревостани – насадження з переважанням у складі окремих видів дуба» [6, т. 1, 219].

Термін *лісовпорядкування* має три значення: «1) спеціальна техніко-економічна дисципліна навчальних лісових закладів, яка вивчає закономірності та принципи організації лісового господарства, інвентаризації лісового фонду й довготермінового проектування виробництва в господарських одиницях; 2) державна служба організації лісового господарства і лісокористування; 3) комплекс знімальних, лісоінвентаризаційних та проектних робіт, спрямованих на забезпечення раціонального використання продукції лісу, підвищення комплексної продуктивності деревостанів, відтворення лісових ресурсів, охорону лісів та їх захист, а також підвищення культури ведення лісового господарства, що фіксується в проекті організації й розвитку лісгосподарського підприємства на ревізійний період» [22, 202]. Розширення значення цього терміна та прирощення до основної семи «комплекс робіт» нових сем «спеціальна дисципліна» і «державна служба» є результатом появи спеціальної дисципліни «Лісовпорядкування» у вищих навчальних закладах та створення державної служби, яка займається питаннями лісовпорядкування.

У спеціальній літературі зафіксовано два значення терміна *рубання*: «1) дія за значенням рубати; 2) технологічний процес, який завершується видаленням дерев з лісу» [2, 5]. На нашу думку, термін *рубання* повинен мати одне значення «дія за значенням рубати», з яким він може функціонувати окремо або як компонент терміносполучень *метод рубання*, *рубання дерева* та ін. Однак його недоцільно використовувати для позначення технологічного процесу, який завершується видаленням дерев з лісу.

Замість нього треба вживати термін *рубанка*, а не калькований російський термін *рубка*, який подано в усіх словниках з лісівництва після 1928 року [2; 6; 13; 22 та ін.], нормативно-правових документах [14], навчальній літературі [12; 24 та ін.].

Чітко розрізняють значення термінів *рубання* та *рубанка* автори праці «Лісотехнічний словник. Німецько-український» (Подебради, 1928 р.), напр.: *рубання лісу; рубання модельних дерев* [23, 54, 58, 87]; *остаточна рубанка; рубанка суцільна; суцільна, остаточна рубанка; обсівна рубанка; гніздова рубанка; консерваційна рубанка; кулісова, черезсмугова рубанка; остаточна, очистна рубанка; світлова, ясна рубанка; проосвітлююча рубанка; рубанка простору; гніздова, круглякова рубанка; рубанка (с) пробної площі, (с)пробна рубанка; крайова рубанка; рубанка остаточна, очистна; рубанка в період руху соків* та ін. [23, с. 5, 9, 9, 24, 62, 66, 69, 72, 72, 73, 73, 73, 77, 89, 91]. У словнику термін *рубання* є компонентом таких терміносполучень, як *рубання лісу; рубання модельних дерев* [23, с. 54, 58, 87] і виражає значення «дія за значенням рубати», а термін *рубанка* послідовно вжито зі значенням «Технологічний процес, який завершується видаленням дерев з лісу» в терміносполученнях, компонентами яких є прикметники (дієприкметники), напр.: *кулісова, черезсмугова, остаточна, очистна, світлова, ясна, проосвітлююча, гніздова, круглякова (рубанка простору)* та ін. [23, с. 69, 72, 72, 73, 73, 73].

Одним із основних чинників розвитку багатозначності в системі термінів лісівництва є процеси метафоричного та метонічного перенесення, які ґрунтуються на подібності або суміжності (форми, розміру, функцій, якості, частини і цілого тощо).

Полісемія, що з'явилась в УТЛ через метафоричне перенесення на основі подібності виконуваних функцій, схожості зовнішніх ознак (форма, розмір, місце розміщення) чи внутрішніх властивостей, процесів чи дій тощо, властива термінам *вічко, кондиціонування, оцупок, хвилястість*. Наприклад, термін лісівництва *хвилястість* «Умовна вада деревини, яка виявляється у хвилястому або хаотичному розміщенні її волокон» [22, 391] виникає в результаті перенесення загальноживаної назви *хвилястість* «Якість за значенням хвилястий» [1, т. 11, 41] на предмет, схожий за формою.

Терміни лісівництва набувають нових значень на основі суміжності: а) процесу або дії та місця дії, напр.: *вирубка* «1) процес вирубування лісу; 2) ділянка, де ліс рубають» [8, 62]; б) об'єкта та місця, напр.: *культура біологічна* «1) група організмів для будь-яких наукових або освітніх цілей, отримана в експериментальних умовах; 2) посадка культурних рослин» [22, 346]; в) дії – технологічного процесу, напр.: *рубання* «1) дія за значен-

ням рубати; 2) технологічний процес, який завершується видаленням дерев з лісу» [2, 5]; г) об'єкта дослідження та навчальної дисципліни, напр.: *агролісомеліорація* » 1) система лісознавчих засобів, спрямована на покращення несприятливих для господарства природних умов території та підвищення продуктивності угідь; 2) навчальна дисципліна, що розробляє теоретичні засади розміщення та конструювання агролісомеліоративних насаджень, методи їх вирощування, техніку і технології лісомеліоративних робіт» [5, 13] та ін.

Позбутися внутрішньосистемної полісемії термінів дуже важко. Більшість багатозначних термінів лісівництва називає основні поняття. Професор Д. Бондаренко зазначає, що навіть «термін *ліс* не є однозначним, означає ліс, як ліс і в той же час зрубані дерева, деревину» [3, 61]. На особливість семантики багатозначного терміна *ліс* звертає увагу лісознавець І. Ребезнюк. Досліджуючи тріаду термінів *ліс – дерево – деревина*, науковець зауважує, що термін *ліс* уживають на позначення всіх трьох понять: «1) велика кількість дерев, що ростуть на великій площі землі, що її позначають словом ліс; 2) багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям, яку називають словом дерево; 3) тверда тканина дерева, що її називають деревина (напр., *листяний ліс, розпилювання лісу, транспортування лісу*)» [15, 66].

Однак, на нашу думку, полісемії в системі УТЛ можливо уникнути через доповнення однослівних термінів додатковими компонентами, внаслідок чого вони перетворюються на терміносполучення. Наприклад, термін *лісівництво* варто вживати в значенні «наука, яка досліджує процеси вирощування, формування і поновлення лісу; типи, складники та характеристики лісу, види деревостану; етапи використання, заготівлі й оброблення лісових ресурсів і продукції та процеси рубання лісу в теоретичному та практичному аспектах» [20, 318] або «наука про природу лісу, методи його вирощування, підвищення продуктивності, лісокористування» [22, 198]. Для найменування галузі рослинництва, яка займається «вирощуванням лісу для одержання деревини, інших продуктів лісу та використання його з захисними, водорегулюючими, лікувально-оздоровчими, естетичними цілями» [6, т. 1, 422] доречно використовувати складений термін *галузеве лісівництво*.

Отже, полісемія підтверджує зв'язки термінів лісівництва у межах терміносистеми, а також з термінами інших галузей знань та загальноживаною лексику української мови, однак негативно позначається на точності терміна, тому її потрібно уникати. Перспективою подальшого дослідження є аналіз термінності лісівництва у функціональному аспекті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білодід, І. (Ред.). (1970–1980). Словник української мови: в 11 т.; АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ: Наукова думка. Т. 1–11.
2. Бондаренко, В., Землинський С. & Копій Л. (2013). *Лісівництво. Термінологічний словник*. Львів: Вид-во НЛТУ України.
3. Бондаренко, В. (2004). Про чужомовні та неточні лексико-стильові конструкції в українській лісівничій термінології. *Науковий вісник: зб. наук.-техн. праць Українського державного лісотехнічного університету*; М-во освіти України, УкрДЛТУ. Львів. Вип. 14.5: Стан і тенденції розвитку лісівничої освіти, науки та лісового господарства в Україні, 60–64
4. Бурковська, О. (2016). Українська термінологія лісівництва в системі термінів лісівничих наук. *Spheres of Culture*; ed. by Ihor Nabytovych. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. Vol. XIV. 314–322.
5. Вінтонів, Р. & Гриджук, О. (Ред.). (2009). *Короткий тлумачний словник-довідник понять і термінів лісівництва*. Львів: НЛТУ України.
6. Генсірук, С. (Ред.) (1999, 2007). *Українська енциклопедія лісівництва: у 2 т.* Львів: НВФ «Українські технології».
7. Годована, М. (2015). Спостереження над семантичними особливостями термінологічної лексики; Відділ наукової термінології Інституту української мови НАН України. Взято з: <http://www.odigest.org/index>.
8. Дудок, Р. (2009). *Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках*: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.
9. Краснопольська, Н. (2010). Полісемія в українській термінології менеджменту. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог, 362–369.
10. Лотте, Д. (1961). *Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории методики*. Москва: Наука.
11. Овсейчик, С. (2006). *Формування української екологічної термінології* (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ. 19 с.
12. Олійник, В. & Вігер, Р. (2011). *Лісознавство: курс лекцій*. Івано-Франківськ: Симфонія форте.
13. Погребняк, П. & Стойко, С. (1980). *Російсько-український словник термінів лісівництва*. Київ: Наукова думка.
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724. Взято з: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/724-2007-%D0%BF>.
15. Ребезнюк, І. (2016). Похідники від термінів тріади: ліс – дерево – деревина. *Проблеми української термінології: зб. наук. пр. XIV Міжн. наук. конф. «Проблеми української термінології СловоСвіт 2016»* (Львів, 29 вересня – 1 жовтня 2016 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 66–72.
16. Рогач, Л. (1999). *Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київ.
17. Селіванова, О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава; Київ: Довкілля.
18. Симоненко, Л. (1991) *Формування української біологічної термінології*: монографія. Київ: Наукова думка.

19. Суперанская, А., Подольская, Н. & Васильева, Н. (1989). *Общая терминология: вопросы теории*. Москва: Наука.
20. Татариннов, В. (1988). *Лексико-семантическое варьирование терминологических единиц и проблемы терминографии*. (Автореф. дис. канд. филолог. наук). Москва.
21. Толикина, Е. (1970). Некоторые лингвистические проблемы изучения термина. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии*. Москва: Наука, 53 – 67.
22. Туниця, Ю. & Богуслаев, В. (2014). *Лісотехнічний термінологічний словник: український, російський, англійський*. Львів: Піраміда.
23. Чикаленко, Є. (Ред.). (1928). *Лісотехнічний словник. Німецько-український*. Лісова термінологічна комісія при Агрономічно-лісовому факультеті УГА в ЧСР та Спілки техніків с. г. в ЧСР. Подєбради.
24. Швиденко, А. (2004). *Лісівництво: підручник*. Чернівці: Рута.
25. Gajda, S. (1990). *Wprowadzenie do teorii terminu*. Opole: WSP.

REFERENCES

1. Bilodid, I. (Red.) (1970–1980). AN URSS. Instytut movoznavstva. Kyiv: Naukova dumka.
2. Bondarenko, V., Zemlynskyi S. & Kopii L. (2013). *Lisivnytstvo. Terminolohichniy slovnyk [Forestry. Terminology dictionary]*. Lviv: Vyd-vo NLTU Ukrainy.
3. Bondarenko, V. (2004). Pro chuzhomovni ta netochni leksyko-stylovi konstruktсии v ukrainskii lisivnychii terminolohii [About foreign-speaking and inaccurate lexical-style constructions in the Ukrainian forestry terminology]. *Naukovyi visnyk: zb. nauk.-tekhn. prats Ukrainського derzhavnoho lisotekhnichnoho universytetu [Scientific Herald: Sb. Sci.-Tech. works of the Ukrainian State Forestry University; Ministry of Education of Ukraine, UkrDLTU]*. Lviv. Vyp. 14.5: Stan i tendentsii rozvytku lisivnychoi osvity, nauky ta lisovoho hospodarstva v Ukraini. S. 60–64
4. Burkovska, O. (2016). Ukrainська terminolohiia lisivnytstva v systemi terminiv lisivnychkh nauk [Ukrainian terminology of forestry in the system of terms of forest science.]. *Spheres of Culture*; ed. by Ihor Nabytovych. Lublin: Maria Curie-Sklodowska University in Lublin. Vol. KhIV. 513 s. S. 314–322.
5. Vintoniv, R., Hrydzjuk O. (Red.) (2009). *Korotkyi tлумachnyi slovnyk-dovidnyk poniat i terminiv lisivnytstva [Short explanatory dictionary-reference book of terms and concepts of forestry]*. Lviv: NLTU Ukrainy. 87 s.
6. Hensiruk, S. (Red.) (1999). *Ukrainska entsyklopediia lisivnytstva: u 2 t. [Ukrainian Encyclopedia of Forestry: 2 t.]*. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii»..
7. Hodovana, M. (2015). Sposterezhennia nad semantychnymy osoblyvostiamy terminolohichnoi leksyky [Observing the semantic features of the terminology vocabulary]; *Viddil naukovoї terminolohii Instytutu ukrainskoї movy NAN Ukrainy*. Vziato z: <http://www.odigest.org/index>.
8. Dudok, R. (2009) *Problema znachennia ta smyslu termina v humanitarnykh naukakh: monohrafiia [The problem of meaning and meaning of the term in the humanities: monograph.]*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka.

9. Krasnopolska, N. (2010). Polisemiia v ukrainiskii terminolohii menedzhmentu [Polisemy in the Ukrainian terminology of management]. *Naukovi zapysky. Seriia «Filolohichna» - Proceedings. Series "Philological"*. Ostroh. S. 362–369.
10. Lotte, D. (1961). *Osnovy postoroenyia nauchno-tekhnycheskoi termynolohyy. Voprosy teoryi metodyky [Basis for the formulation of scientific and technical terminology. Questions of the theory of methodology]*. Moscow: Nauka.
11. Ovseichyk, S. (2006). Formuvannia ukrainskoi ekolohichnoi terminolohii [Formation of Ukrainian ecological terminology]. (*Masters thesis*). Kyiv.
12. Oliinyk, V., Viter R. (2011). *Lisoznavstvo: kurs leksyii [Forestry: a course of lectures]*. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte.
13. Pohrebniak, P., Stoiko, S.(1980). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk terminiv lisivnytstva [Russian-Ukrainian dictionary of terms of forestry]*. Kyiv: Naukova dumka.
14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 travnia 2007 r. № 724.[Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 12, 2007]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/724-2007-%D0%BF>.
15. Rebezniuk, I. (2016). Pokhidnyky vid terminiv triady: lis – derevo – derevyna [Derivatives from the terms of the triad: wood - wood - wood]. *Problemy ukrainskoi terminolohii - Problems of Ukrainian terminology*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. S. 66–72.
16. Rohach, L. (1999). Semantychna osnova linhvistychnykh terminiv v ukrainskii ta anhliiskii movakh [Semantic basis of linguistic terms in Ukrainian and English]. (*Masters thesis*). Kyiv.
17. Selivanova, O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: the terminology encyclopedia]*. Poltava; Kyiv: Dovkillia.
18. Symonenko, L. (1991) *Formuvannia ukrainskoi biolohichnoi terminolohii: monohrafiia [Formulation of the Ukrainian biology terminology]*. Kyiv: Naukova dumka.
19. Superanskaya, A., Podolskaya, N., Vasilyeva, N. (1989). *Obshchaya terminologiya: voprosy teorii [General terminology: theory questions]*. Moscow: Nauka.
20. Tatarinov, V. (1988). Leksiko-semanticheskoye varirovaniye terminologicheskikh edinit i problemy terminografii [Lexico-semantic variation of terminological units and problems of terminography]. (*Masters thesis*). Moscow.
21. Tolikina, E. (1970). Nekotoryye lingvisticheskiye problemy izucheniya termina. [Some linguistic problems of the term]. *Lingvisticheskiye problemy nauchno-tekhnycheskoy terminologii - Linguistic problems of scientific and technical terminology*. Moscow: Nauka, 53–67.
22. Tynytsia, Yu., Bohuslaiev, V. (2014). *Lisotekhnichniy terminolohichnyi slovnyk: ukrainskyi, rosiyskyi, anhliyskyi [Forestry Dictionary]*. Lviv: Piramida. 967 s.
23. Chykalenko, Ye. and ets. (Red.) (1928). *Lisotekhnichniy slovnyk. Nimetsko-ukrainskyi [Forestry Dictionary. German-Ukrainian]*. Podiebrady.
24. Shvydenko, A. (2004). *Lisivnytstvo: pidruchnyk [Arboriculture: a textbook]*. Chernivtsi: Ruta.
25. Gajda, S. (1990). *Wprowadzenie do teorii terminu*. Opole: WSP.

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 16-27.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140889>

УДК 811.161.2'282

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В ГОВІРКАХ У СВІТЛІ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ З ПРОЕКЦІЄЮ НА АРЕАЛ ПОКУТТЯ

Оксана ГАВАДЗИН

*кандидат філологічних наук, провідний фахівець Інституту
українознавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника», (Україна, Івано-Франківськ), fil-oks@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7697-4800>*

Research ID: N-1624-2018 <http://www.researcherid.com/rid/N-1624-2018>

*Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board:
20.08.2018*

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті досліджено теоретичні питання вивчення динамічних процесів у говірках. З'ясовано основні підходи наявні в мовознавстві з питань динаміки і статичності у діалектах. Розкрито стан дослідження ареалу Покуття. Окреслено перспективи вивчення діалектної мови Покуття. Визначено місце говірок Покуття в дослідженні динамічних процесів в українських діалектах.

Ключові слова: динамічні процеси; говірка; діалектне мовлення; атлас української мови; ареал Покуття.

DYNAMIC PROCESSES IN THE CONTROL OF THE LIGHTING OF LINGUISTIC STUDIES WITH THE PROJECTION ON THE AREAL POKUTTIA

Oksana GAVADZYN

*Candidate of Philology, leading specialist of the Institute of Ukrainian
Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
(Ukraine, Ivano-Frankivsk), fil-oks@ukr.net*

The article theoretical questions of the study of dynamic processes in conversations are researched. The basic approaches available in linguistics are dynamics and statics in dialects are elucidated. The state of the Pokuttia's rigorous study is revealed. The

prospects for studying the dialect language of Pokuttia are outlined. The place of the Pouture dialects in the study of dynamic processes in Ukrainian dialects is determined.

The study of dynamic processes in modern speech communication is relevant and multifaceted. Dialectologists are interested in the causes, directions, pace of change in conversations.

The existence of dialectal speech in oral form complicates the manifestation of the patterns of changes in the dialect, as the dynamic is manifested by spatial layers and individual characteristics, non-coding of speech, the complex history of each dialect and the society, which uses the appropriate dialect, which increases the attention to extra-language factors in the formation and functioning of dialect.

In the description of speech dynamics, in particular dialect, a special technique was developed: phonological, morphological and lexical oppositions are considered, on which one can determine the development of the system, to determine the stability of its individual units. It is known that the lexical system is changing faster than other language levels.

In the study of the dynamics of the dialects of Pokuttia, only the first steps have been taken today. The prospect of further scientific research is seen in the study of new thematic groups of vocabulary, other language levels (phonetics, morphology, syntax), the conclusion of a linggo-geographic atlas, the formation of a source base in the form of audio recordings, dialects of dialectal texts.

In our time, when dialectal speech actively reacts to socioeconomic and cultural-historical changes in society, problems associated with changes in language, become of particular relevance and require a thorough analysis.

Keywords: dynamic processes; dialect; dialectal speech; Ukrainian language atlas; Pokuttia range.

Постановка проблеми. Дослідження динамічних процесів у сучасному говірковому мовленні є актуальним і багатоаспектним. Діалектологів цікавлять причини, напрямки, темпи змін у говорах.

На діалекти вагомо впливають культура, наука, техніка, економічний стан, зв'язки населення з іншими етносами тощо. Нові тенденції у мовленні несуть нові назви. Однак змінюючись в залежності від конкретних умов, говори упродовж багатьох століть зберігають також і свої давні риси.

Рухливість і змінність у часі слова дозволяє виявити його динамічні властивості.

Метою статті є аналіз лінгвістичних студій, присвячених динамічним процесам у говірках з акцентом на динаміку лексики в ареалі Покуття.

Вклад основного матеріалу. В українській діалектології здійснено низку досліджень динамічних процесів на матеріалі різних діалектів.

Започаткували вивчення динамічних процесів у говірках П. Ю. Гриценко [12] та К. Д. Глуховцева [10].

П. Ю. Гриценко у статті «Простір і час у лінгвістичній географії» визначає три складники, які надають онтологічний статус динаміці мов-

ного явища: час, простір, структура явища: «Час відбивається не лише на величині ареалу, а й глибині структурних перетворень, одночасно структурна зв'язність безпосередньо відбивається на його динаміці» [12, 107].

Глуховцева К. Д. у ґрунтовному дослідженні «Динаміка українських східнословобожанських говірок» [10] у синхронно-діахронному аспекті розглядає фонологію, фонетику, морфологію, лексику східнословобожанських говірок. Дослідниця найчисельніші зміни зауважила у лексичній системі східнословобожанських говірок. Зосібна, К. Д. Глуховцева повторно обстежила східнословобожанські говірки за «Програмою для збирання матеріалів до діалектологічного Атласу української мови», виявивши динаміку змін фонологічної (фонетичної), морфологічної та лексичної систем цих говірок за 50 років, створила карти, що репрезентують мовні явища 57 говірок Луганщини двох хронологічних зрізів: 50-60 рр. XX ст. та кінця XX – початку XXI ст.

Динамічні процеси в українській діалектній мові на матеріалі лексики комплексно досліджували Тищенко Л. М. [22], Абрамян Ю. В. [1], Волошинова М. О. [6], Борис Л. М. [4], Руснак Н. О. [21], Ігнатенко Д. А. [13].

Тищенко Л. М. на основі дослідження побутової лексики південнословобожанських говірок виявляє, що основну частину номенів складають давні утворення, деякі з них упродовж останнього століття функціонують без змін, інші зазнали різних трансформацій – семантичних та формальних (фонемних, морфемних); окремі номінації поповнили аналізовану тематичну групу лексики за досліджений період, інші – вийшли з ужитку, субституювалися. Дисертантка відзначає, що незважаючи на міжмовну та міждіалектну взаємодію, вплив нівеляційних процесів та зміни в господарському житті діалектоносіїв, склад аналізованих лексико-семантичних груп залишається відносно сталим. Останнє підтверджує зіставлення побутової лексики південнословобожанських говірок на двох хронологічних зрізах (XIX ст. – кінець XX ст.), яке виявило, що 269 із 1065 зафіксованих номінативних одиниць упродовж досліджуваного періоду функціонують без зміни [22].

Східнословобожанські говірки були предметом дослідження Абрамян Ю. В. [1]. Здійснений системний аналіз динаміки словникового складу лексики традиційного сільського виробництва, дозволив дисертантці описати агрономени на сучасному етапі та в аспекті змін, охарактеризувавши основні тенденції розвитку репертуару лексем та закономірності вияву у них динамічних процесів. Авторка визначила екстралінгвальні й інтралінгвальні чинники, які впливають на мовну

еволюцію та детермінують зрушення в агролексиці. Для дослідження залучено матеріали двох часових зрізів: синхронного та діахронного, що дозволило розглянути зміни впродовж ста останніх років.

На предмет визначення статичного та динамічного проведено аналіз традиційної предметної лексики в українських східнословобанських говірках Волошиною М. О. [6]. Дослідниця відстежила просторову поведінку назв на двох часових зрізах. У процесі багатоаспектного лінгвістичного аналізу лексико-семантичної групи назв їжі, посуду та кухонного начиння виявлено такі типи змін у лексичній системі говірок: збільшення кількості репрезентантів семи за рахунок виникнення найменувань нових реалій чи модифікації назв загальноновживаних денотатів, зникнення окремих номенів, архаїзація назв. Проте найчастіше зміни полягають у розширенні чи звуженні семантичної структури загальноновживаних лексем.

Живе мовлення буковинців з погляду динаміки зацікавило дослідниць Борис Л. М. [4] та Руснак Н.О. [21]. Дослідження буковинської кулінарної термінології дозволило Борис Л. М. [4] виявити певні особливості. Вона зауважує, що зменшенню тематичної групи спричиняє пасивізація номінацій, визначена зникненням страв, які вони позначали. Престижність рідної мови сприяє архаїзації запозичених назв. Розширення номінацій відбувається за рахунок дублетних назв різної лінгвальної природи. Запозичення проникли у говірки під впливом міграційних процесів в суспільстві, інформаційним тиском тощо. Руснак Н. О. разом з Борис Л. М. у монографії «Динаміка назв страв та напоїв у буковинських говірках» [21] опрацювали матеріал, почерпнутий з етнографічних та лексикографічних праць, творів буковинських письменників кінця ХІХ - початку ХХ ст. та живого народного мовлення. Дослідниці виявили, що на динамічні процеси в назвах їжі та напоїв впливають різні чинники: глобалізаційні впливи, міграційні процеси в краї, ріст купівельної спроможності буковинців, знайомство з європейською культурою харчування тощо. Серед інтралінгвальних чинників авторки виявляють розширення номінативних рядів, розширення семантичної структури загальноновживаних лексем, уникнення специфічних найменувань, зміна окремих загальноновживаних лексем як наслідок номінативної надлишковості, закріплення за ними значень, не властивих українській літературній мові та буковинським говіркам, пасивізація словникового запасу, поява синонімічних дублетів, запозичення. Руснак Н. О., Борис Л. М. представили одиницю опису динамічною триелементною структурою, що охоплює центр і периферію, запропонувавши індекс динаміки лексичних одиниць на позначення їжі та напоїв.

Новаторською виявилася ґрунтовна праця Ігнатенко Д. А. [13], у якій здійснено дослідження українських говірок півночі Молдови, тобто за межами етномовного континууму. Зазначені говіри проаналізовані в двох аспектах: 1) у лінгвальному аспекті лексику охарактеризовано з погляду типології, варіативності, номінації, творення, етимології зафіксованих лексем, їхнього поширення в інших діалектних угрупованнях і літературній мові; особливої уваги надано інтерферентним явищам, які є наслідками міжмовних і міждіалектних контактів; а також 2) в екстралінгвальному аспекті, де до уваги взято культурні та історичні чинники, що зумовили типові для досліджуваного ареалу мовні явища й особливості, які вплинули на етнічний склад населення. З'ясовано, що в семантичній системі “Житлово-господарський комплекс” і «Хатне начиння» українських говірок півночі Молдови відбуваються модифікації семантичного обсягу лексем, що зумовлюють розширення значення, при якому кількість позначуваних реалій зростає, а зміст значення збіднюється, що свідчить про поступову загрозу збіднення діалектного мовлення. Семантичні трансформації зумовлені найчастіше метонімічним перенесенням назви матеріалу на реалію, назви частини села на територію для будівництва (найменування житлово-господарського комплексу); метафоризацією, що зумовлює перенесення назви на інший денотат за подібністю (найменування опалювальних споруд та їхніх частин, кухонного начиння); архаїзацією лексем у зв'язку із зникненням реалії (лексика, пов'язана із ткацтвом, назви начиння для прання).

Як бачимо, у процесі дослідження динаміки діалектної лексики діалектологи прийшли до певних узагальнень. Можемо виокремити причини змін в лексичній системі:

- позамовні зміни спричинені міграційними процесами, розвитком матеріальної культури, модернізацією життя тощо,
- мовними чинники є архаїзація лексем, міжмовні й міждіалектні контакти та інше.

Серед частих мовних перетворень є:

- зміни семантичного обсягу лексем (семантизація, десемантизація, транссемантизація);
- перенесення значень (метафоризація, метонімізація), внаслідок чого семантичний обсяг слів може зазнавати розширення, звуження або трансформації.

Сьогодні також відомі спроби виявити риси динаміки окремих говірок, говору з погляду фонетики.

У праці Костів О. М. «Динаміка і статика в діалектних лінгвістичних дослідженнях (на матеріалі II тому АУМ)» [15] шляхом порівняльного

аналізу й накладання лінгвістичних ареалів досліджено вияви динаміки і статичності у фонологічній системі говірок південно-західного наріччя української мови.

Мартинова Г. І. [20], спираючись на докладний опис ареальних характеристик явищ, розглядає їх крізь призму структурної організації фонологічної й фонетичної систем середньонаддніпряньського говору. Дослідниця сформулювала деякі загальні характеристики середньо-наддніпряньського ареалу, зокрема як прогресуючого, оскільки засвідчено входження його структурних рис у системи інших діалектів. Ареали внутрішнього членування середньонаддніпряньського говору, що виявлено на підставі лінгвогеографічного вивчення фонетичної й фонологічної систем та свідчень інших рівнів діалектного мовлення, переконають у тому, що головною ареальною характеристикою цього говору є лінгвальна синтопія, яка виявляється у зближенні й групуванні ізоглос.

Зауважуємо, що динамічні процеси у говірках також проаналізовані в низці ґрунтовних статей. Так, К. Герман своє дослідження присвятив вивченню лексики буковинських говірок [9]. Стаття Гримашевич Г. І. присвячена вивченню динамічних процесів в тематичній групі лексики одягу середньополіського діалекту [11]. Дослідник Вакульчук С. П. простежує динаміку наддністрянських говірок [5]. Змінність мовних елементів із залученням відомостей трьох часових зрізів, а саме: матеріалу, зібраного О. Б. Курило в 20-х рр. ХХ ст., уміщеного в Атласі української мови й зібраного в 50-х рр. ХХ ст. та сучасним, вивчала О. В. Юсікова [23]. Марєєв Д. у статті «Атлас української мови» як база вивчення динаміки говірки» [19] зауважує, що «для вивчення динаміки говірок важливе значення мають коментарі до лінгвістичних карт» [19, 64-65]. Ястремська Т. О. об'єктом дослідження обрала наддністрянські говірки південно-західного наріччя, виявляючи їхню динаміку у текстах [24].

Розглядаючи стан та прийоми дослідження динаміки мовлення в говірках, зауважено наступне:

1) існування діалектного мовлення в усній формі ускладнює вияв закономірностей змін у говірці, оскільки динамічне увиразнюється просторовими нашаруваннями та індивідуальними характеристиками, некодифікованістю мовлення, складною історією кожної говірки та соціуму, який користується відповідною говіркою, через що зростає увага до позамовних чинників у формуванні й функціонуванні говірки;

2) в описі динаміки мовлення, зокрема й діалектного, вироблено спеціальну методикку: розглядаються фонологічні, морфологічні та лексичні опозиції, за якими можна визначити розвиток системи, виявляти стійкість її окремих ланок;

3) відомо, що лексична система змінюється швидше порівняно з іншими мовними рівнями. Зміни в лексиці зумовлені позамовними і внутрішньомовними причинами. Позамовні причини – зміни в навколишньому світі: суспільно-історичні процеси, нововведення в техніці, побуті, розвиток науки, ідеології, які супроводжуються появою нових слів та зникненням їх відповідників. Внутрішньомовні причини – зміни словникового складу, представлені тенденціями до економії, уніфікації, системності мовних засобів, варіювання номінацій із різною мотивацією, походженням, завданнями експресивно-емоційної та стилістичної виразності;

4) для сучасних досліджень динаміки говірок характерна багатоаспектність. Статику й динаміку елементів діалектного мовлення вивчають як з погляду її вияву в часі, так і в синхронному одночасовому вимірі в мовному просторі;

5) зміни в мовній системі говірки відбивають лінгвістичні карти у вигляді різноманітних ареальних характеристик. Тому закономірно постав напрям інтерпретаційної діалектології, центральним об'єктом якого є зв'язки просторових і часових характеристик. Для з'ясування динаміки / статичності одиниць діалектного мовлення важливими є свідчення великих ареалів, що дозволяє з'ясувати ступінь вияву явища в континуумі;

6) надійним джерелом вивчення процесів динаміки / статичності українських говірок, зокрема мовних явищ, є Атлас української мови, у якому подано велику за обсягом інформацію про стан говірок у 50-60 рр. ХХ ст., тобто умовно 50 р. тому;

7) вагому інформацію дає дослідження діалектного мовлення різних вікових груп (діалектоносіїв старшого, середнього та молодшого покоління).

Багатоаспектність вивчення мовних змін незалежно від обраної методики дослідження, поставлених цілей та обстежуваного ареалу вказує на зростання наукового інтересу до проблеми мовної динаміки.

Незважаючи на підвищений інтерес діалектологів до динамічних процесів у говірках, ареал Покуття у цьому аспекті є мало дослідженим.

Не можна сказати, що покутські говірки не були предметом наукового аналізу, однак більшість із них не торкаються проблеми динаміки покутських мовно-територіальних утворень.

Так, міркування про покутський говір висловлювали Горбач О. «Покутсько-буковинські або покутські говірки», Кисілевський К. «Надпрутський говір», Зілінський І. «Карта українських говорів з поясненнями», «Проба упорядкування українських говорів», Жилко Ф. «Говори української мови», «Нариси з діалектології сучасної української мови», «По-

ходження південно-західних діалектів української мови (у світлі даних лінгвістичної географії)», Клепикова Г. П., Попова Т. В., Усачева В. В. «Групировка юго-западных украинских говоров (по материалам «Карпатского диалектологического атласа)», Верхратський І. «Дещо до говору буковинсько-руського», Кобилянський Б. В. «Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття», «Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови)», Ястремська Т. О. «Діалектний простір Галичини: говірки української мови», «До проблеми членування говорів південно-західного наріччя» [8; 14-15].

Фонетичні особливості покутських говірок досліджував Залеський А. М. у працях «Вокалізм південно-західних говорів української мови», «Деякі явища вокалізму покутських говірок з погляду фонології» [8; 15].

Ономастичні дослідження на матеріалі говірок Покуття знайшли висвітлення у спеціальних працях Бучка Д. «Походження назв населених пунктів Покуття», Білінської Л. П. «Формування мікропонімії Покуття», Вирсти Н. В. «Становлення та розвиток антропонімії Покуття», Габорака М. М. «Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (XII-XX)», Вебер Н.В. «Мікроойконімія Івано-Франківщини» [8; 15].

У рамках діалектної лексики Покуття здійснено дослідження Грещука В. В. «Найменування головних уборів на Прикарпатті», Вакалюк Я. Ю. «Лексико-семантична характеристика назв одягу в говірках Прикарпаття», Шляхова О. М. «Спостереження над варіантністю побутової лексики говорів Прикарпаття», «Народні назви одягу в говірках Івано-Франківщини» [8; 13].

Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття комплексно досліджено в дисертації Гавадзин О. Я. [8]. Змінність у часі номінацій зазначеної тематичної групи висвітлено у статті «Динамічні процеси в одяговому назовництві Покуття» [7].

Водночас окремі статті присвячені безпосередньому вивченню динамічних процесів. Бігусяк М. В. у статтях «Динаміка семантичної структури назв будівельних процесів, дій та їх виконавців у говірках передкарпатського ареалу» [2] та «Динамічні процеси в аграрному дискурсі говірок Прикарпаття» [3] розглядає динамічні процеси, що відбуваються у семантичній структурі назв будівельних дій та їх виконавців і аграрного виробництва. До аналізу залучені матеріали різночасових зрізів, опубліковані в діалектних словниках та зібрані автором експедиційним методом.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, в дослідженні динаміки говірок Покуття на сьогодні зроблено лише перші

кроки. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні нових тематичних груп лексики, інших мовних рівнів (фонетики, морфології, синтаксису), укладанні лінгвогеографічного атласу, формуванні джерельної бази у вигляді аудіозаписів, хрестоматії діалектних текстів. Грунтовні дослідження на матеріалі говорів Покуття дадуть змогу виявити динаміку і статику на різних мовних рівнях.

У наш час, коли діалектне мовлення активно реагує на соціально-економічні та культурно-історичні зрушення в суспільстві, проблеми, пов'язані зі змінами у мові, набувають особливої актуальності і вимагають глибокого аналізу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамян Ю. В. (2011). *Динаміка номінацій традиційного сільського виробництва в українських східнослов'янських говірках* (Дис. канд. філол. наук). ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка», Луганськ.
2. Бігусяк М. В. (2015). Динаміка семантичної структури назв будівельних процесів, дій та їх виконавців у говірках передкарпатського ареалу. *Слово*, 2(30), 76-85.
3. Бігусяк М. (2015). Динамічні процеси в аграрному дискурсі говірок Прикарпаття *Волинь – Житомирщина*, 26, 18-28.
4. Борис Л. М. (2015). *Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках*. (Автореферат дис. канд. філол. наук). Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Чернівці.
5. Вакульчук С. П. (2012). До питання дослідження динаміки говірок. *Лінгвістика*, 1 (25), Ч. 1, 50-58.
6. Волошинова М. О. (2014). *Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослов'янських говірках*. (Автореферат дис. канд. філол. наук). ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка», Луганськ.
7. Гавадзин О. Я. (2014). Динамічні процеси в одяговому назовництві Покуття. *Ямгорів*, 24-25, 243-263.
8. Гавадзин О. Я. (2014). *Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття: структура, семантика, ареалогія*. (Дис. канд. філол. наук). ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника», Івано-Франківськ.
9. Герман К. (2008). Розвиток лексики українських говірок Буковини в ХХ столітті *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 428 – 429, 9 – 16.
10. Глуховцева К. Д. (2005). *Динаміка українських східнослов'янських говірок*. Луганськ, Альма-матер, 592.
11. Гримашевич Г. І. (2011). Динаміка лексики одягу в говірках Середнього Полісся. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 6, 133-139.
12. Гриценко П. (1994). *Простір і час у лінгвістичній географії. Проблеми сучасної ареалогії*. Київ: Наукова думка.

13. Ігнатенко Д. А. (2016). *Типологія форм і динаміка українських говірок півночі Молдови* (Автореферат дис. канд. філол. наук), Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Одеса.
14. Клименко Н. Ф. (2008). *Динамічні процеси в сучасній українській лексиці*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго.
15. Костів О. М. (2003). *Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях* (на матеріалі II тому АУМ) (Дис. канд. філол. наук). Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, Львів.
16. Коць-Григорчук Л. (2002). *Лінгвістично-етнографічне дослідження українського діалектного простору*. Нью-Йорк. Львів.
17. Лесюк М.П. (2011). Динамічні процеси в говорах Прикарпаття. *Мовознавство*, 4, 22-35.
18. Лисиченко Л. А. (2009). Динамічні процеси в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць*. Харків, 28, 100-105.
19. Марєєв Д. (2013). «Атлас української мови» як база вивчення динаміки говірки. *Волинь-Житомирщина*, 24, 63-67.
20. Мартинова Г. (2013). Асимілятивно-дисимілятивні зміни приголосних у середньонадніпрянських говірках. *Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького*. Черкаси, 16-17, 38-47.
21. Руснак Н.О. (2016). *Динаміка назв страв та напоїв у буковинських говірках*. Чернівці : Рута.
22. Тищенко Л. М. (2002) *Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослов'янських говірок* (Автореферат дис. канд. філол. наук), НАН України. Ін-т укр. мови, Київ.
23. Юсікова О. (2005). Динаміка говірки як об'єкт дослідження. *Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти*, 97-101.
24. Ястремська Т. О. (2015) Динаміка діалектних явищ у тексті. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, 480-492.

REFERENCES

1. Abramian, Yu. V. (2011). *Dynamika nominatsii tradytsiinoho silskoho vyrobnytstva v ukraïnskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Dynamics of nominations of traditional rural production in Ukrainian eastern slobodian dialects]*. (Master's thesis). DZ «Luhans. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka», Luhansk. [in Ukrainian]
2. Bihusiak, M. V. (2015). *Dynamika semantychnoi struktury nazv budivelynykh protsesiv, dii ta yikh vykonavtsiv u hovirkakh peredkarpatskoho arealu. [Dynamics of the semantic structure of names of building processes, actions and their performers in the dialects of the Carpathian region]* *Slovo - Word*, no. 2(30), 76-85. [in Ukrainian]
3. Bihusiak, M. (2015). *Dynamichni protsesy v ahranomomu dyskursi hovirok Prykarpattia [Dynamic processes in the agrarian discourse of the dialects of the Pre-carpathians]*. *Volyn – Zhytomyrshchyna*, vol. 26, 18-28. [in Ukrainian]
4. Borys, L. M. (2015). *Dynamika tematychnoi hrupy leksyky yizhi ta napoiv u bukovynskykh hovirkakh [The dynamics of the thematic group of vocabulary of]* *ISSN 2411-4758*

food and drink in Bukovynian dialects.] (Master's thesis). Chernivetskyi nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, Chernivtsi. [in Ukrainian]

5. Vakulchuk, S. P. (2012). Do pytannia doslidzhennia dynamiky hovirok [To the question of studying the dynamics of dialects.]. *Linhvistyka - Linguistics*, 1 (25), 50-58. [in Ukrainian]

6. Voloshynova, M. O. (2014). *Dynamika tradytsiinoi predmetnoi leksyky v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh* [Dynamics of traditional subject vocabulary in Ukrainian eastern slobodian dialects.]. (Master's thesis). DZ «Luhans. nats. un-t im. T. Shevchenka», Luhansk. [in Ukrainian]

7. Havadzyn, O. Ya. (2014). Dynamichni protsesy v odiahovomu nazovnytstvi Pokuttia [Dynamic processes in the clothing outlet Pokuttya]. *Yamhoriv*, 24-25, 243-263. [in Ukrainian]

8. Havadzyn, O. Ya. (2014). *Nazvy odiahu, vztuttia, holovnykh uboriv, prykras Pokuttia: struktura, semantyka, arealohiia* [Names of clothes, footwear, hats, decorations Pokuttya: structure, semantics, and areas]. (Dys. kand. filol. nauk). DVNZ «Prykarpat. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka», Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]

9. Herman, K. (2008). Rozvytok leksyky ukrainskykh hovirok Bukovyny v XX stolitti [The development of the vocabulary of Ukrainian dialects of Bukovina in the twentieth century]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu - Scientific herald of Chernivtsi University*, Chernivtsi, 428 – 429, 9 – 16. [in Ukrainian]

10. Hlukhovtseva, K. D. (2005). *Dynamika ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok* [The dynamics of Ukrainian eastern slobodian dialects]. Luhansk, Alma-mater, 592. [in Ukrainian]

11. Hrymashevych, H. I. (2011). Dynamika leksyky odiahu v hovirkakh Serednoho Polissia [Dynamics of the vocabulary of clothes in the dialects of Middle Polissya]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu - Philological Studies. Scientific herald of Kryvyi Rih State Pedagogical University*, no. 6, 133-139. [in Ukrainian]

12. Hrytsenko, P. (1994) Prostir i chas u linhvistychnii heohtrafii [Space and time in linguistic geography]. *Problemy suchasnoi areolohii - Problems of modern isotope*. Kyiv, Nauk. dumka. [in Ukrainian]

13. Ihnatenko, D. A. (2016) *Typolohiia form i dynamika ukrainskykh hovirok pivnochi Moldovy* [Typology of forms and dynamics of Ukrainian dialects of northern Moldova]. (Master's thesis), Odeskyi nats. un-t im. I. I. Mechnykova, Odesa. [in Ukrainian]

14. Klymenko, N. F. (2008). *Dynamichni protsesy v suchasni ukrainskii leksytsii* [Dynamic processes in modern Ukrainian vocabulary.]. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho. [in Ukrainian]

15. Kostiv, O. M. (2003) *Dynamika i statyka v dialektnykh prostorovykh konstruktiiakh (na materialii II tomu AUM)* [Dynamics and statics in dialectal spatial constructions (on the material of the II so AUM)]. (Dys. kand. filol. nauk). Lvivskyi natsionalnyi un-t im. Ivana Franka, Lviv. [in Ukrainian]

16. Kots-Hryhorchuk, L. (2002). *Linhvistychno-etnohrafichne doslidzhennia ukrainskoho diialektnoho prostoru* [Linguistic and ethnographic study of the Ukrainian dialectal space.]. Niu-York; Lviv. [in Ukrainian]

17. Lesiuk, M.P. (2011). Dynamichni protsesy v hovorakh Prykarpattia [Dynamic processes in the dialects of Prykarpattia]. *Movoznavstvo - Linguistics*, no. 4, 22-35. [in Ukrainian]

18. Lysychenko, L. A. (2009). Dynamichni protsesy v ukrainskii movi kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Dynamic processes in the Ukrainian language of the late XX - early XXI century]. *Linhvistychni doslidzhennia : zb. nauk. prats - Linguistic research: Sb. sciences works*. Kharkiv, no. 28, 100-105. [in Ukrainian]

19. Marieiev, D. (2013). «Atlas ukrainskoi movy» yak baza vyvchennia dynamiky hovirky [Atlas of the Ukrainian Language “as the basis for studying the dynamics of the dialect]. *Volyn-Zhytomyrshchyna - Volyn-Zhytomyr oblast*, vol. 24, 63-67. [in Ukrainian]

20. Martynova, H. (2013). Asymiliatyvno-dysymiliatyvni zminy pryholosnykh u serednonaddnyprianskykh hovirkakh [Assimilative-dissimilatory changes of consonants in the MiddleDniprian dialects]. *Movoznavchyi visnyk: Zb. nauk. pr. / MON Ukrainy. Cherkaskyi nats. un-t im. B. Khmelnytskoho - Linguistics Journal: Coll. sciences etc. / Ministry of Education and Science of Ukraine. Cherkasy National Un-them. B. Khmelnytsky*. Cherkasy, vol. 16-17, 38-47. [in Ukrainian]

21. Rusnak, N.O. (2016). *Dynamika nazv strav ta napoiv u bukovynskykh hovirkakh* [The dynamics of the names of dishes and drinks in the Bukovinian dialects.]. Chernivtsi : Ruta. [in Ukrainian]

22. Tyshchenko, L. M. (2002) *Strukturna orhanizatsiia y dynamika pobutovoi leksyky pivdenoslobozhanskykh hovirok* [Structural organization and dynamics of the household vocabulary of the South-Slavic dialects]. (Master's thesis), NAN Ukrainy. In-t ukr. movy, Kyiv. [in Ukrainian]

23. Yusikova, O. (2005). Dynamika hovirky yak obiekt doslidzhennia. [Dynamics of conversation as an object of research]. *Dialektna leksyka: leksykologichnyi, leksykohrafichnyi ta linhvoehorafichnyi aspekty – Dialect vocabulary: lexicological, lexicographic and linguistic and geographic aspects*, 97-101. [in Ukrainian]

24. Yastremska, T. O. (2015) *Dynamika dialektnykh yavyshech u teksti* [Dynamics of dialect phenomena in the text. Dialects in synchronicity and diachrony: text as a source of linguistic studies]. *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii – Dialects in synchronicity and diachrony: text as a source of linguistic studies*. Kyiv, 480-492. [in Ukrainian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 28-38.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140897>

УДК 81'286(477.85/.87):82...а/я і /7.08

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ГУЦУЛІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ. ПОЛОНИНА

Василь ГРЕЩУК,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (Україна, Івано-Франківськ) ukrinst.pu.if@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7011-3911>

Валентина ГРЕЩУК,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (Україна, Івано-Франківськ) zavershok@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

ResearcherID: N-6078-2018 <http://www.researcherid.com/rid/N-6078-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board
21.08.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті проаналізовано гуцульську мовну картину світу в сегменті номінативної одиниці *полонина*, змодельованій українською художньою мовою. Субстрат регіонально-діалектної картини світу становить говір як мовно-територіальне утворення, що характеризується переважно частиною, спільною з літературним стандартом, та низкою різнорівневих мовних одиниць, властивих тільки цьому говору або йому та іншим, що межують із ним. Проте специфіка регіонально-мовної картини світу визначається діалектними мовними знаками, оскільки вони номінують реалії позамовної дійсності, для яких не знадобилось назв у загальнонаціональній мові поза діалектним ареалом. Лексичний гуцулізм *полонина* – приклад дедіалектизації діалектної лексики та входження її до лексичного фонду літературної мови, однак він залишається важливим компонентом гуцульської лінгвальної картини світу, репрезентованої українською художньою мовою. У художніх текстах основу семантико-сміслового обсягу діалектизму *полонина* становить його лексичне значення ‘високогірне пасовище для літнього випасання худоби’, на яке напластовуються різні смислові конотації. Серед них виділено локативність, яка виходить за межі тієї, що миститься вже в лексичному значенні, ландшафтність, встановлена власність, елемент культури

відгінного пастухування, ідентифікація та атрибуція Гуцульщини, Карпат та ін. Українська художня мова, крізь призму якої охарактеризовано гуцульську вербальну картину світу в окресленому фрагменті, внесла в неї свої компоненти, пов'язані передовсім із метафоризацією, образним використанням діалектизму *полонина*, що розширює і збагачує його смисловий обсяг.

Ключові слова: мовна картина світу; гуцульський говір; діалектизм; художня мова; *полонина*; концепт.

THE HUTSUL LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD FROM THE PERSPECTIVE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF FICTION. POLONYNA

Vasyl GRESHCHUK,

Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language of the State Pedagogical University "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

Valentyna GRESHCHUK,

Ph. D. in Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language of the State Pedagogical University "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (Ukraine, Ivano-Frankivsk).

The article is aimed at analyzing the Hutsul language picture of the world, which is modeled by the Ukrainian language of fiction, by focusing on the nominative unit *polonyna*. The substratum of the regional and dialectal picture of the world constitutes subdialect as linguistic and territorial phenomenon, characterized by the predominant part, which corresponds to a literary language, and number of language units of different levels, characteristic only of this subdialect or of other closely related subdialects along with it. The specific nature of the regional and dialectal picture of the world is determined by dialectal language units naming extralinguistic realia, corresponding names for which were not needed in the national language beyond dialect area. The lexical Hutsul dialecticism *polonyna* is an example of de-dialectization of a dialectal lexeme and its inclusion in the vocabulary of a literary language, although it remains an important component of the Hutsul language picture of the world, represented by the Ukrainian language of fiction. In fiction, the lexical meaning of *polonyna* – “a high-mountain meadow used as a pasture in summer” – with different added semantic connotations form the basis of the semantic body of this dialecticism. These added semantic connotations include location, which extends beyond the one expressed by the lexical meaning, a landform, established ownership, an element of the culture of distant shepherding, identification with and attribution to the Hutsul region, the Carpathians, etc. In this fragment, the Hutsul language picture of the world is analyzed from the perspective of the Ukrainian language of fiction, which introduced its components to it, associated, first and foremost, with metaphorization, the figurative use of the dialecticism *polonyna* that expands and enriches its semantic body.

Keywords: the language picture of the world; the Hutsul subdialect; dialecticism; the language of fiction; polonyna; concept.

Постановка проблеми. Поняття «мовна картина світу» сформува-лось у лінгвістичній когнітології. Воно репрезентує світ, сприйнятий, осмислений та інтерпретований через мовні одиниці та категорії. Мовна картина світу – це «цілісне відбиття конкретною мовою всього того, що існує в людині й навколо неї, здійснюване засобами мовної номінації зображення людини, її внутрішнього світу, дійсності, природи тощо» [2, 13]. Поряд із загальнонаціональними мовними картинами світу, кожна з яких відзначається своєрідністю й неповторністю, необхідно виділяти регіонально-діалектні картини світу, які відбивають особливості світовідчуття, світосприймання, світобачення певних етнографічних груп. Субстрат регіонально-діалектної картини світу становить говір як мовно-територіальне утворення, що характеризується переважною частиною, спільною з літературним стандартом, та низкою різнорівневих мовних одиниць, властивих тільки цьому говору або йому та іншим, які межують із ним. Однак специфіка регіонально-мовної картини світу визначається діалектними мовними формами, оскільки вони називають реалії позамовної дійсності, для яких не знадобилося найменувань у загальнонаціональній мові поза діалектним ареалом.

Як уже зазначалось, особлива роль у формуванні мовної картини світу, в тому числі й регіонально-мовної, належить лексиці, номінативним одиницям мови [див. також 6].

Гуцульське діалектне слово *полонина* може слугувати прикладом тісного взаємозв'язку діалектного мовлення і української літературної мови, процесу дедіалектизації діалектної лексики та входження її до лексичного фонду загальнонаціональної мови. Всі словники гуцульського говору подають його як гуцульське діалектне слово, зокрема *полонина* 'хребет гір, покритий травою, без дерев; гірське пасовище' [9, 174]; 'високогірне пасовище' [4, 139], [1, 153]; *полонина* 'високогірне пасовище для літнього випасу худоби' [7, 480]. Водночас сучасні словники української літературної мови подають це слово як нормативне, без будь-яких ремарок про його діалектний статус. Уже одинадцятитомний тлумачний словник української мови кодифікував це слово без ремарки *діал.* чи *зах.*, тобто як таке, що влилося до лексичного корпусу сучасної української літературної мови: *полонина* 'безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, яка використовується для пасовиська та сінокоосу' [5, 94].

У гуцульській мовній картині світу *полонина* постає в різноманітних своїх іпостасях – і як природний ландшафтний об'єкт, і як джерело есте-

тичної насолоди, і як значущий компонент культури високогірного відгінного пастухування і т. ін., жодним чином не відбитих у словникових дефініціях. Оцю багатовимірність світовідчуття і світобачення гуцулів в сегменті *полонина* добре ілюструють коломийки: Ой зелена *полонина* з вітром говорила: / – Подуй, вітре холоднейкий, чей би-м ся розвила; Гей нема на світі краще, як в руській країні, / Так миленько та красенько в нашій *полонині*. Чого тота *полонина* та й повеселіла – / Овечками, корівками вна ся зашаріла; Ой піду в *полонину* та накошу сіна, / Та вби моя худобиця солому не їла та ін. [3].

У цій статті **ставимо за мету** висвітлити фрагмент вербальної картини світу гуцулів, репрезентований лексемою *полонина*, в мові української художньої літератури, виявити і охарактеризувати смисли, зумовлені використанням зазначеного діалектизму в художній мові.

Виклад основного матеріалу. Слово *полонина* в українській художній мові, як і в гуцульському говорі, належить до моносемічних, а його значення можна сформулювати так: ‘незалісна велика ділянка землі в горах, яку горяни використовують для випасання худоби влітку’. Вживання цього слова як номінативної одиниці, покликаной зафіксувати результати категоризування сегмента позамовної дійсності, особливо значущої в життєдіяльності й господарюванні гуцулів, в художніх текстах породжує різні смисли, важливі для характеристики світосприймання й світобачення горян в окресленому фрагменті гуцульської лінгвальної картини світу. Всі вони ґрунтуються на лексичному значенні гуцулізму *полонина* і виявляють себе через нього або через пов’язані з ним семантичні компоненти інших мовних знаків. Лінгвістичний аналіз повинен виявляти не лише очевидне, а й приховане, імпліцитне, яке «може проступити лише із контексту, із його глибини, що дозволяє збагнути смислову самореалізацію слова» [8, 275].

Одним із таких набутих у художньому тексті смислових нарощень у використанні діалектизму *полонина* є *локативність*. Слід зауважити, що його лексичне значення вже містить семи локативності – ‘пасовище’, ‘в горах’, однак тут йдеться про *конкретизовану локативність*, пор.: Зажурився король. Коли хто му каже: “А ви Головача пішли?”. – “Ско-го Головача?” – “А є у вас у *полонинах* під Гутиком такий, Головач си назива, шо у него голова пудна: у мірну гелетку завелика (Г.Хоткевич. Довбуш); Сумувала Василиха: / – Ой, біди зазнає й лиха... / В *полонині* Кедруватій / Вівці буде пасти, / Вік свій бідувати... (М. Близнюк. Олекса Довбуш); А на *полонину* нелегко добратися: треба кілометрів двадцять проїхати машиною до Пробійнівки і вже звідти крутою стежкою в горах, яку називають плаєм, лізти вгору (Я. Стецюк. Шумить Черемош).

У наведених прикладах локативність конкретизована іншими мовними знаками: в першому реченні – “під Гутиком”, у другому – “Кедроватій”, у третьому – “до Пробійнівки” та “плаєм лізти вгору”. Пор. також: З льодових верховин, / З полонин Чорногори, / В романтичній дикім краю, / Несеш ти на доли / Гуцульське горе / І вічну тугу свою (Д. Загул. Черемош); – *Аби лиш до Грамітного*, а там уже май буде легше. Грицеві казав я, аби поміг загнати маржину в полонину. Як добре справиться, то, хто зна, чи не залишу його вівчареві до помочі (М. Остромира. Над бистрим Черемошем) та ін.

Значно частіше в українській художній мові *полонина* асоціюється з назвою особливого географічного об’єкта у верхах гір, розширюючи значення ‘високогірне пасовище для літнього випасу худоби’: Десь перед десяти роками Лесьо був на ярмарку в Косові. В той час невесело жилося йому. Лесиха, гаряча гуцулка, ганяла з любасами пляями та *полонинами* та висиджувала по коршмах, а йому приходилося самому пильнувати господарства (М. Козоріс. Чорногора говорить); Була ек туман, що си сунет *полонинами* у місечні ночі, ек сміх у каліки (О. Манчук. Лісова дівка); – Та коли я народився, ти став гостем удома. Ночував у любасок то в Усть-Путилі, то в Устьяріках, бачили тебе з дівками на хребтах і на *полонинах*... (Р. Андріяшик. Сторонець); Севере, ніколи ми з тобою не мандруватимемо *по полонинах* і не почуватимемо по овечих оборах, хоч стільки перемріялось, стільки переговорилося про ті наші мандри у Карпати (Ірина Вільде. Сестри Річинські); А навкруг небо підпирають гори, ще вищі, ніж Хуста; гори вкриті лісами, а між лісами тягнуться високі *полонини* (С. Скляренко. Карпати); І скільки вона не просила його викинути дурне з голови, забути про ці дурні зірки на *полонинах* і про цю тимчасову історію помилок, залишитися при цьому друзями, що спільно працюють на ниві львівсько-віденського поєднання, він лише нервував і часом бив кулаком об стіну (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів) та ін. Тут немає жодної вказівки на локалізацію *полонини*, її сприйняття сфокусовано на тому, що вона – елемент гірського ландшафту. Саме таке смислове напластування на лексичне значення цього слова виявляємо в наведених текстах.

Низка текстів фіксує смислове нарощення семантики *полонина* у мовній картині світу, репрезентованій українською художньою мовою, вказівкою на її власника, володаря. Цьому слугують також антропоніми, що номінують його або ж уточнювальні описові конструкції: Се би ще байка, але Пилип’юкові “роди”, сердиті на Мошка за те, що мав забрати *Пилип’юкове* поле й *полонину*, по всім селі трубили, мов у дзвони дзвонили, що Пилип’юк умер не своєю смертю, що Мошко отруїв

його (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош); – Чиї *полонини* найкращі на Чабаниці, як не Іванихи Дубихи? Чий товар такий гладкий, угодований, як не Іванихи Дубихи? А сама прекрасна, чорнобрива Тетянка, пристроєна пишно, чи не в Іванихи Дубихи? (О. Кобилянська. В неділю рано зілля копала...); Закладав Михайло того літа вориння в *полонині черемошнянського двірника Іллі Джурака – Їлашка по-сільському*, то сховався додому з гір лише на неділю (М.Магіос. Солодка Даруся); Польський король, знаючи українську приповідку: “Чеси дїтька зрідка”, *наділив тих хоробрих козаків шляхотськими привілеями, титулами, своїм гербом, вільними землями, лісами й полонинами на Покутті в горах Карпатах* (І. Березовський. Худан).

Чимало текстів української художньої мови засвідчують діалектизм *полонина*, змістова структура якого, крім зазначеного лексичного значення, містить ще компоненти, які в сукупності в художній мовній картині світу гуцулів окреслюють його як значущий елемент культури відгінного високогірного пастухування: З Яворова до мадярського хитара штири дні кінної дороги. Що за нетрі і кабачі у тотій Чорногорі! Я ти кажу, браччику. На Гнатисі такі жерепові бори, такі жерепові пастки – чоловікові вірна смерть. Але й файні літовища *на полонинах* для маржинки, овечат і безрогої худобинки (Б. Загорулько. Чорногора); Він вимацував тебе під киптарем тієї весни, коли Лук’ян пішов до Шулюка просити, аби на пашу *в полонину* той прийняв корову (М. Яновський. Вгадую твою пекучу думу); Прадід опришкував <...> тато ватагував *на полонині*; Пантела простим мусить бути, але ж гонор залишився предковичний (Р. Іваничук. Дім на горі); Літом *полонини*, бербениці, трембіга. Далі сінокос і обороги (У. Самчук Гори говорять!); – Ади копаю... А сего року літувала *у полонині*... (В. Шкурган. Не пошкодуйте чесу); Спішить старий *на полонину* – / Не рік літує там, не два... (М. Карпенко. Дорога пнеться вгору, вгору...); Деся за десятою горою / залітуєм *в полонині* (Г. Турелик. Ватагові цієї полонини) та ін.

Конотацію елемента культури відгінного гірського пастухування у вищезгаданих текстах вияскравлюють ужиті із словом *полонина* інші мовні знаки, які його характеризують та доповнюють, зокрема *файні літовища на полонинах для маржинки, овечат і безрогої худобинки; на пашу в полонину прийняв корову; ватагував на полонині; залітуєм в полонині* та ін.

У цих і подібних текстах *полонина* вживається та сприймається в контексті ряду зазвичай гуцульських діалектних лексем *ватаг, літувати, спузар, маржина, бриндза, будз, керлиба, жентиці, брай, порняла, кошара, струнка, стая, ботей, бовгар* та ін., які в сукупності репрезен-

тують на лексичному рівні гуцульську вербальну картину світу. Невеликий фрагмент її в частині приймання полонинського ходу на полонині більш комплексно художньо об'єктивовано в повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»: Яка ж тота *полонинка* повесні весела, як *овечки* у ню ідуть із кожного села!.. Високий *ватаг*, наче дух полонини, обходить з вогнем *стойце*. Обличчя в нього поважне, як у жерця, ноги ступають твердо й широко, а дим з головешки *фурка* за ним крилатим змієм. На воротах *стойца*, куди мають переходити *вівці*, *ватаг* кида вогонь, а сам наслухає. Він чує *хід полонинський* не тільки вухом. Він серцем чує, як з глибоких долин, де киплять ріки та рвуть береги, з тихих осель і царинок котиться вгору, на поклик весни, *жива хвиля худібки* і під ногами її радо зітхає земля. Він чує далеке дихання *отари*, ричання *корів* і ледве вловимий голос пісень. А коли врешті показалися люди і підняли угору довгі *трембіти*, позолочені сонцем, щоб привітати *полонину* серед синіх верхів, коли забляєли *вівці* і шумливим потоком залляли всі *загороди*, *ватаг* впав на коліна та підняв руки до неба. За ним схилились до молитви *вівчарі* й люди, що пригнали *маржину*.

Культура відгінного високогірного пастухування окремих складником містить процес переробки молочних продуктів на полонині. Художньо втілити його на номінативному рівні лише діалектизмом *полонина* не можна, необхідна співучасть інших слів, семантика яких кодує окремі ознаки вказаного компонента культури.

У контексті інших лексичних вербалізаторів цієї культури в ділянці переробки молочних продуктів добре простежується смислове напластування елемента вказаної культури на лексичну семантику діалектизму *полонина*, що розширює й збагачує його смисловий обсяг: Тут, в *полонині*, де небо накриває безлюдні простори, що живуть в самотині тільки для себе, вікує тиша. Лише в *стаї* тріщить негасимий вогонь і все висилає синій дим свій на мандри. *Здоєне молоко* важко спочиває в дерев'яній посуді, над ним схилився *ватаг*. Він вже його *заправив*. З подри, де сохнуть великі круглі боханці *будзу*, повіває на *ватага* вітер, але не може прогнати зі *стаї* запаху вугля, сиру і овечої вовни. Бо тим самим пахне і *ватаг*. Нові *бербениці* й *барильця* німуть в кутку, хоч тільки запукай до них – і обізветься голос, що там жие. Холодна *жентиця* світить з коновки зеленим оком. *Ватаг* сидить серед свого начиння, як батько серед дітей. Все воно – чорні лавки і стіни, *ватра* і дим, *будз*, *бербериці* й *жентиця*, – все воно близьке і рідне, на всьому спочила його тепла рука. <...> *Молоко* в *путині* жовкне і гусне. *Ватаг* схилився над ним скуплений, навіть суворий. Розщібає поволі рукава і по сам лікоть занурює в нього свої голі, зарослі волоссям руки. І так

застигає над молоком... Тепер має бути тихо у стаї, двері замкнені, і навіть *спузар* не сміє кинуть оком на молоко, поки там твориться щось, поки *ватаг* чаклує. <...> *Ватаг* легко зітхнув. Тепер і *спузар* може вже глянуть. Славний родився *будз*, *ватагови* на втіху і на пожиток людям (М.Коцюбинський. Тіні забутих предків).

Номінативні вербалізатори *полонина*, *стая*, *молоко*, *ватаг*, *бербениця*, *жентиця*, *будз*, *путина*, *спузар* виступають своєрідними маркерами, репрезентантами в окресленому сегменті гуцульської мовної картини світу.

У низці випадків лексичне значення діалектизму *полонина* в художніх текстах характеризується змістовим нарощенням ідентифікації та атрибуції Гуцульщини, Карпат: Поміж смерек підстрибує стежина. / Вже за собою сонце повела / Від мого яворового села / Туди, під хмари, в гори, в *полонину*, / Де вечором *ватаг* зорю кладе... (Б. Радиш. Гуцульщина); Медовий запах липового цвіту / В далекий край тоді приніс мені / Карпатське літо, / Де залишився рід мій і почин, / І джерело, і *полонина*, й *ватра*... (Н. Стефурак. В моїй руці лишився теплий сік); Синь Карпатських гір і синь небес, / І дівочі оченята сині. / Я шукав у горах едельвейс, / А знайшов любисток в *полонині*. / *Полонина*, *полонина* / Ловить зорі, сині зорі, / А гуцулка *полонила* / Юне серце в Чорногорі (С. Пушик. Любисток); – Баба й рукавиці – це вже буде... риба, а Гниловиці й рукавиці – рима. Видиш, як вони ловко кінчаються. Так само буде рима: верховина – *полонина* (М. Стельмах. Над Черемошем); Деякі дідові парохіяни були *полонинськими* людьми, вони знали стаї на *полонинах* та стежки й переходи через Карпати. Вони помагали переходити через границю (Р. Яримович. Останні Могікани); Растамани подарували їм дуже гарний екземпляр індійської коноплі у кам'яному горщику і ще довго оповідали, як радісно було б жити Анні, якби з цієї рослини почати маленьку плантаційку на безлюдних і максимально освітлених схилах і *полонинах* (Т. Прохасько. Непрості) та ін. У наведених уривках із текстів художньої літератури лексичних діалектизм *полонина* зберігає своє значення 'високогірне пасовище для літнього випасання худоби'. Водночас він виражає також інформацію про те, що йдеться саме про Карпати, гори, Гуцулію, виступаючи одночасно засобом ідентифікації, оскільки *полонина* однозначний і невід'ємний атрибут Карпат.

У мовній картині світу гуцулів у фрагменті аналізованого слова, змодельованій в українській художній мові, змістовий обсяг діалектизму *полонина* розширений осмисленням позначуваної ним реалії як джерела захоплення й естетичної насолоди: Покосили мої *полонини* / так, що й досі поліг не згребу... / Я заграю в зозульку із глини, / спогадаю гуцуль-

ську журбу (І. Малкович. Сльоза); Так, *полонина*, цей одвічний храм, стояла вище за церкву, храм нового порівнюючи християнства (Г. Хоткевич. Довбуш); Благословенні час той і година, / Коли земля ця цвітом процвіла, / Де бродить з калаталами маржина / У морі запахушого зела, / Благословенна кожна *полонина* (М. Рильський. Карпатські октави); Гей, не є на світі краще, / Як в нас на Україні. / Так красенько, так миленько / В нашій *полонині* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Гей, не є на світі краще); Благословенні зруби й *полонини*, / Що вас я хочу в безнадійні ночі! / Як добре – там – знайти зорю пророчу, / Дзвонити тугу дзвониками в долинах (Віра Вовк. В запахущий травень); Моє щастя там на Верховині, / В сонячнім закутку гір, / Де шепочуть трави в *полонині*, / Де дзвіночки розквітають сині, / Де смереки досягають зір (М. Марфієвич. Моє щастя) та ін.

Рідше *полонина* в гуцульській вербальній картині світу, репрезентованій мовою художньої літератури, постає як уособлення і втілення волі, свободи: І коли баба було збіситься – / Брав у тайстрину хліба і меду / Та й тікав *на полонину* / До вільної волі, / Набувався там собі доволі (М. Влад. В дідові гори); Я тут знову на волі, / Карпатська країно, / Вітай, рідна сестро, / Дзвінка *полонино* (Ю. Боршош-Кум'ятський. На волі).

Художнє освоєння дійсності в літературних текстах позначається на мовній картині світу гуцулів, зокрема і в ділянці номінативної одиниці *полонина*, лексичне значення якого обростає в низці випадків додатковими образними конотаціями. Образний компонент накладається на лексичне значення *полонини* вже, якщо цей діалектизм стає об'єктом порівняння в компаративних сполуках: Природа, сину, – це радість, це біль, це звічна трагедія, але такий день, як сьогодні, – це як *весняні голоси сопілок в полонині* (Р. Андріяшик. Сторонець); *Єк би кінь на полонині заурзав*, так нараз голосно зареготавси дідо з печі на всу хату (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); Тисячі пар очей розбавлених глядачів немов заворожені першими тонами музики вплялилися в арену, що вкрита була *гейби пестрим квітчастим килимом карпатської полонини* – танцюристками зодягненими в гуцульський стрій (М. Капій. Країна блакитних орхідей) та ін.

Особливого збагачення образними конотаціями гуцулізму *полонина* в художній мові досягається шляхом його метафоризації: *Смутно дівилиси полонини* увосени на плаї стримкі та каменисті, ек сходила тими пляями весело худоба (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік); А то – камінь писаний, / *Полониною колисаний...* (М. Пилатюк. Писаний камінь); Іван слухав тоненький дівочий голос і думав, що вона давно

вже засіяла гори співанками своїми, що їх співають ліси й сіножаті, груні й *полонини*, дзвонять потоки і виспіває сонце (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків); Тепер несить в *небесній полонині* (Ю. Шкрумеляк. Довбушева слава); В чабанських колибах темно стало серед дня. Відрізані від світу, *осамотніли полонини* під водяним обвалом. Проломилося небо (О. Гончар. Циклон); І щедріше сонце світить, / *Квітне в полонинах* (М. Близнюк, Олекса Довбуш); *Мрійні полонини*, журливі ліси, / *Овіяні чаром гірської краси*, / *Смереки і сосни під звуки трембіт* / Тобі посилають тужливий привіт (М. Марфієвич. О. Кобилянській) та ін.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, гуцульське діалектне слово *полонина* є важливим номінативним компонентом гуцульської мовної картини світу, що категоризує фрагмент позамовної дійсності в частині високогірного пасовища для літнього випасання худоби. Його значущість у життєдіяльності й господарюванні гуцулів, унікальність та своєрідність зумовили статусну характеристику мікроконцепту *полонина*, що входить семантико-структурним компонентом макроконцептів Гуцульщина та Карпати. Окремим аспектом дослідження мікроконцепту *полонина* є репрезентація його на номінативному й семантико-смісловому рівні в українській художній мові. В художніх текстах на лексичне значення діалектизму *полонина* напластовуються конотації конкретизованої локативності, ландшафтності, встановленої власності, елемента культури відгінного високогірного пастухування, ідентифікації та атрибуції Гуцульщини, Карпат, емоційно-образні компоненти, які розширюють та збагачують його смисловий обсяг.

Перспективи в дослідженні проблеми мовної картини світу гуцулів крізь призму художньої мови вбачаємо в послідовному залученні до лінгвістичного аналізу знакових для гуцульської вербальної картини світу діалектних слів, виявлення їх смислових та образних конотацій, які в сукупності наблизять нас до її комплексної характеристики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закревська, Я. (Ред.) (1997). *Гуцульські говірки. Короткий словник*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
2. Загнітко, А.П. (2012). *Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни* : у 4 т. Т.2. Донецьк : ДонНУ імені Василя Стуса.
3. Шумада, Н. С. (Уроп.) (1969). *Коломийки*. Київ : Наук. думка.
4. Негрич, М. (2008). *Скарби гуцульського говору* : Березови. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
5. Словник української мови: в 11-ти т. Т. 7. (1979). Київ : Наукова думка.
6. Уфимцева, А.А. (1988). Роль лексики в познанні человеком действительности и в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира* : монографія. Москва : Наука, 108-140.

7. Хобзей, Н., Сімович, О., Ястремська, Т. & Дидик-Меуш, Г. (2013). *Гуцульські світи : Лексикон*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
8. Яремко, Я. & Лужецька, Н. (2017). Франкова теорія сугестії : комунікативно-прагматичний аспект. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць. Дрогобич : Посвіт, 275-283.
9. Janów, Jan. (2001). *Słownik huculski*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe DWN.

REFERENCES

1. Zakrevska, YA. (Eds.) (1997). *Hutsulski hovirky. Korotky slovnky [Hutsul dialects. A short dictionary]*. Lviv : Instytut ukrajinoznawstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny. [in Ukrainian]
2. Zahnitko, A.P. (2012). *Slovnnyk suchasnoyi linhvistyky : ponyattya i terminy : u 4 t. [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms: 4 vol.]*. Vol. 2. Donetsk : DonNU imeni Vasylyya Stusa. [in Ukrainian]
3. Shumada, N. S. (Eds.) (1969). *Kolomyyky*. Kyiv : Nauk. dumka. [in Ukrainian]
4. Negrych, M. (2008). *Skarby hutsulskoho hovoru : Berezovy [Treasures of the Hutsul dialect: Berezov.]*. Lviv : Instytut ukrajinoznawstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrayiny. [in Ukrainian]
5. Slovnnyk ukrajins'koyi movy: v 11-ty t. T. 7. (1979). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
6. Ufymtseva, A.A. (1988). Rol leksyky v poznannyi chelovekom deystvytel'nosti y v formirovaniy yazykovoy kartyny myra [The role of vocabulary in realizing human knowledge and in shaping the language picture of the world]. *Rol chelovecheskoho faktora v yazyke: Yazyk y kartyna myra : monohrafiya [The role of the human factor in language: Language and world picture: monograph.]*. Moskow : Nauka, 108-140. [in Russian]
7. Khobzey, N., Simovych, O., Yastrem'ska, T. & Dydyk-Meush, H. (2013). *Hutsul'ski svity : Leksykon [Hutsul worlds: Lexicon]*. Lviv : Instytut ukrajinoznawstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrayiny. [in Ukrainian]
8. Yaremko, YA. & Luzhetska, N. (2017). Frankova teoriya suhestiyyi : komunikatyvno-prahmatychnyy aspekt [Frankov's theory of proposition: a communicative-pragmatic aspect.]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in the ethno-cultural dimension*. Drohobych : Posvit, 275-283. [in Ukrainian]
9. Janów, Jan. (2001). *Słownik huculski*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe DWN. [in Polish]

УДК 811.161.2:373.21

ТЕМПОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ БІНАРНИХ ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ

Віра Котович,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) virako@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6370-8135>

Research ID M-6500-2018 <http://www.researcherid.com/rid/M-6500-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board: 19.08.2018

Статтю опубліковано / The article is published: 15.11.2018

У статті проаналізовано українські ойконіми з атрибутивними компонентами *Новий – Старий* у лінгвокультурологічному аспекті. Доведено, що категорія часу в таких назвах тісно корелює з категорією простору. З'ясовано, що темпоральна характеристика ойконіма може бути об'єктивною тільки за умови етимологічного опрацювання оніма та врахування екстралінгвальних чинників, які впливали на процес творення назви.

Ключові слова: ойконім; час; категорія темпоральності; топонімотвірна модель; атрибутивний компонент; лінгвокультурологія.

TEMPORAL ASPECT OF THE BINARY OIKONIMS OF UKRAINE

Vira Kotovych,

Ph. D. in Philology, Associate Professor, Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) virako@ukr.net

In the article analyzes the linguistic and cultural aspect of the Ukrainian oikonimes with the attributive components of the *Novyi – Staryi*. It is proved that the category of time in such names closely correlates with the category of space. It was found that the temporal characteristic of the oikonim can be objective only under the condition of

etymological elaboration of onim and taking into account extralinguistic factors that influenced the process of creating the name.

The study of the 1361 oikonims with the Nov-, Nova, Nove, Novaya, Novyi, Novo- elements made it possible to constan that the attributes in such names indicate a new settlement, the reference component of which is good (own name of territory, region, district, region); a new settlement, the reference component of which is the uninhabited oikonim of the same name (settlements are located within the same region or region); a new settlement, the reference component of which is the econium of the same name, combined with the attributive component Staryi; a new settlement, the reference component of which is the econium of the same name, combined with another attribute component. The opium of the oikonimes at the present stage is often erased due to the renaming of some of the supporting components. Consideration of 233 oiconimes with the Star-, Stara, Stare, Staryi, Stari, Staro- constituents convinced that such names usually indicate the longer time of the establishment of the settlement, but some of them are not explorers of the time code of culture.

As a result of the work carried out, the conclusions are confirmed that in the oikonim with the components of the Novyi – Staryi linguocultural category of time reflects the sequence of colonization of the territory; confirms the migration processes and affirms the anthropocentric nature of the motives, methods and means of nomination of human inhabited objects.

Keywords: oikonim; time; temporality category; toponimic model; attributive component; linguistic and cultural.

Постановка проблеми. Ойконіми – феноменальні мовні універсалиї, що містять у собі історію народу та його мови, відповідають на питання часу та процесу колонізації території і є лексичним орнаментом країни, своєрідним та неповторним для кожної нації. Час та простір – визначальні категорії людської свідомості – знаходять у власних назвах поселень своє органічне втілення.

У співвідношенні назв з атрибутивними компонентами *Новий – Старий* виявляються ознаки темпорального бінаризму ойконімів. Час у таких онімах – поняття відносне. До прикладу, с. *Нобель* Рівненщини (*Небель*, центр Небельської волості, згадані в літописі 1158 р.) [8, 91] сьогодні здебільшого пов'язують з відомим антропонімом – *Нобель*, з однойменним озером і тільки зрідка з XII ст., коли топонім було зафіксовано в історичних документах. За віком це поселення ще давніше, бо перш ніж стало адміністративним центром волості, минув не один десяток років. Інше поселення – *Стара Миколаївка* цієї ж області – навпаки, дякуючи атрибутивному компонентові, видається дуже давнім, хоча, як виявилось, вперше з'явилося на топографічних картах 1855 р. *Нобель (Небель)* на сотні літ старший від *Старої Миколаївки* і з огляду на час першофіксації в історичному джерелі, і з огляду на словотвірну

структуру. Тож у бінарній парі *Стара Миколаївка* – *Нова Миколаївка* час чітко корелює з атрибутивним компонентом: *Миколаївка* стала *Старою* після того, як біля неї було засновано *Нову Миколаївку* [6, 109]. У парі *Нобель* – *Стара Миколаївка* час простежується на рівні топонімотвірної моделі: ойконіми на **-івка** поодинокі фіксуються в історичних документах не раніше XIV ст., а суфікс ***-їь**, за допомогою якого міг утворитися ойконім *Небель*, у XIII ст. був уже непродуктивним. У сучасній ономастиці немає єдиної думки щодо походження ойконіма *Небель*, однак архаїчний період його утворення – факт незаперечний.

Мета нашої розвідки – прослідкувати взаємовідношення між темпоральністю та локативністю бінарних ойконімів України.

Виклад основного матеріалу. Лінгвокультурологічна категорія часу, яка часто простежується в ойконімах з компонентами *Нов-* – *Стар-*, тісно корелює з категорією простору. Іноді просторова ознака навіть стає вирішальною, як, до прикладу, за розгляду ойконімів *Новгород* – *Старгород*. В Україні сьогодні є поселення *Новгород* (Зп.), *Старгород* (Ль.) та *Новгород-Сіверський* (Чрн.). Їхнє заснування та іменування здійснювалося по-різному і не залежно одне від одного. *Новгород* Запорізької обл. – це перейменування початку XX ст. колишньої німецької колонії *Дармштадт*. Літописний *Новгород-Сіверський*, засвідчений 1096 р. у «Поученьї» Володимира Мономаха, стверджує в назві відносно новий час свого заснування станом на XI ст. [8, 92]. *Старгород* на Західному Бузі, що фігурує в найдавніших відомих писемних джерелах кінця XVI ст. як *Старий Город* (*Stary Gród*) [10, 239], був іменованій, очевидно, за протиставленням писемно не засвідченому *Новому Городу*. Отже, темпоральна опозиція *Новий* – *Старий* (*Нов-* – *Стар-*) здебільшого простежується в межах одного регіону і не розповсюджується на старі / нові поселення віддалених земель.

Зрідка часовий дуалізм не залежить від просторових координат. Почасти, коли йдеться про символічне перенесення назви відомого поселення на новозасноване: *Нова Астрахань* (Лг.), *Нова Балта* (Днп.), *Нова Одеса* (Мк.), *Нова Прага* (Крв.) та ін. або про міграційні процеси, якщо вихідці з населеного пункту іменують нове поселення в іншому регіоні за назвою своєї ‘малої батьківщини’ з додаванням компонента *Ново-*, *Новий*: *Новоолексіївка* Миколаївщини 1923 р. отримала таку назву внаслідок дозалюднення колишнього безіменного хутора вихідцями з *Олексіївки*, що на Одещині [2, 120].

Поселення, назви яких тепер вживано з атрибутами *Новий* – *Старий*, первісно здебільшого побутували як один населений пункт. Дифе-

ренційні компоненти з'являлися при заснуванні однойменного нового. Сьогодні в Україні є 1361 ойконім з компонентом *Нов-*, *Нова*, *Нове*, *Новий*, *Нові*, *Ново-*. Атрибути в таких назвах вказують на:

– нове поселення, опорним компонентом якого є хоронім (власна назва території, області, району, краю): *Нова Кубань* (Хрс.), *Нова Русь* (Днп.), *Нова Спарта* (См.), *Нове Полісся* (Чрн.), *Новий Донбас* (Днп.), *Новий Кавказ* (Днц.) та ін.;

– нове поселення, опорним компонентом якого є однойменний безатрибутивний ойконім (поселення розташовані в межах однієї області або району): *Нова Балка – Балка* (Хрк.), *Нова Березівка – Березівка* (Хрк.), *Нова Васиївка – Васиївка* (Жт., Пл.), *Нова Вигода – Вигода* (Жт.), *Нова Висунь – Висунь* (Мик.), *Нова Каховка – Каховка* (Хрс.) та ін.;

– нове поселення, опорним компонентом якого є однойменний ойконім, поєднаний з атрибутивним компонентом *Старий*: *Нова Басань – Стара Басань* (Чрн.), *Нова Брикуля – Стара Брикуля* (Тр.), *Нова Гутиська – Стара Гутиська* (Хм.), *Нова Еметівка – Стара Еметівка* (Од.), *Нова Осота – Стара Осота* (Крв.) та ін.;

– нове поселення, опорним компонентом якого є однойменний ойконім, поєднаний з іншим атрибутивним компонентом: *Нова Благовіщенка – Велика Благовіщенка* (Хрс.).

Опозиція ойконімів на сучасному етапі нерідко стирається внаслідок перейменування якогось із опорних компонентів: *Нова Борова* (давніше – *Новий Бобрик*) – *Старий Бобрик* (Жт.), *Нова Вижва – Стара Вижівка* (давніше *Стара Вижва* (Вл.)).

Атрибутивні компоненти *Нова(-ий) – Стара(-ий)* в ойконімах, що позначали місце давніх промислів, на взірць *Нова – Стара Гута*; *Нова – Стара Буда*; *Новий – Старий Майдан* тощо, можуть бути вказівкою і на час заснування самих поселень одне відносно іншого та відносно населених пунктів *Гута*, *Буда*, *Майдан*, і на характеристику базових мікротопонімів на той час, коли вони починали фіксуватися в адміністративних документах уже як назви поселень, заснованих на місці *нової(-го) / старої(-го) гуті, буди, майдана* тощо.

На загал, творення ойконімів, у яких було відбито матеріальну культуру мешканців заселених людиною об'єктів, відбувалося, як правило, двома способами: частина поселень отримувала назву безпосередньо від назв промислів, інші іменувалися від імен власників, орендаторів, засновників виробництва. Вадим Мадзалевський у дослідженні «Гути на Чернігівщині» умістив відомості про Антіна *Лося*, орендатора гуті біля *Старого Жадова*, яка далі стала іменуватися за іменем гутника –

Лосьова, Лосівка [4, 144], та про Василя Барана, який біля 1753 р. тримав на відкупі гуту в графа Олексія Розумовського, що від імені нового власника дістала назву *Баранівка* [4, 17]. Низка ж поселень від часу заснування й надалі іменуються *Гута*, *Гутисько*, *Гутище* тощо.

Сьогодні в Україні побутує 7 ойконімів *Нова Гута* (Жт., ІФ, См., Тр., Хм. (3)); 10 ойконімів *Стара Гута* (Вл., Вн., Жт. (3 назви), ІФ, См., Хм. (3), а також 15 ойконімів *Гута* (Вл., Вн., Зк., ІФ, Кв., Лв. (3), Рв., См., Хм. (3), Чрн. (2), 3 ойконіми *Гути* (Вн., См., Хрк.) та 30 назв *Гута* у поєднанні з іншими атрибутивними компонентами: *Гута Межиріцька* (Чрк.), *Гута Обединська* (Лв.), *Гута Станіславчицька* (Чрк.) та ін.

Назви поселень з опорним компонентом *Буда* збережено переважно в центральних та північних районах України: *Нова Буда* – 4 ойконіми (Жт., Кв., Чрк., Чрн.), *Стара Буда* – 3 ойконіми (Жт., Кв., Чрк.), *Буда* – 7 ойконімів (Жт., Кв., Лв., Рв., Чрв., Чрк., Чрн.), *Буди* – 6 ойконімів (Вн., Лв., Рв., Хрк., Чрн. та 8 ойконімів *Буда* з іншими атрибутивними компонентами (*Буда Вовчківська* (Кв.), *Буда-Бабинецька* (Кв.), *Буда Бровахівська* (Чрк.) та ін.).

Поселення *Новий Майдан* – *Старий Майдан* (Хм.) побутують на Хмельниччині, а ойконіми *Старий Майдан* Житимирщини та Львівщини утворюють опозиційну пару з тамтешніми поселеннями *Майдан* (Жт., Лв.).

Достатньо чисельною є група назв із прямою вказівкою на час заснування сіл: *Нове Місто* (Вн., Лв., Чрк.); *Новий Городок* (Мк.); *Новий Посьолок* (Днп.), *Нове Селище* (Од.), *Нове Село* (Зк., Лв. (4), Тр., Хм. (2), *Новосілка* (Вн., Днц., Жт. та ін., всього 25 назв), *Новосілки* (Вл., Жт., Кв. та ін., всього 19 назв), *Новосілля* (Мк. (2), Рв.); *Старе Місто* (Тр.), *Старе Село* (Лв. (4), Рв., См.), *Старосілля* (Вл. (2), Жт. (2), Од., Хрс., Чрк., Чрн.).

Проте не всі ойконіми з компонентами *Новий* – *Старий* є експлікаторами часового коду культури. Йдеться про штучні назви, переважно радянського періоду, запроваджені для перейменування колишніх населених пунктів або для надання назві поселення ідеологічного забарвлення: *Нова Зоря* (Днп. (2), Хрс.), *Нова Праця* (Днп., Хрс.), *Нова Україна* (Лг., Пл.), *Нова Українка* (Рв.), *Нове Життя* (АРК, Вн., Днп., Жт., Кв., Мк., Хм., Чрк.), *Нове Поле* (Зп. (2), *Новий Етап* (Хрс.), *Новий Лад* (Чрн.), *Новий Мир* (АРК, Днп. (2), Од., См., Хрк., Хрс.), *Новий Орач* (Од.), *Новий Світ* (АРК, Днц., Рв., Хм., Хрс.), *Новий Степ* (Мк.), *Новий Труд* (Днц., Хрс.), *Новий Шлях* (Днп., Кв., Мк., Чрн.), *Нові Лаври* (Хрс.).

Немає вказівки на час заснування поселення і в низці ойконімів з початковим *Нов-*: *Новаки* (Жт., Пл., Рв., Хм.) утворено від родинної назви *Новаки* ‘родина *Новака*’. Від такого ж антропоніма, але за допомогою поліфункціонального суфікса **-іvk-а** утворено ойконім *Новаківка* (Крв.), а за допомогою посесивного суфікса **-ов-е** – ойконім *Новакове* (Од.). Суфікс **-их-а** спричинився до творення відантропонімного ойконіма *Новачиха* (Пл.).

Антропонім *Новик* змотивував назви поселень *Новики* (Тр., Чрн.). Підтвердженням того, що баземою ойконімів була особова назва, є їхні давніші фіксації в історичних джерелах: *Новики* Тернопільщини, як *Новиківці* (*Новиковці*) [1, 195], а *Новики* Чернігівщини, як *Новиків* (*Новиков хутор*) [7, 355].

Назву поселення *Новичі* (Хм.) Наталія та Михайло Торчинські зараховують до утворень від родової назви [9, 338], Зоряна Купчинська – до утворень на **-ичі** (< *-**itji**) [3, 683], однак і в першому, і в другому випадку йдеться про базовий антропонім у родинній чи в патронімній назві *Нович* або *Нов*.

Іншим був первісний мотив номінації поселень *Новина* (Жт.), *Новина-Добрятинська* (Рв.), *Новини* (Вл., Жт., Льв., Рв.). В основах найменувань – апелятив *новина* / *новини*, або мікротопонім, утворений від цього апелятива; пор. *новина* ‘поле, вперше засіяне після розкорчування лісу’, ‘земля, яка кілька років не оралася’, ‘цілина, зоране поле на місці вирубаного лісу’ [12, 95].

Ойконімів з компонентом *Стар-*, *Стара*, *Старе*, *Старий*, *Старі*, *Старо-* сьогодні в Україні значно менше – 233. Складені назви з атрибутивним компонентом *Стара*, *Старе*, *Старий*, *Старі* вказують на давніший час заснування поселення, порівняно з тим, яке має у своєму складі компонент *Нова*, *Нове*, *Новий*, *Нові*: *Стара Водолага* – *Нова Водолага* (Хрк.), *Стара Гнилиця* – *Нова Гнилиця* (Хрк.), *Стара Жадова* – *Нова Жадова* (Чрв.), *Стара Збур’ївка* – *Нова Збур’ївка* (Хрс.), *Стара Котельня* – *Нова Котельня* (Жт.); *Старе Давидково* – *Нове Давидково* (Зк.), *Старе Мажарове* – *Нове Мажарове* (Хрк.), *Старе Пекельне* – *Нове Пекельне* (Хрк.), *Старе Поріччя* – *Нове Поріччя* (Хм.); *Старий Биків* – *Новий Биків* (Чрн.), *Старий Білоус* – *Новий Білоус* (Чрн.); *Старі Безрадічі* – *Нові Безрадічі* (Кв.), *Старі Боровичі* – *Нові Боровичі* (Чрн.), *Старі Велідники* – *Нові Велідники* (Жт.), *Старі Вирки* – *Нові Вирки* (См.), *Старі Кривотули* – *Нові Кривотули* (ІФ) та ін.

Нерідко ойконім з компонентом *Стара*, *Старе*, *Старий*, *Старі* протиставлено безатрибутивній назві поселення, яка по-суті, також є іменуванням новішої оселі: *Стара Білецьківка* – *Білецьківка* (Пл.),

Стара Богданівка – Богданівка (Мк.), Стара Єлизаветівка – Єлизаветівка (Од.), Стара Іванівка – Іванівка (См.); Старий Вишинівець – Вишинівець (Тр.), Старий Гвіздець – Гвіздець (ІФ), Старий Добротвір – Добротвір (Лв.), Старий Лисець – Лисець (ІФ); Стари Богородчани – Богородчани (ІФ) та ін.

Ойконіми з компонентом *Старо-* також вказують на час заснування поселення та виступають у бінарній опозиції з назвами поселень, які не мають такого компонента: *Старогорожене – Горожене (Мк.), Стародніпровське – Дніпровське (Днп.), Старорайське – Райське (Днц.), Старосолдатське – Солдатське (Мик.)* та ін. або з назвами населених пунктів з компонентом *Ново-*: *Староаврамівка – Новоаврамівка (Пл.), Старобешеве – Новобешеве (Днц.), Старостав – Новостав (Вл.), Староукраїнка – Новоукраїнка (Зп.)* та ін.

Не всі ойконіми з компонентом *Стара, Старе, Старий, Стари* є експлікаторами часового коду культури. Поселення *Стара Гребля (Жт.)* отримало таку назву внаслідок перейменування села *Шлямарка*, тому воно не протиставлено імовірній *Греблі* чи *Новій Греблі*, а містить вказівку на мікротопонім *Стара Гребля* зі значенням ‘поселення, засноване на місцевості, де споруджено (збережено) стару греблю’.

Назву поселення *Старий Крим (Днц.)* утворено шляхом трансонімізації – перенесення на донецький населений пункт іменування кримського села *Старий Крим (АРК)*.

Міграційні процеси відбито й у назві теперішнього міста *Старобільськ (Лг.)*. Вихідці з полтавського містечка *Більськ* заснували слободу на території Острогозького Слобідського полку, яка за часи свого побутування іменувалася як *Більська, Старобільське, Стара Біла, Старобільськ*. За часом заснування *Більськ (Пл., відома писемна згадка 1399 р.)* старший від *Старобільська (Лг., відома писемна згадка 1686 р.)*, хоча семантика ойконімів указує на протилежне.

Більшість назв поселень з початковим *Стар-* (як і назв поселень з початковим *Нов-*) не мають жодного відношення до часу виникнення чи віку поселення. Так, ойконім *Старик (Чрн.)* – посесив на **-ик** від особової назви *Старий; Старикове (См.)* – дериват на **-ове** від антропоніма *Старик; Старява (Лв.)*, яка на переконання Михайла Худаша первісно звучала як *Старова*, – посесив на **-ова** від особової назви *Стар* [11, 325]. Назву населених пунктів *Стариця (Хрк., Хрс.)* утворено від гідроніма *Стариця*, або від географічного терміна *стариця* ‘старе русло річки’, ‘старе озеро’. Давнє поселення *Старуня (ІФ)*, очевидно, є архаїчним посесивом на ***-ъја** від антропоніма *Старунъ* [11, 324]. Патронімними назвами *Старичі, Старовичі* ‘нащадки чи піддані

Стара мотивовано ойконіми *Старичі* (Лв.), *Старовичі* (Кв.), а патронімною / родинною назвою *Старостинці* ‘нащадки чи піддані *Старости*’ / ‘родина *Старостинця*’ – ойконім *Старостинці* (Вн.).

Два ойконіми *Старовірівка* (Хрк.) іменовано, очевидно, поселенцями-старообрядівцями, хоча не виключено й мотивацію цих назв населених пунктів антропонімом *Старовір*. *Старовойтове* (Вл., колишня назва *Вовчий Перевіз* [12, 132]) – похідне утворення з присвійним суфіксом **-ов-е** від антропоніма *Старовойт*.

Старомлинівка (Днц.) та *Новомлинівка* (Зп.) – назви поселень, утворені внаслідок хибного тлумачення їхніх історичних іменувань. До 1947 р. *Старомлинівка* називалася *Старий Керменчик* або *Керменчик*. За твердженням Є. Отіна, засноване урумомовними греками, *Керменчик* у перекладі з урумської означало *кермен* ‘невелике укріплення; укріплене містечко’, дооформлене демінутивним суфіксом **-чик**, а не грецьке ‘млин, вітряк’, як уважали перейменовувачі. Сучасне *Новомлинівка*, колишнє *Новий Керменчик* відоме ще як *Дортуба*, отримало теперішню назву за аналогією до *Старомлинівки* [5, 160–161].

Чи не найцікавішим і не найневмотивованішим із погляду лінгвокультурологічної категорії часу є ойконім *Старонове* (См.). Сьогодні – це населений пункт з населенням 9 осіб, назва якого так і не дає відповіді на питання: *старе* воно, чи *нове*.

Висновки. Отже, в ойконімах з компонентами *Новий* – *Старий* лінгвокультурологічна категорія часу тісно корелює з простором; відбиває послідовність процесу колонізації території; нерідко засвідчує міграційні процеси і стверджує антропоцентричний характер мотивів, способів та засобів номінації заселених людиною об’єктів. Час як мовнокультурна категорія в назвах заснованих і заселених людиною об’єктів виразно проявляє себе не тільки на рівні атрибутів, але й на рівні ойконімотвірних формантів. Кожна суспільна епоха народжувала свої назви поселень і культура іменувань змінювалася залежно від того, який чинник на той період був визначальним. Ойконімотвірний афікс може переконливо вказати на час заснування поселення і бути вагомою лінгвістичною вказівкою на період народження назви населеного пункту. В аналізі топонімотвірних формантів як виразників темпоральності ойконімів і вбачаємо перспективу наших подальших студій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бучко, Д. & Котович, В. (2017). *Походження назв населених пунктів Тернопільщини*. Дрогобич: Посвіт.
2. Горпинич, В. О., Лобода, В. В. & Масенко, Л. Т. (1977). *Власні назви і відтопонімні утворення Інгло-Бузького межиріччя*. Київ: Наукова думка.

3. Купчинська, З. О. (2016). *Стратиграфія архаїчної ойконімії України*. Львів: НТШ.
4. Модзалевський, В. (1926). *Гути на Чернігівщині*. Київ: З друкарні Української Академії Наук.
5. Отин, Е. С. (2014). *Происхождение географических названий Донбасса*. Донецк: Юго-Восток.
6. Пура, Я. О. (1990) *Походження назв населених пунктів Ровеницини*. Львів: Світ.
7. Романовський, В. О. (Ред.) (1933). *Переписні книги 1666 р.* Київ: УАН.
8. Стрижак, О. С. (Ред.). (1985). *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі*. Київ: Наукова думка.
9. Торчинська, Н. М. & Торчинський, М. М. (2008). *Словник власних географічних назв Хмельницької області*. Хмельницький: Авіст.
10. Худаш, М. (2006). *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення)*. Львів: Інститут народознавства НАН України.
11. Худаш, М. (2004). *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів)*. Львів : Інститут народознавства НАН України.
12. Шульгач, В. П. (2001). *Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник*. Київ: Кий.

REFERENCES

1. Buchko, D. & Kotovych, V. (2017). *Pokhodzhennia nazv naselenykh punktiv Ternopilshchyny [The origin of the names of settlements Ternopil]*. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian]
2. Horpynych, V. O., Loboda, V. V. & Masenko, L. T. (1977). *Vlasni nazvy i vidtoponimni utvorennia Inhlo-Buzkoho mezhyrichchia [Proper names and vidtoponimes formation Ingle-Bug boundarie]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
3. Kupchynska, Z. O. (2016). *Stratyhrafia arkhaidchnoi oikonimii Ukrainy [Stratigraphy of Archaic Oikonismes of Ukraine]*. Lviv: NTSh. [in Ukrainian]
4. Modzalevskiy, V. (1926). *Huty na Chernihivshchyni [Guty in the Chernihiv region]*. Kyiv: Z drukarni Ukrainskoi Akademii Nauk. [in Ukrainian]
5. Otyun, E. S. (2014). *Proyskhozhdennye heohrafycheskykh nazvaniy Donbassa [The origin of geographic names of Donbass]*. Donetsk: Yuhovostok. [in Ukrainian]
6. Pura, Ya. O. (1990) *Pokhodzhennia nazv naselenykh punktiv Rovenshchyny [The origin of the names of settlements of the Rovensk region]*. Lviv: Svit. [in Ukrainian]
7. Romanovskiy, V. O. (Red.) (1933). *Perepysni knyhy 1666 r. [The census books by 1666]* Kyiv: UAN. [in Ukrainian]
8. Stryzhak, O. S. (Red.). (1985). *Etymolohichni slovnyk litopysnykh heohrafichnykh nazv Pivdennoi Rusi [Etymological Dictionary of chronicles of geographical names of Southern Rus]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]

9. Torchynska, N. M. & Torchynskyi, M. M. (2008). Slovnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmelnytskoi oblasti [*Dictionary of own geographical names of Khmelnytsky region*]. Khmelnytskyi: Avist. [in Ukrainian]

10. Khudash, M. (2006). Ukrainski karpatski i prykarpatiski nazvy naselenykh punktiv (vidapeliatyvni utvorennia) [*Ukrainian Carpathian and near the Carpathian names of settlements (from apelative formation)*]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. [in Ukrainian]

11. Khudash, M. (2004). Ukrainski karpatski i prykarpatiski nazvy naselenykh punktiv (utvorennia vid vidapeliatyvnykh antroponimiv) [*Ukrainian Carpathian and near the Carpathian names of settlements (formation from apelative anthroponimes)*]. Lviv : Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. [in Ukrainian]

12. Shulhach, V. P. (2001). Oikonimiia Volyni: Etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk [*Oikonimiya of Volyn: Etymological Dictionary-guide*]. Kyiv: Kyi. [in Ukrainian]

УДК 811.161.2'42:82

КОНЦЕПТИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Анна ОГАР

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич), annaogar@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

Research ID: F-1096-2018 <http://www.researcherid.com/rid/F-1096-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board
25.07.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті на матеріалі сучасної української художньої прози виділено ключові концепти. З'ясовано, які зміни відбулись у концептуальній картині світу українців: традиційно сталі позиції у переліку базових одиниць займає концепт *Україна*, перейшов у розряд найбільш актуальних концепт *війна*, нових ознак набули такі одиниці, як *земля, небо, життя, смерть*.

Ключові слова: концепт; вербалізатор; дискурс; концептуальна структура; концептуальна ознака.

CONCEPTS OF THE MODERN UKRAINIAN ARTISTIC DISCOURS

Anna OHAR,

Ph.D. in Philology, senior lecturer, Department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych), annaogar@ukr.net

The language picture of the world is no static concept. Public changes immediately reflect in the language. Typically, this process can be called evolution. However, there are periods of violent change. The more radical these metamorphoses, the more cardinal processes occur in the language picture of the world: the list of key concepts changes, new units appear, others are de-actualized.

The purpose of our article is to trace changes in the conceptual picture of the Ukrainian world, to identify and describe the key concepts to which modern Ukrainian prose writers appeal, in particular, to focus on the artistic prose of 2017.

The article focuses on the material of contemporary Ukrainian artistic prose. It was found out what changes took place in the conceptual picture of the world of Ukrainians: the traditionally stable positions in the list of basic units is the concept *Ukraine*, has become the most actual concept *war*, the new features have become such units as *earth, sky, life, death*.

Keywords: concept; verbalizer; discourse; conceptual structure; conceptual sign.

Постановка проблеми. Найперше, найвідоміше поняття, з яким асоціюють науку про мову, – це «слово». Ученню про слово присвячено значну частину лінгвістичних праць, однак знайти дефініцію, яка б вичерпно й універсально охоплювала це поняття, так і не вдалося. Причиною цьому слугує багатовимірність слова, його здатність виявляти себе в різних іпостасях у контексті різних мовознавчих напрямів. Скажімо, у В. Жайворонка читаємо: «Слово як ім'я реалії разом з усім набором характерних для нього мовних ознак – не лише мовна, а й концептуальна одиниця, тобто концепт» [1, 11]. Адже, окрім власне лінгвальної, наділене ще й культурною інформативністю, тобто на сконцентроване в ньому словникове значення накладаються різноманітні асоціації – культурні смисли. Мовна одиниця (слово) як вмістилище певного культурного сенсу є також одиницею культури, тобто концептом. Саме в такому руслі слово є об'єктом сучасних дискусійних платформ.

Аналіз досліджень. Про ключові концепти української культури сказано немало й у різному ключі, особливо в останні десятиліття. Передусім скажемо про критерії виділення таких концептів: функціонування в мові номінативних засобів уже підтверджує вагомість іменованих ними концептів для мовців, а частота апелювання до них лише вигідно підкреслює це. Окрім кількісного показника, домінантність визначають за семантичною багатовимірністю (поєднання близьких чи полярних смислових пластів, національна маркованість), полівалентністю (поєднання з іншими ключовими лінгвоодинамиціями), естетичністю (експресивно-виражальний, емотивно-оцінний, тропейчний потенціал) [5, 507].

Здебільшого на основі цих критеріїв виділяють базові одиниці української культури: концепти *душа, серце* (праці І. Голубовської), концепти *батько-мати, хліб-сіль, душа, земля, небо, хата* тощо (В. Жайворонка), *земля, мати, хліб, дім* тощо (В. Кононенко), *любов, Україна, честь, здоров'я, щастя, пам'ять* тощо (О. Левченко), концепт *Бог* (П. Мацьків), концепт *душа* (М. Скаб).

Мета нашої статті – простежити зміни в концептуальній картині світу українців, визначивши й описавши ключові концепти, до яких апелюють сучасні українські прозаїки, зокрема, зосередимось на художній прозі 2017 року: С. Жадан «Інтернат», В. Шкляр «Троша», Н. Сняданко «Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма», В. Амеліна «Дім для Дома», В. Рафаєнко «Довгі часи», Г. Рис «Амстердам – Київ. І трохи святого Миколая». Вибір зазначеного хронологічного періоду зумовлений новими українськими реаліями.

Виклад основного матеріалу. Мовна картина світу народу – поняття не статичне. Суспільні зміни одразу відбиває мова. Зазвичай цей процес можна назвати еволюцією. Однак є періоди бурхливих змін. Що радикальніші ці метаморфози, то кардинальніші процеси відбуваються в мовній картині світу: змінюється перелік ключових концептів, з'являються нові або набувають нових ознак інші, ще інші деактуалізуються. Останнє десятиліття української історії – яскравий приклад цього. Трагічні події змусили й досі змушують нас переосмислювати цінності; дамоклів меч, який навис над Україною, тим чи тим чином змінив свідомість кожного українця. На мовному рівні це реалізовано в тих ключових концептах, до яких активно апелює дискурс, зокрема художній. Саме усвідомлення й трактування концепту передбачає умови контекстного оточення, а найкращий приклад такого тексту – мовлення майстрів слова. Своєрідність письменницького таланту полягає передусім у художньо виправданому відображенні релевантних для народу ментальних одиниць, органічному їх поєднанні з текстом, організації того синтезу мистецьких форм, яке найповніше відповідає мовно-естетичному задуму [3, 369].

В останній рік українська художня проза апелює до концептів, які й творять певні концептуальні центри в сучасній картині світу. Базовою такою одиницею є концепт *Україна*. Зрозуміло, що цей концепт завжди був ключовим для українців. Скажімо, особливістю доробку Т. Шевченка є наскрізний образ України, який просякає то безпосередньо, то опосередковано всі твори українського поета, зокрема епістолярні та малярські. «Україна» «Україна», «Вкраїна» – так Кобзар позначає насамперед Батьківщину. Це – «край милий, рідна сторона», якому протиставлена чужина. Але Україна в Т. Шевченка – це не тільки країна, а й метафізична картина світу, створена українським етносом. Отож концепт *Україна* варто розглядати, враховуючи інтенціональні поля, пов'язані з цим образом. Зокрема, в інтенціональне поле концепту *Україна* входять такі слова/символи, як *верба, калина, явір, барвінок, сокіл, соловейко, степи широкі, синє море*, які несуть важливе смислове навантаження [4, 155-

156]. Такі слова-символи створюють ідилію картину, що відповідає прагненням «української душі» [3, 370]. Художня проза 2017 року не вдається до цих символів, а натомість порушує онтологічні аспекти дефінування батьківщини, рідної країни, висуваючи на перший план у концепті *Україна* компоненти «люди», «духовна вітчизна»: *Україна – це взагалі не територія! Саме тому, Колюню, її ніколи не переможуть орди алкоголіків, націонал-ідіотів, танкістів-бурятів і духовних виродків. Україна, по суті, – це Вітчизна наша небесна. Вона майже те саме, що життя після смерті! (Рафаєнко, 27); Україна – це не кордони, не митниця, не релігійний бекграунд. Не карти мовних преференцій. Не вододіли і не тектонічні плити. Це люди, млять! Люди і ще раз люди! Вони і є культура! (Рафаєнко, 103).*

Художній текст, безумовно, є й вираженням політичних переконань автора (часто-густо вкладених у слова його героїв). І цікавим у цьому плані є політичні відчуття авторів з різних часових відтінків і стосовно різних загроз, все ж об'єднані проукраїнськими ідеями: *Просто рік тому всі, хто обурювався моїми словами, бачили загрозу для України лише з боку Росії. Польща здавалась «малим злом». Але я добре знаю поляків: вони ніколи не признають українців як рівних собі (Сняданко, 407); А все-таки я вірю, що Україна як держава є, і її вже з того шляху не повернуть, хоч би і як перли в обійми «єдиної-неділимої» (Сняданко, 338); Україна! Україна – зараз це і що робити, і хто винен, і що таке, розтак його матері! Україна – це все, що болить у тобі невгасимим болем (Рафаєнко, 110).*

Однак протиставлення рідного краю чужині, характерне сучасній прозі, цілком відповідає Шевченковим настановам: *Україна – це світло, «совок» – пільма. Росія в цій ситуації – саме «совок», причому в найгіршій його іпостасі – «совок-агресор» (Рафаєнко, 206)*

Передбачуваним є асоціативний ланцюжок *Україна – Батьківщина – дім*. Смісл концепту *дім* розкривають лексикографічні дані: 1) будівля, признач. для житла або для розміщення різних установ; будинок; 2) приміщення, в якому живуть люди; житло; 3) приміщення, люди, що в ньому живуть, та їхнє господарство [2, 2-306]. Найважливіша функція дому – захисна, оберогова. Дім також об'єднує сім'ю, родину. Дім, окрім трьох фізичних вимірів, передбачає ще один не менш матеріальний – любов. Дім там, де твоя душа і твоє серце. Саме такий аспект концепту ословлює сучасна проза, пор.: *І для цього йому щонайменше потрібно визначитись, на чьому боці його дім... (Жадан); Я ще не знаю, що означає це слово, та мені здається, вирій – це те ж саме, що й дім, те місце, де твої запахи завжди незмінні та справжні, чекають*

на тебе, наче ніхто й ніколи з цього дому не йшов (Амеліна, 21); Біля вокзалу нас оточують жінки в яскравих спідницях, з чорними, як земля, очима. Жінки навіть пахнуть землею – всією Землею, так, як інші зазвичай пахнуть домівною (Амеліна, 163). І навпаки. Бездомність, неукоріненість, тимчасовість розглядають як негативну характеристику: Ні, мої нові знайомі, може, люди і непогані. Та здається, прийшли сюди, хоч і давно за моєю міркою, але чи то нізвідки – чи то звідусюди (Амеліна, 31); Ця квартира на тихій вулиці біля парку – тимчасовий табір для біженців. Не аж такий сумний, цілком впорядкований і охайний – але табір (Амеліна, 49).

Попри все, певні речі є незмінні, і це – вічні цінності: Полковник за грошима і не шкодує майже, каже, знав все життя, що все це погано скінчиться. Мовляв, сухарі, борошно й сірники – ось вічні цінності. Ну й земля це – так, звісно, земля (Амеліна, 65). Земля, домівка, рідна країна, те, що дає опору, впевненість, а отже – і відповідальність. І хоча вся проза просякнута опозицією земля – небо, у якій небо – духовна вись (*У небі не бойся майже нічого – тільки земного тяжіння... В небі здається: все, що внизу, ще можна перетерпіти (Амеліна, 83)*), а земля мала би бути ототожнена з матеріальним, меркантильним, втіленням людських страстей, однак у сучасній прозі земля – це «дім, Батьківщина, Україна», і, беззаперечно, саме цей компонент займає першорядне місце в однойменному концепті.

Сучасна література за актуалізації концепту *Україна* вдається до нетрадиційних одиниць, вибудовуючи нові асоціативні вектори. Так, С. Жадан у романі «Інтернат», говорячи про Схід України, вербалізує концепт *туман*. Концепт, у якому понад усталені компоненти (пор. словникові дані: скупчення найдрібніших крапель води або кристалів льоду в нижніх шарах атмосфери, яке робить повітря непрозорим; про те, що утруднює бачення, перешкоджає добре бачити; про що-небудь невиразне, нечітке, заплутане [2, 10-316]) проступають контекстуальні смисли: невизначеність, байдужість, відстороненість, безвідповідальність, – ті стани, у яких живуть люди, ціла країна. Туман – це те, що ховає вись – фізичну і духовну, що її руйнує. Вись традиційно утілена в небо – «безкінечно високе, досконале»: *Жінка попереду йде впевнено, хоча не видно зовсім нічого: вгорі, над головою, мав би висіти місяць чи щось таке, але туман ліг так низько, що неба просто немає (Жадан, 106); І спробуй їх [тисячі мешканців] там знайти – в такому тумані, спробуй вирахувати. ...Тільки цей густий туман, що виповнює собою розбиті під їзди й понівечені каналізаційні люки. І нічим тут не допоможеш, думає Паша, навіть якби й хотів їх звідти вивести – спробуй*

позбирай їх у цьому вариві. Лишається стояти й слухати, як усе довкола знищується й помирає (Жадан, 134); Паша дивиться в темряву. Вона рухається й пульсує. І жодних зірок там, ясна річ, немає. Є натомість уся та каламуть, яка вже котрий день висить над містом, обтяжує його, наповнює його собою (Жадан, 233); Озирається й бачить рівне сіре тло, що розгортається довкола, обступає його, не даючи жодного шансу на порятунк, і від цієї неохопної сірості йому стає так моторошно ... ; Стає зовсім тихо й просторо: все наповнене чорнотою, все нею залите (Жадан, 292); Виїжджають у поле, туман розлазиться, мов старий черевик (Жадан, 292).

Формально туман у творі – природне явище. Туман, як й інтернат, – метафора світовідчуття, загубленості, недолюбленості врешті-решт (С. Жадан). У кожному мікроконтексті прочитуємо, що туман у душах – це невизначеність, неасоційованість себе з певною землею, конкретно – з Україною. І як наслідок – чорнота й мерзота і в твоїй душі, і на твоїй землі

Ще один ключовий концепт художнього дискурсу останніх років – це концепт *війна*. Якщо до 2014 року концепт *війна* був серед не вельми актуальних одиниць для українців, то у зазначений період, як би це не було прикро, цей концепт перейшов у розряд ключових. Рідкісне явище – така зміна статусу концепту – не потребує додаткового пояснення чи обґрунтування. Потребує лише опису. Насамперед зазначимо, що одним із центральних компонентів концепту *війна* стала ознака «близькість». Безумовно, концепт *війна* – це не нове утворення в концептуальній картині світу українців, але його усвідомлювали як щось «далеке», «минуле», «те, що нас не стосується». Сьогодні диктує нові реалії (отже, формування цього концепту – це активний нині процес): *війна* – це зараз, це близько, це невідворотно, вона стосується всіх: *Усі готуються до війни, яка триває далі (Жадан, 334); А крок його відгонить старими страхами – сусідка ж бо має рацію, так не буває, щоб не було війна. Війна наче кір. Яким треба перехворіти. Від кору, щоправда, існує вакцина... (Амеліна, 281).* І хоча художні твори апелюють до воєн різних періодів, та і письменники, і читачі проводять паралелі з сучасною. І дивно, як повторюється історія, як можна припасувати одні слова і до 1914-1918 рр., і до 1939-1945 рр., і до сьогоденньої війни в Україні: *Приміром, про одну й ту саму подію одні сусіди кричать «окупація», інші вживають слово «визволення» (Амеліна, 62).*

Щораз у письменників виринають сумніви, думки, чи потрібна вона, ця *війна*, яка її мета, чому вона прийшла у наш дім, де ми не догледіли. І відповіді на ці запитання демонструють ключові моральні категорії на-

роду, його ціннісні орієнтири, змушують аналізувати, робити висновки: *Люди перетворились на офірних овець. Хіба не час покласти цьому край?* (Шкляр, 136); *Невже бандерівці надіються перемогти таку могутню державу, як СРСР? – не міг второпати капітан із Києва. Ні, сказав Стодоля, такої цілі нині ніхто не ставить, бо бандерівці є реалістами. Навіть воюючи великими збройними об'єднаннями УПА, вони боролися насамперед за ідею* (Шкляр, 131) *Як же так сталося? Як я це пропустив? Хоча, пробує він себе заспокоїти, чому проти мене? Не проти мене. До чого тут я? Та ладно, не проти тебе, тут-таки не погоджується він з собою, зрозуміло ж, що саме проти тебе, конкретно – проти тебе. Проти всього того, що з тобою пов'язане. А що зі мною пов'язане? – не розуміє сам себе Паша. Та все, відповідає він собі, і твій предмет, і твоя школа, і прапор, який над нею висить. Вони ж за це воюють. Точніше, проти цього* (Жадан, 254).

Війна настільки увійшла в наше життя, що воно поділилось на «до» і «під час»: *Передвоєнний рік. Минуле життя* (Жадан, 252); *Після війни розберемось* (Жадан, 294); *Тобі холодно, а ти сидиш і думаєш, яке життя почнеться в цьому місті після війни. Бо в те, що «після війни» коли-небудь настане, ти віриш свято* (Рафаєнко, 36). Віра в те, що настане «після» подекуди отримувала втілення у намаганні приховати, замаскувати сліди війни: *Відновлював теплотраси. Склив вікна. Міняв труби. Словом, робив усе, щоби війни не було видно. Якогося менше щоби було війни, принаймні на перший погляд* (Рафаєнко, 203).

На тлі концепту *війна* чітко проступає опозиція *життя – смерть*. Центральний компонент концепту *війна* – ознака *смерть, руйнація*: *У бою, на жаль, вони опинилися не самі з собою, а перед ворогом. І швидко з'ясувалося, що на війні вбивають* (Рафаєнко, 83); *Ось, що я знаю: в «часи» дитинства Великої Ба пройшла світом війна, Ба їй досі радіє: пройшла повз неї – забрала тільки чужих батьків. Чорний птах не помітив тоді ще невеликої, а дуже маленької, худенької дівчинки Лілі. ... Чорний птах залишив жити хлопчика Ваню на сході Української РСР* (Амеліна, 46); *Мої вражіння від бою такі: по-перше, неправда, що до нього можна звикнути. Найперший бій завдає найменшої тривоги. Мої битви були б задовільними, якби не втрати людей, до котрих почав прихильно ставитись* (Сняданко, 255); *Я всяк міг уявити свою смерть, це могла бути навіть костомаха з косою чи, навпаки, дуже вродлива дівчина, красуня-валькірія, котра підбирає мертвих вояків на полі бою, але такою, як вона явилася, я її не уявляв ніколи. Смерть дивилася на мене темно-рудими очима з німим запитанням: «Готовий?»* (Шкляр, 31);

І Паша раптом відчуває присутність поруч ще когось – когось невидимого, когось, хто стоїть і наполегливо чекає. Так, ніби чиясь прозора постать стоїть тут, спостерігає, зважається. На кого вона чекає? І за ким прийшла? (Жадан, 322).

Однак сильні духом навіть на війні вбачали найгірше не у смерті, а у негідному житті: *Що було для кожного з нас найстрашнішим – це зовсім не смерть. Найстрашнішим було потрапити до більшовиків живим. Лякали не так тортури, як те, що в нестямі від нелюдського болю, на межі божевілля ти зможеш заговорити. Тому вже не злічити підпільників, котрі у хвилину безвиході самі покінчили з життям (Шкляр, 39); І в скруті, і в гаразді життя все'дно пробіжить, як вода. Але щастя й зажиток розвіються, а ганьба сі лишить навіки. Або ганьба, або честь (Шкляр, 140).* Концепт життя, як і кожен вагомий для культури концепт, зокрема концепт *смерть*, пройшов довгий шлях розвитку, тому охоплює низку компонентів, деякі з яких вступають між собою в антонімічні відношення «найбільша цінність» – «суєта, марнота»: *Той пояснював, що життя – марнота марнот і не варто ціплятися за речі, котрі легко можна втратити (Рис, 83); «Життя – це скарб», – відповів він (Рис, 169); Для нього життя було чимось значно більшим, ніж страждання, адже, окрім смутку і болю, воно таїло в собі також радість, віру і любов. Життя його було піснею з багатьма мелодіями, дорогою з безліччю поворотів, морем хвиль, думок, переживань (Рис, 10); Життя було страшне, проте прекрасне (Рафасько, 41).* Для зображення усіх віх життя автори вдаються до авторських художніх означень, порівнянь, проникливих метафор: *...І на нього вилився густий потік буденності. ... Віддався м'ясорубці життя (Рис, 102); Біла-біла поверхня життя. Білий-білий простір, у якому ніхто не допоможе (Жадан, 323).*

Отож обидва складники концептуальної опозиції *життя – смерть* виражають філософські поняття *добро*, *зло*, охоплюють антонімічні компоненти, що засвідчує їхню смислову місткість, складну структуру, зумовлену тривалою розбудовою концептів, постійним апелюванням до них.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, сучасна українська художня проза відбиває зміни у недоступній для безпосереднього вивчення ментальній сфері. З'ясовано, що традиційно сталі позиції у переліку базових одиниць займає концепт *Україна*, перейшов у розряд найбільш актуальних концепт *війна*, нових ознак набули такі одиниці, як *земля*, *небо*, *життя*, *смерть*. Намагання письменників мовно оформити стан сучасного українця сприяв з'яві нових концептів, які важно назвати ключовими, однак, які перейшли межу одиниць із кон-

кретним значенням і набули абстрактних смислів. Це концепт *туман*, який охоплює вже значно більше компонентів: не лише природне явище, а й як стан людської душі: розмитість, сірість, загубленість, недолюбленість, невизначеність, неасоційованість себе з конкретною землею, країною.

І хоча письменники явно надають більше ваги смислового аспекту концептів, але й форма їхнього вираження витончена. Навіть ті небагато прикладів, наведених у статті, ілюструють багатство використаних авторами засобів. Окрім уже вказаних, назвемо ще такі: розгорнуті заперечення (*Україна – це не кордони, не митниця, не релігійний бекграунд. Не карти мовних переважень. Не вододіли і не тектонічні плити*), авторські дефініції, що передають внутрішній стан розгубленості та болю (*Україна – зараз це і що робити, і хто винен, і що таке, розтак його матері! Україна – це все, що болить у тобі невгасимим боєм*), антитеза (*Та здається, прийшли сюди, хоч і давно за моєю міркою, але чи то нізвідки – чи то звідусюди*), порівняння – приховані (*Ця квартира на тихій вулиці біля парку – тимчасовий табір для біженців*) або явні (*Виїжджають у поле, туман розлазиться, мов старий черевик; Війна наче кір*), перифрази (*Чорний птах залишив жити хлопчика Ваню на сході Української РСР*).

Не треба забувати, що концепти – це неізолювані утворення: вони накладаються один на одного, переплітаються в тісний клубок знань, образів, асоціацій, відчуттів тощо, а отже, не піддаються лінійному опису, який диктують межі розвідки. Зазначені концепти, їхні ознаки вигадливо переплетені між собою, утворюючи нові форми, нові центри знань, які важко адекватно передати.

Насамкінець зазначимо, що проаналізовані концепти – це не всеохопний список ключових або знакових концептів, що їх вербалізує сучасний художній дискурс, а лише ті одиниці, які впали у вічі пересічному читачеві як яскраві в плані динаміки. Доповнити цей перелік – це завдання для автора на майбутнє.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

- Амеліна, Вікторія. (2017). *Дім для Дома*. Львів: Видавництво Старого Лева.
Жадан, Сергій. (2017). *Інтернат*. Чернівці: Меридіан Чернівці.
Рафаєнко, Володимир. (2017). *Довгі часи (міська балада)*. Львів: Видавництво Старого Лева.
Рис, Галина (2017). *Амстердам – Київ. І трохи святого Миколая*. Брустурів: Дискурсус.
Сняданко, Наталка. (2017). *Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма*. Львів: Видавництво Старого Лева.

Шкляр, Василь. (2017). *Троця*. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жайворонок, В. (2007). *Українська етнолінгвістика* : Нариси. Київ: Довіра.
2. Інститут мовознавства АН УРСР; Білодід, І. К. (Ред.). (1970 – 1980). *Словник української мови : в 11 томах*. Т. 2, 10.
3. Кононенко, В. (2013). *Символи української мови*. Київ, Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. націон. ун-ту ім. В. Стефаника.
4. Остапчук В. (2014). Концепт України у творчості Т. Шевченка *Київські полоністичні студії, Том XXVI*, 154 – 158.
5. Ріжко, Р. (2012) Семантико-стилістичні домінанти у формуванні поетичної картини світу. *Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції*. Івано-Франківськ: Прикарпатський націон. у-т ім. В. Стефаника, 503 – 508.

REFERENCES

1. Zhayvoronok, V. (2007). *Ukrayinska etnolinhvistyka : Narysy. [Ukrainian ethnolinguistics: Essays]*. Kyiv: Trust. [in Ukrainian]
2. Institute of Linguistics, Academy of Sciences of the USSR; Bilodid, I.K. (Eds.). (1970 - 1980). *Slovyuk ukrayinskoyi movy : v 11 tomakh*. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Т. 2, 10. [in Ukrainian]
3. Kononenko, V. (2013). *Symvoly ukrayinskoï movy [Characters Ukrainian language]*. Kyiv ; Ivano-Frankivsk: Publishing House of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University [in Ukrainian]
4. Ostapchuk V. (2014). Kontsept Ukrayiny u tvorchosti T. Shevchenka [Concept of Ukraine in the works of T. Shevchenko]. *Kyyivski polonistychni studiyi – Kyiv Polonistic Studies, Volume XXVI*, 154 – 158. [in Ukrainian]
5. Richko, R. (2012) Semantyko-stylistychni dominanty u formuvanni poetychnoyi kartyny svitu. [Semantic-stylistic dominant in the formation of a poetic picture of the world]. *Semantyka movy i tekstu : materialy XI Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi – Semantics of language and text: materials of the XI International Scientific Conference*. (pp. 503 - 508). Ivano-Frankivsk: V. Stefanyk Precarpathian nation. university. [in Ukrainian]

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ «БАГАТСТВО-БІДНІСТЬ» У СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ПАРЕМІОЛОГІЇ

Ірина ПАТЕН,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) irynapaten@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8706-6149>

Research ID N-6942-2018 <http://www.researcherid.com/rid/N-6942-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board:
06.08.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

Стаття присвячена зіставному аналізу концептів «багатство-бідність» у складі пареміологічних одиниць слов'янських мов (української, російської та польської); досліджено термін «концепт», який є одним із базових складників будь-якої культури і стрижневим терміном понятійного апарату культурологічної лінгвістики; з'ясовано, що концепти «багатство-бідність» тісно пов'язані з наявністю/відсутністю грошей; зазначено, що той самий концепт може сприйматися позитивно в одній лінгвокультурі і негативно в іншій.

Ключові слова: концепт; концептосфера; лінгвокультурологія; бінарний концепт; паремія; багатство-бідність; гроші.

LINGOCULTURAL CONCEPTS «WEALTH-POVERTY» IN SLAVIC PAREMIOLOGY

Iryna PATEN,

Ph. D. in Philology, Senior Lecturer of Language and Intercultural Communication Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) irynapaten@i.ua

The article investigates the comparative analysis of the concepts «wealth-pov-erty» in the Slavic languages' (Ukrainian, Russian and Polish) proverbs; it has been clarified that the concept is the modern term of many humanities: linguistics, literary studies, psychology, philosophy. Actually the concept is one of the basic components of any culture and the pivotal term of the conceptual apparatus of cultural linguistics.

In linguistics, we can outline several approaches to understanding the concept: logical, linguistic, linguocognitive, linguocultural. The author notes that the concept is the most important unit of linguistic and cultural modeling of the national mentality. It has been clarified that the modern linguistics studies the important philosophical units in interaction with their oppositional categories, therefore, linguists use the term «binary concept», which consists of lexem-antonyms: life-death, good-evil, wealth-poverty.

The author's aim is to carry out a comparative analysis of the linguistic and cultural concepts «wealth-poverty» in Slavic phraseology and to consider the way of their implementation precisely at the paremiologic level of the Ukrainian, Russian and Polish languages. Paramiology is an important component of the conceptual sphere, and most clearly reflects the peculiarity of the people's life, its culture, traditions and mentality, and therefore the object of research in linguoculture is not accidental, because these special verbal signs are endowed with «cultural memory». It has been clarified that the concept of «wealth-poverty» is closely linked to the presence / absence of money; it has been established that the same concept is differently perceived in different linguistic cultures/ Slavs usually condemn wealth, for them it (wealth) is not an indicator of success, so most paremias have a negative connotation. Rich people are often depicted shameless and dishonest towards the poor. Slavic culture is permeated with the pathos of spirituality, therefore the material wealth and spiritual wealth are clearly distinguished. Russian culture emphasizes the «value of poverty» and considers poverty with humor. In general, the assessment of the poor, represented in the analyzed linguistic units, varies from the positive in the collective consciousness of the Eastern Slavs. The article more clearly outlined the place of the linguistic and cultural concepts «wealth-poverty» in Slavic paremiology and indicates the deep rooting of them in the ethno-culture of the Ukrainian, Russian and Polish peoples.

The prospects of our research lie in the comparative study of the Slavic and Germanic phrases on the notion of wealth-poverty, in order to provide a comprehensive representation of the Slavs and Germans about these concepts

Keywords: concept; linguistic culture; binary concept; paremia; phraseology; wealth-poverty; money.

Постановка проблеми. На межі XX – XXI століть формується міждисциплінарна галузь лінгвістичного знання – лінгвокультурологія, у руслі якої мова досліджується як феномен культури, її умова та продукт, а також аналізується взаємодія мови і культури за рахунок виокремлення систем, що втілюють і представляють культурні цінності. Мову вже не вивчають як ідеальну мовну систему, яка існує автономно, а розглядають як найважливіший засіб дослідження пізнавальних і мисленнєвих механізмів людської свідомості, акумуляції та передачі соціокультурних знань. Методологічною основою лінгвокультурології є те, що культура і мова – це форми свідомості, які відображають світогляд людини [14, 224].

Основу категоріального апарату лінгвокультурології складають поняття мовної особистості і концепту, гносеологічні становлення яких ще не закінчено.

Аналіз досліджень. Питання концептуальної структури та теорії концептів належить зарубіжним вченим М. Барсалоу, Р. Джекендоффу, М. Бірвішу. Опису архетипних властивостей дослідження концептів присвячені праці К. Юнга, Є. Мелетинського, О. Фрейденберга. У вітчизняному мовознавстві концепт досліджували: Н. Арутюнова, А. Вежицька, Л. Дмитренко, С. Жаботинська, В. Жайворонок, В. Карасик, О. Кубрякова, Л. Лисиченко, Д. Лихачов, М. Полюжин, Є. Рахіліна, О. Селіванова, Ю. Степанов, В. Телія, М. Толстой В. Топоров, Р. Фрумкіна та інші.

Концепти неодноразово ставали предметом дослідження в етнографічному та культурологічному аспектах. На матеріалі української мови досліджували концепти: *воля* (В. Кононенко, Т. Космеда), *Бог* (П. Мацьків, Т. Вільчинська), *Україна* (Т. Космеда), *жінка* (Т. Сукаленко) *чоловік (мужчина)* (Л. Ставицька), *зрада, вірність, родинність* (В. Кононенко), *правда, неправда* (М. Мамич), *дім* (Н. Воронін, Ю. Степанов, Д. Зеленін), *щедрість і скупість* (Г. Яроцька); В. Маслова, С. Воркачов аналізують емоційні концепти *щастя* у концептосфері російської лінгвокультури; концепт *дім* у польській мові досліджували Ю. Лебеденко, Я. Василенко та ін.

Не менш цікавими і глибокими є дослідження, присвячені вербалізації певної концептосфери, виконані на матеріалі кількох мов. Так, М. Зеленцова досліджувала концепт *гроші* в українській, російській та англійській мовах; концепти *душа* та *серце* в українській, російській, англійській і китайській мовах вивчала І. Голубовська; концепти *щедрість* і *скупість* в англійській, німецькій, українській та російській мовах – О. Петров; концепти *дім* і *родина* в російській, англійській і французькій мовах – Т. Сорока; концепти *багатство, бідність, гроші* студіювали в компаративному аспекті на матеріалі англійської та слов'янських мовних картин світу О. Булигіна, О. Голубева, І. Майоренко, Т. Пимонова, І. Чернишенко.

Мета статті – провести зіставний аналіз лінгвокультурологічних концептів «багатство-бідність» у слов'янській фразеології та розглянути спосіб їх реалізації саме на пареміологічному рівні української, російської та польської мов.

Виклад основного матеріалу. Людський розум завжди спрямований на осмислення й усвідомлення основних понять універсуму і буття, а відтак витлумачення поняття «концепт» залишається актуальним для низки сучасних наук [1, 27].

Концепти стали об'єктом осмислення не тільки мовознавців, але й філософів, психологів, культурологів. За визначенням О. Кубрякової, він є «парасольковим»: покриває предметні галузі декількох наукових напрямів, які займаються проблемами мислення і пізнання, збереження і опрацювання інформації [7, 58].

Сьогодні концепт є невід'ємною частиною лінгвістичної науки. Концепт вимальовує специфічну мовну картину світу, що є вербалізованою інтерпретацією довкілля певним етносом на основі загальнолюдського та специфічно-національного досвіду.

Уперше проблема концептів постала у суперечці реалістів та номіналістів, де розуміння концепту було спробою поєднати ідеальне та матеріальне. Якщо номіналісти вважали концепти просто іменами, які створює розум у процесі пізнання довкілля, то реалісти зауважували, що загальні поняття реально існують і передують виникненню конкретних речей. А це призводить до того, що концепт розуміють як форму пізнання реальності, певного ментального утворення, що має змістову функцію [13, 277].

Поступово термін «концепт» виходить за межі логіко-філософської царини і, як зазначає Р. Фрумкіна, початок використання терміну «концепт» пов'язаний з розширенням предметної області лінгвістики та її взаємодії з філософією та психологією, у результаті чого відбулася «зміна ціннісних орієнтацій: від трактування змісту як абстрактної сутності, формальне представлення якої абстраговане і від автора висловлювання і від його адресату до вивчення концепту як ментальної сутності» [15, 30]. Концепти не просто універсалії, що позначають загальні характеристики предметів, це компоненти свідомості й людських знань про світ.

Незважаючи на кількілітню традицію дослідження концепту, цей термін і досі не має чіткого визначення. Його вживають у вузькому (В. Червоний) і широкому (В. Карасик, Ю. Степанов) розумінні. Проте беззаперечною залишається думка про те, що концепт належить до свідомості й включає чуттєво-вольові та образно-емпіричні характеристики. Концептами можна мислити, їх можна пережити.

У сучасному мовознавстві сформувалася низка підходів до розуміння концепту: логічний (Н. Арутюнова): концепти аналізують логічними методами поза прямою залежністю від їхньої мовної форми; лінгвістичний (С. Аскольдов, Д. Лихачов, В. Колесов). Представники цього напрямку розуміють концепт як увесь потенціал значення слова разом з його конотативним елементом; лінгвокогнітивний (Н. Болдирєв, І. Голубовська, В. Жайворонок, Е. Кубрякова, О. Селіванова, І. Стернин), де концепт тлумачать як явище ментального характеру; лінгвокультурологічний (А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Карасик, З. Коцюба, О. Левченко, К. Мі-

зін, Ю. Степанов та ін.): концепт – головний осередок культури в ментальному світі; базова одиниця культури, її концентрат. Лінгвокультурологічний підхід спирається на ідею кумулятивної функції мови, завдяки якій у ньому відображається, зберігається і передається досвід народу, його світобачення і світовідчуття. Концепти виникають у свідомості людини на основі значень слів, до чого додається особистий і культурно-історичний досвід народу, і що багатший цей досвід, то ширші межі концепту, то ширші можливості для виникнення емоційної аури слова, у якій знаходять відображення всі сторони концепту [8, 144].

Зважаючи на різноманітність тлумачень концепту, В. Карасик та Г. Слишкін чітко виокремлюють параметри відношень концепту до мови, культури і свідомості мовця; свідомість – місце перебування концепту; концепт – ментальна проекція елементів культури; мова й мовлення – сфери, у яких опредметнюється концепт [4, 76].

Оскільки сучасна лінгвістика вивчає важливі світоглядні одиниці у взаємодії з їхніми опозиційними категоріями, мовознавці використовують термін «*бінарний концепт*», який складається з лексем-антонімів: *життя-смерть*, *скупість-щедрість*, *добро-зло*, *багатство-бідність*. Бінарні концепти нерозривно пов'язані між собою, існування одного компонента неможливе без наявності іншого, їхні концептосфери тісно пов'язані між собою. Немоżliве існування «смерті» без «життя», «скупості» без «щедрості», «багатства» без «бідності», до того ж бінарні концепти мають протилежну когніцію щодо один одного.

Отож лінгвокультурологічні концепти «*багатство-бідність*» розглядаємо як бінарні, оскільки вони розбудовуються на опозиційних категоріях, утворюють бінарну опозицію, що репрезентована як на рівні мови, так і на рівні свідомості. Підґрунтям цьому слугує те, що онтологічною властивістю концептів є їхня здатність до утворення дихотомічних пар, яка детермінована найдавнішою ознакою мислення людини – дуалізмом, що, у свою чергу, зумовлює впорядковане розташування ментальних одиниць у концептосфері соціуму за принципами опозиційності та бінарності. Під бінарною опозицією розуміємо такі об'єднання концептів, які побудовані на антонімічності найбільш загального та окремих змістових ознак і засобів їхнього вираження (при обов'язковій наявності спільного семантичного компонента) [11, 35].

Поняття «*багатство-бідність*» тісно пов'язане з наявністю / відсутністю грошей. Гроші є невід'ємною частиною життя, його важливим складником, вони займають одну із основних позицій у системі національних цінностей і стали потужним джерелом формування повсякденної свідомості та відповідної соціальної поведінки.

Слово «багатство» структурно відповідає латинському слову «*fortunitus*» і трактується як «щастя, доля», тому багатство асоціюється з розкішним зовнішнім виглядом успішної людини (як нова копійка), із задоволеннями, прикметами красивого життя і ледарством, а бідність – це банкрутство, злидні, нестатки, приниження, сльози, хвороба (бідному всюди біда // на убогого всюду каплет). Багатих людей сприймають як здорових, щасливих і добре пристосованих (хто має гроші, то всюди хороши; щасливий, кого гроші люблять // przy tym szczęście, przy kym pieniądze), бідних – як непристосованих і нещасних (хто бідний, той нікому непотрібний; бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці // на бедного Макара все шишки летят).

Через неоднозначне ставлення слов'ян до концепту «бідність», поки що немає єдиного визначення цього поняття, немає критеріїв вимірювання бідності (не той убогий, що мало має, а той, що багачко жадає; не той бідний, хто хліба не має, а той, хто души; то чорт бідний – що души нема; найбідніший той, хто всьо хоче, а нічого нема // chím więcej ma, tym więcej chce).

Ставлення до багатства і багатих людей є неоднаковим у різних лінгвокультурах. А. Приходько стверджує, що той самий концепт може нести позитивний заряд в одній лінгвокультурі й негативний в іншій, або бути концептно незначущим у третій [12, 101]. Якщо американці культивують матеріальні цінності, гроші для них – вигідний партнер, нагорода, а бідність зображується як велике нещастя та горе, то для слов'ян – багатство не є показником успіху: чорт багато грошей має, а в болоті сидить; мужик багатий, як чорт рогатий; набрався чорт багатих, то убогих кидає; багатому й чорт діти колише // bogatemu деньги черти куют // bogatemu czart pieniądze przynosi; bogatemu diabeł dzieci kofysze. Образ чорта як надприродної сили зла, є одним із найрозповсюдженіших негативних персонажів стародавньої міфології та демонології християнської доби і у слов'янській міфології пов'язувався зі злим духом. Цей образ у слов'янських мовах – це так званий універсальний експресив з негативною конотацією, незалежно від того, в якому контексті він уживається [2, 51]. Асоціативний зв'язок «багатий – чорт», актуалізований у пареміях слов'янських мов, має найбагатшу кількісну та якісну (передусім структурна та образна варіативність) репрезентацію в українському паремійному корпусі [5, 19]. Багаті люди часто вважалися безсоромними та нечесними по відношенню до бідних: багач не відає, що бідний обідає; багачеві прибіль, а бідному загибель; від багача не жди калача // для просьбы бедного у богатого уши глухи; богатый и в будни пирует, а бедный и в праздник горюет // bogaty się dziwi, czem się biedak żywi; nie po wszystko na rynek z groszem.

Багатство високо цінується у суспільстві і у свідомості сучасної людини пов'язане з концептом «щастя»: *при деньгах Панфил всем людям мил; дай грош – будеш везде хорош*, проте в порівнянні з істинними духовними цінностями воно (багатство) інколи втрачає значення. Слов'янська культура пронизана пафосом духовності, де чітко розрізняються поняття багатства матеріального і багатства духовного. При цьому останнє, як зазначає Г. Малиновська [9, 80], є більш значущим для української ментальності: *за гроші честі не купиш; не май сто кін, а май сто друзів; за гроші не купиш ні батька, ні неньки; краще бути розумним, ніж багатим; яка користь од багатства, коли нема щастя // не имей сто рублей, а имей сто друзей; счастье дороже богатства // honor droższy nad / niż pieniądze; lepsze szczęście niż pieniądze*.

Для поляків багатство не може бути запорукою щастя: *szczęście nie zasadza się na bogactwie; lepsze szczęście niż pieniądze (góra złota); pieniądze szczęścia nie dają, ale żyć pomagają*. Навіть мрія про нього є ознакою глупоти: *głupi marzy o bogactwie, a mądry o szczesciu*.

Окремі пареміологічні одиниці засвідчують, що росіяни морально і психологічно відчужуються від праці, а роботу розглядають як повинність: *с топора не богатеют, а горбатеют; от трудов своих сыт будешь, а богат не будешь; от трудов праведных не наживешь палат каменных*, тому й вважають, що бажання збагатити вимагає від людини не лише кмітливості, а й шахрайства і ставляться до цього позитивно: *не обманешь – не проживешь; денежки, что голуби – где обживутся, там и ведутся*, а українці засуджують нечесно зароблені гроші: *зароблена копійка краще краденого карбованця*.

Однак матеріальні цінності суттєво змінилися у ХХ столітті і в сучасному українському суспільстві спостерігаємо позитивне ставлення до податкових та інших фінансових махінацій, до хабарництва; українці частіше переконуються, що отримати велику кількість грошей неможливо чесним шляхом: *давати на лапу; гребти під себе; давати хабаря*. Схожі одиниці знаходимо і в польській культурі: *gdy są pieniądze, wszystko łatwo idzie*.

Низка польських паремій має прозоре моралізаторське спрямування і підкреслює існування соціальної ієрархії в суспільстві: *kto (pieniądze) ma, ten liczy, a kto nie ma, ten milczy; głowa na karku, pieniądze w kieszeni, a świat otworem stoi; z pieniędzmi to każdy mądry; kto ma pieniądze w kieszeni, piechotą nie chodzi; kto pieniądze ma, jeździ karetami, a kto ich nie ma, zbija bruk piętami; mało pieniędzy, mało muzyki; kto płaci, temu grają; kto pieniądze ma, ten jeździ do Wieliczki, a kto pieniędzy nie ma, palcem do solniczki (Wieliczka – головна копальня солі в Польщі)*.

Народні вислови на тему бідності в українській колективній свідомості побудовані на основі стилістичної фігури антифразиса: *багато я маю – аж три клуні хліба: в одній вітер, в другій мак, а третя стоїть так; в коморі пусто, в stodолі порожньо, а в хаті лиш одна верета; в мене дві повні комори: в одній злидні, в другій горе і відображають життєву мудрість поколінь щодо багатства: сіль для їди, а гроші для біди; не стільки їди, скільки біди.*

Російська культура наголошує на «цінності бідності»: *бедность святое дело; что не беднеют, то мудреют; что мне золото, светило бы солнышко; через золото слёзы льются; бедность не порок.*

Знаходимо чимало прикладів у російській пареміології, де *бідність* розглядається з відтінком гумору. При цьому росіяни вважають, що винахідливість та кмітливість допоможуть у будь-якій ситуації: *хоть есть нечего, зато жить весело; бедному собраться, только подпоясаться; голь хитра, голь мудрена, голь на выдумки горазда.*

Позитивна оцінка злидарів вербалізується через тривкий для української, спорадичний для російської і польської асоціативний зв'язок «убогість – доброта (правдивість)». Загалом оцінка бідних, представлена в аналізованих пареміях, варіює від позитивної до негативної в колективній свідомості східних слов'ян: *на бідних світ тримається; бідний до всіх рідний, а багатий нікому не радий; до вбогого йди сорочки позичати, а до багатого ніколи не йди; у нас сьогодні Луки, ані хліба, ні муки; не все те гідне, що бідне.*

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Лінгвокультурний концепт є багатовимірним ментальним утворенням, що зберігається у свідомості мовної особистості і матеріалізується у мовленні, відображає яскраво виражені культурні цінності певного етносу – духовну та матеріальну складові культури.

Проведене дослідження чіткіше окреслило місце лінгвокультурологічних концептів *«багатство-бідність»* у слов'янській пареміології і свідчить про глибоке вкорінення їх в етнокультуру українського, російського та польського народів. Зауважимо, що більшість паремій на позначення багатства мають яскраво виражену негативну конотацію, що є цілком закономірним, адже багатство у слов'янській колективній свідомості зазвичай сприймається негативно. Для поляків багатство є ознакою глупоти, а українці більше поцінують багатство духовне, ніж багатство матеріальне, росіяни ж наголошують на цінності бідності.

Перспективними у цьому напрямку вбачаємо компаративні дослідження слов'янських та германських фразем на позначення *багатство-бідність* з метою представлення комплексного уявлення слов'ян та германців про ці концепти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вільчинська Т. (2008). *Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст.* Тернопіль: Джура.
2. Головащенко С. (1999). *Історія християнства*. Київ: Либідь.
3. Даль В. (1984). *Пословицы русского народа*. Москва: Художественная литература.
4. Карасик В. (2001). *Лингвокультурный концепт как единица исследования*. Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Сборник научных трудов. Воронеж: ВГУ. 75 – 80.
5. Коцюба З. (2010). *Універсальне і національне в паремійних фондах мов європейського ареалу (лінгвокультурологічний аспект)* (Автореферат дис. докт. філол. наук / Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Інститут філології, Київ).
6. Krzyżanowska J. (Red) (1969 – 1972). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*: w IV t. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, T. I – III.
7. Кубрякова Е. (Ред.). (1996). *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова.
8. Лихачев Д. (1997). *Концептофера русского языка. Русская словесность: От теории словесности к структуре текста*. Москва: Academia, 280–287.
9. Малиновська Г. (2010). Концепт «гроші» в українській мовній картині світу. *Українська мова*, 4, 75–84.
10. Номис М. (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Торонто – Київ: Бескид, 226.
11. Петров О. (2017). *Об'єктивація лінгвокультурних концептів щедрості – скупості у германських і слов'янських мовах: зіставний аспект* (Дис. канд. філол. наук). Вінниця.
12. Приходько А. (2008). *Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики*. Запоріжжя: Прем'єр.
13. Реферовская Е. (1985). *«Спор» реалистов и номиналистов*. Ленинград: Издательство «Наука» Ленинградское отделение.
14. Телия В. (1996). *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа «Языки русской культуры».
15. Фрумкина Р. (1992). *Концепт, категория, прототип*. Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. Москва: Наука.

REFERENCES

1. Vilchynska, T. (2008). *Kontseptualizatsiia sakralnogo v ukrainskii poetychnii movi XVII – XVIII st. [Conceptualization of the sacred in the Ukrainian poetic language of the XVII – XVIII]: Ternopil: Dzhura. [in Ukrainian]*
2. Holovashchenko, S. (1999). *Istoriia khrystianstva [History of Christianity]*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]

3. Dal, V. (1984). *Poslovitsyi russkogo naroda [Proverbs of the Russian people]*. Moscow: Khudozhestvennaia lyteratura [in Russian]
4. Karasik, V. (2001). Lingvokulturnyy kontsept kak edynitsa issledovaniya [Linguistic-cultural concept as a unit of research]. *Metodologicheskie problemy kognitivnoy lingvistiki. Sbornik nauchnykh trudov [Methodological problems of cognitive linguistics. Collection of scientific works]*, 75 – 80. [in Russian]
5. Kotsiuba, Z. (2010). *Universalne i natsionalne v paremiiynkh fondakh mov yevropeiskoho arealu (linhvokulturolohichnyi aspekt) [Universal and national in European proverbial corpora (linguo-cultural aspect)]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). [in Ukrainian]
6. Krzyżanowska, J. (Eds.). (1969 – 1972). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich [A new book of proverbs and proverbial Polish expressions]*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. [in Polish]
7. Kubryakova, E. (Eds.). (1996). *Kratkiy slovar kognitivnykh terminov [Brief dictionary of cognitive terms]*. Moscow: Filol. f-t MGU im. M. V. Lomonosova. [in Russian]
8. Lihachev, D. (1997). *Kontseptofera russkogo yazyika [Conceptofera of the Russian language]. Russkaya slovesnost: Ot teorii slovesnosti k strukture teksta [Russian literature: From the theory of literature to the structure of the text]*, 280–287. [in Russian]
9. Malynovska, H. (2010). Kontsept «hroshi» v ukrainskii movnii kartyni svitu [Concept of «money» in the Ukrainian language of the world]. *Ukrainian language [Ukrainska mova]*, no. 4, 75–84. [in Ukrainian]
10. Nomys, M. (Eds.) (1993). *Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshе [Ukrainian sayings, proverbs and so on]*. Toronto – Kyiv, : Beskyd. [in Ukrainian]
11. Petrov, O. (2017). *Obiektivatsiia linhvokulturnykh kontseptiv shchedrist – skupist u hermanskykh i slovianskykh movakh : zistavnyi aspekt [The objectivation of the linguistic-cultural concepts generosity – stinginess in the Germanic and Slavic languages: a comparative perspective]*. Extended abstract of Candidate's thesis. [in Ukrainian]
12. Prykhodko, A. (2008). *Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvnii paradyhmi linhvistyky [Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]*. Zaporizhzhia: Premier. [in Ukrainian]
13. Referovskaia, E. (1985). «Spor» realystov y nominalystov [«Dispute» of realists and nominalists]. Lenynhrad: Yzdatelstvo «Nauka» Lenynhradskoe otdeleniye, 243 – 287. [in Russian]
14. Teliya, V. (1996). *Russkaya frazeologiya : semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskii aspekty [Russian phraseology: semantic, pragmatic and linguistic-cultural aspects]*. Moscow: Shkola «Yazyiki russkoy kulturyi». [in Russian]
15. Frumkina, R. (1992). Kontsept, katehoriya, prototyp [Concept, category, prototype]. *Lingvisticheskaya i ekstralingvisticheskaya semantika [Linguistic and extra-linguistic semantics]*. Moscow: Nauka. [in Russian]

УДК 811.161.2:373.611

СЛОВОТВІРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В ДІЄСЛІВНІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Людмила СМЕНОВА,

*здобувач кафедри української мови та літератури Донбаського
державного педагогічного університету (Україна, Слов'янськ)*

lsmenova@bigmir.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4456-1582>

Research ID M-9528-2018 <http://www.researcherid.com/rid/M-9528-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board:
21.08.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті проаналізовано словотвірні та семантичні дієслівні неологізми, зафіксовані в словниках української мови початку ХХІ століття, з'ясовано способи їх творення та сферу функціонування.

Ключові слова: дієслово; неологізм; інновація; семантична деривація; словотвірна деривація; дериват.

WORD-FORMATIVE AND SEMANTIC NEOLOGISMS IN VERB VOCABULARY OF UKRAINIAN LANGUAGE AT THE BEGINNING OF THE XXIST CENTURY

Lyudmyla SMENOVA,

*External PhD student of the Department of Ukrainian language and
literature of Donbass State Pedagogical University (Ukraine, Sloviansk)*

lsmenova@bigmir.net

Word-formative and semantic verb neologisms fixed in the dictionaries of Ukrainian language of the beginning of the XXist century have been analyzed in the article and the methods of their formation have been determined.

Word-formative and semantic derivation is one of important sources of lexical enrichment of Ukrainian language. Language reality testifies to this fact: many new

verbs and new meanings that had been developed in the verbs available in the language were codified in lexicographical works at the beginning of the XXIst century.

Verb innovations fixed in the dictionaries have been formed mainly by means of suffixation. The largest group of word-formative neologisms that appeared due to this method consists of the verbs derived from nouns.

Verbs are a word-formative basis for the creation of new prefixal lexemes. Most part of prepositions act as verb prefixes in modern Ukrainian language. These verb innovations do not express new types of actions, they just concretize, define these actions concerning space, time and number more precisely.

Much fewer verb neologisms resulted from prefixal-suffixal method of formation. Suffixal-postfixal, prefixal-suffixal-postfixal methods proved to be the least productive.

The created verb innovations represent mostly scientific and generic vocabulary. The mentioned methods are productive for the creation of slang verbs as well.

The changes in the vocabulary of the language are connected not only with borrowings and the appearance of neologisms but with the potential ability of each autonomous word to acquire new meanings, convey individual, figurative in accordance with a speech situation as well.

The development of innovative semantics in verbs takes place according to the common language laws. Semantic development of a verb manifests itself in broadening or narrowing, generalization or concretization, clarification of the meaning of a literary work. The reasons of the appearance of new lexical-semantic variations in verbs are such main processes as metaphORIZATION, terminologisation and determinologisation.

The description of the methods of verb innovation creation and of the development of new verb meanings and usages, made in the course of the investigation, is important for lexicographical practice as well as for deep understanding of stylistic, semantic and word-formative abilities of verbs.

Keywords: verb; neologism; innovation; semantic derivation; word-formative derivation; derivative.

Постановка проблеми. Лексико-семантична система сучасної української мови реагує й відображає всі процеси та зміни, які відбуваються в суспільстві. Перетворення в соціально-політичному, економічному, науково-технічному й культурному житті суспільства зумовлюють модифікації національного лексикону, через які виявляється ставлення носіїв мови до тих чи тих реалій і подій. Оновлення словникового складу будь-якої мови відбувається через з'яву словотвірних і семантичних неологізмів, а також шляхом поповнення його іншомовними лексичними одиницями. Попри великий інтерес лінгвістів і значну кількість ґрунтовних наукових праць, є потреба подальшого вивчення нових дієслів та значень, що розвинулися в семантичних структурах дієслів, наявних у мові, а також з'ясування механізмів їх творення. Дослідження

процесів творення інновацій у дієслівній лексиці дасть змогу виявити шляхи лексико-семантичного збагачення української мови, визначити тенденції еволюції лексики.

Аналіз досліджень. Інновації лексичного складу, зумовлені як позамовними, так і мовними чинниками, завжди перебувають у центрі лінгвістичних студій. В українському мовознавстві інноваційні процеси досліджували В. Жайворонок, В. Русанівський, О. Стишов, Л. Струганець, О. Тараненко, Л. Лисиченко, О. Муромцева, Т. Бевз, М. Кочерган, О. Мітчук, Я. Битківська, О. Кабиш, Д. Мазурик, Н. Стратулат, І. Самойлова, В. Токар, Т. Усатенко та ін.

Усебічному вивченню дієслівної лексики української мови присвятили свої праці О. Бабакова, Т. Білевич, В. Білоноженко, Н. Бойко, І. Вихованець, К. Городенська, М. Голянич, С. Дишлева, А. Загнітко, Н. Іваницька, О. Кушлик, О. Леонтьєва, О. Леута, М. Навальна, М. Мірченко, І. Овчиннікова, В. Русанівський, А. Шумейкіна та ін.

Мета статті – аналіз активних дериваційних та семантичних процесів, що відбуваються в системі українського дієслова. Для досягнення цієї мети проаналізовано словотвірні й семантичні дієслівні неологізми, з'ясовано способи їхнього творення та сфери функціонування.

Зосереджуючи увагу на хронологічному змісті поняття *неологізм*, або *інновація*, до цієї групи відносимо слова, що з'явилися й поширилися в українській мові у 80-90 рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Джерелами фактичного матеріалу слугували лексикографічні праці української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття, а також тексти із засобів масової інформації, спостереження над усним мовленням носіїв української мови.

Виклад основного матеріалу. Порівняння реєстрів лексикографічних праць різних часових зрізів виявило, що найпродуктивнішим для дериваційних дієслівних неологізмів є морфологічний спосіб словотворення.

Більшість нових дієслів у сучасній українській мові утворено від різних частин мови за допомогою суфіксальних формантів. Найбільше дериваційних дієслівних неологізмів, що виникли внаслідок суфіксального способу словотворення, – деривати іменникового походження. У їхньому творенні виявили активність суфікси **-ува-**, **-фікува-** (виконують функцію дієслівної транспозиції й надають новотворам, залежно від їхньої лексичної семантики, загального значення діяльності, дії чи стану: *імплантант* – *імплантувати*, *лобі* – *лобіювати*, *програма* – *програмувати*, *квант* – *квантифікувати*, *автент* – *автентифікувати*; **-изува-** (**-ізува-**), **-изува-** (**-ізува-**) (виступають у дієсловах, які постали

від мотивувальних іменникових основ іншомовного походження: *глобальний – глобалізувати, стабільний – стабілізувати, легальний – легалізувати, легітимний – легітимізувати, кримінальний – криміналізувати*). За участі цих суфіксів утворено здебільшого наукову термінологію.

У творенні дієслів сленгового характеру виявили активність суфікси **-и-** (виражає постійну дію, стан або процес: *даблити, есемесити, сейшенити*) та **-ну-** (додає семантиці дієслова значення однократності і раптовості дії): *аскнути, делітнути, дрінькнути, клікнути*).

Дієслова є словотвірною базою для утворення нових префіксальних лексем. Серед дієслівних префіксів, які слугували словотворчими формантами у процесі виникнення новоутворень, продуктивними є такі: **ре-** (має значення «змінювати, повторювати дію», «змінювати щось»); вирізняється активністю в процесах творення нових дієслів технічної, фінансової та юридичної сфер: *рекуперувати, реструктурувати, реінвестувати, рефінансувати*); **де-** (має значення «здійснювати дію, протилежну дії мотивувального дієслова, анулювати дію, що називається мотивувальним дієсловом»: *деблокувати, демульгувати, дефторувати, декодувати, дедукувати, дезактивувати, деполітизувати, дестабілізувати*); **за-** (у поєднанні з граничними дієсловами зумовлює значення реалізованої граничності, досягнутого результату: *зааптрейдити, забанити*); **в-** (**у-**) (є носієм часових та просторових значень; за його участі творяться здебільшого загальноживані слова: *впекти, встерегти, уволокти, ускубти*); **при-** (бере участь у творенні слів на позначення неповноти вияву дії: *присохти, пристригти, придутти*); **по-** (реалізовує значення обмеження дії певним часовим проміжком: *попіарити, подизайнити, подрайвувати*); **від-** (уживається в просторовому значенні, вказуючи на віддалення від об'єкта, протяжність дії у часі: *відтрясти, відфорвардити, відфейсувати*) [6].

Дієвими, але менш частотними, є власне дієслівні способи творення – префіксально-суфіксальний, суфіксально-постфіксальний та префіксально-суфіксально-постфіксальний.

Префіксально-суфіксальний тип здебільшого представлено такими словотвірними моделями: дієслова з префіксом **в-** (**у-**) і суфіксом **-и-** (позначають результат дії: *удержавити*); дієслова з префіксом **в-** (**у-**) і суфіксом **-ува-** (виражають значення «робити, проводити щось, досягти того, що названо твірною основою»: *вбалакувати*).

Більшість новотворів, у словотвірній моделі яких є постфікс **-ся**, походить від іменникових українських та запозичених основ. Продуктивною виявилася модель із суфіксом **-ува-** і постфіксом **-ся**, що має словотвірне значенням «здійснювати щось, притаманне тому, що називається».

вається твірною основою». Такі дієслівні неологізми репрезентують переважно наукову та загальнонавчальну лексику: *корумпуватися, адаптуватися, координуватися, структуруватися, політизуватися*.

Менш продуктивним є префіксально-суфіксально-постфіксальний тип творення дієслівних інновацій, які мотивовані іменниковими основами. Вони представлені здебільшого такими моделями: дієслова з префіксами **в-** (**у-**), **по-**, **на-**, суфіксами **-ува-**, **-и-** постфіксом **-ся**: *убезпечуватися, збільшуватися, надринькатися, наблютузитися, початитися, продаблитися* тощо. Для цих новотворів характерне значення «стати тим або бути ознакою того, що названо твірною основою».

Зміни в словниковому складі пов'язані не лише із запозиченнями та виникненням неологізмів, а й із потенційною можливістю кожного повнозначного слова набувати нових значень, передавати індивідуальне, образне відповідно до мовленнєвої ситуації. У такий спосіб у лексиці відбуваються не лише кількісні нагромадження, а й постійні якісні зміни.

Причинами появи нових значень у семантичних структурах дієслів є такі основні процеси, як метафоризація, термінологізація та детермінологізація.

Серед найпоширеніших семантичних інновацій, що з'явилися в дієслівній лексиці через метафоризацію, є ті, що відображають зміни значень, зумовлені зсувами стилістичного характеру. Спостерігаємо два взаємозумовлені процеси – метафоричне переосмислення дієслова та зміну його стилістичного статусу: слова здебільшого загальнонавчальні переходять до розряду розмовної, жаргонної, іронічної та ін. лексики. Ці неосеманти з'являються в мові для надання більшої емоційності найменуванням дій, процесів, які мали до цього емоційно нейтральну оцінку й відображають сучасну тенденцію до активізації експресивних форм, «адже кожна доба розвитку мови пов'язана з пошуками й конструюванням нових метафор: неповторні відтінки і риси, оригінально поєднуючи їх в метафоричні образи, відкривають нові асоціації» [4, 21].

Семантичний розвиток слова на основі метафоричних перенесень, як відомо, виявляється в розширенні або звуженні, узагальненні чи конкретизації, уточненні твірної значення [2, 12].

Значно розширила можливості лексичного сполучення лексема *позавалювати*, що в СУМі подана з двома значеннями: «1. Звалити, заповнити чимось усе або багато чого-небудь, скрізь або в багатьох місцях. 2. Обвалюючи або розламуючи, зруйнувати все або багато чого-небудь» (СУМ, Т.6, с. 782).

Нині це слово активно вживається в розмовному мовленні ще й зі значенням «провалити, не пройти успішно (переважно іспити)». Інно-

ваційна семантика розвинулося від другого ЛСВ на основі відповідних асоціативних ознак: *руйнування, ламання*, що викликає негативну реакцію в мовців. Уважаємо, що нове значення виникло за аналогією до слова *позавалюватися* – «4. *перен. Зазнати невдачі, провалу в чому-небудь (перев. на экзаменах) (про всіх або багатьох)*» (СУМ, Т.6, с. 782; ВТССУМ-2005, с.1014).

Подібну модель розвитку семантики спостерігаємо в словах *перекурювати, рулювати, штормити, вирубувати, випиратися, вимикати, перекроювати, засвічувати, уляпатися, приповзти* та ін.

Нерідко відбувається семантична деривація дієслів у системі літературної мови, а також у соціолектах [2, 14]. Так, нових похідних значень у системі літературної мови та в соціальних діалектах набуло дієслово *клеїти*. У СУМі воно зафіксоване з двома ЛСВ: «1. *Виготовляти що-небудь, з'єднуючи окремі частини чогось за допомогою клею, клейстеру. 2. розм. Те саме, що наклеювати*» (СУМ, Т.4, с.178). З такою самим значенням подає лексему ВТССУМ-2005 (с. 544). СУМ-2016 фіксує інноваційну семантику слова – «2. *жарг. Наполегливо, вперто домагатися знайомства з ким-небудь, розраховуючи на інтимні стосунки*» (СУМ-2016, с. 437). У мовленні кримінальних злочинців дієслово функціонує також зі значенням «*незаконно приписувати комусь чужу провину*» (СУЖ, с. 122).

Під впливом слова *клеїти* нового значення набуло й дієслово *клеїтися* «1. *Піддаватися клеєнню. 2. перев. Із запереч. не, перен., розм. Не здійснюватися успішно, злагоджено; не йти в лад. 3. Пас. до клеїти*» (СУМ, Т. 4, с. 178). У розмовному мовленні нині воно вживається зі значенням «*Залицятися*» (ВТССУМ-2005, с. 544). Зміна семантики дієслів *клеїти* та *клеїтися* відбулася на основі відповідних асоціативних ознак: ‘приклеювати, ‘приклеюватися’.

Дієслова можуть ставати ключовими компонентами фразеологічних сполучень. Наприклад, лексема *відмивати* у складі фразеологізму *відмивати гроші* почала функціонувати зі значенням: «*легалізувати здобуті нечесним шляхом гроші через державні, кооперативні та інші установи*» (СУМ-2016, с. 138). У СУМі дієслово *відмивати* потлумачено так: «*Миючи, очищати кого-, що-небудь від бруду і т. ін.*» (СУМ, Т. 1, с. 605). Сема ‘очищати’ стала основою для розвитку інноваційної семантики цього слова.

Дослідження засвідчило, що багато дієслів набуло нових конотативно маркованих значень, що дають негативну оцінку позначуваним діям, станам, процесам. Саме такі метафори нині істотно переважають у дієсловах.

У лексичній системі відбуваються інтенсивні процеси, які виявляються, в значному збільшенні термінів, а також у виході термінологічних одиниць за межі вузькопрофесійного використання, їхньому інтенсивному проникненні в загальнолітературну мову. Не оминули ці процеси й дієслівну лексику.

Завдяки розвитку комп'ютерної галузі виникло й закріпилося в мові нове значення слова *адмініструвати*. У СУМі лексична одиниця зафіксована із семантикою «керувати установою, організацією, підприємством і т. ін.; управляти» (СУМ, Т.1, с. 21). На основі архісеми 'керувати' з'явилося нове значення: «здійснювати контроль за правильністю введення та своєчасністю поповнення даних у комп'ютерній мережі бази даних, методами доступу до них». У процесі семантичного перетворення слова *адмініструвати* з'явився новий смисловий компонент – 'у комп'ютерній мережі', що призвело до звуження значення цього слова.

Семантичної модифікації значення через термінологізацію зазнала лексема *зависати*. СУМ реєструє її з такими значеннями: «1. Зачепившись за що-небудь, тримаючись на чому-небудь, повисати, висіти; // Обійнявши (перев. за шию), триматися деякий час. 2. Триматися в повітрі, в просторі над землею. 3. Бути опущеним, схлятися, звисати» (СУМ, Т. 3, с. 48). СУМ-2016 реєструє її з новим термінологічним значенням, на що вказує стилістичне позначення, – «4. інформ. Мати збої в роботі (про комп'ютер)» (СУМ-2016, с. 296). Під час творення нового ЛСВ реалізувала свій потенціал одна з прихованих сем початкового значення слова – 'зависати – певний час зберігати сталі положення'. У процесі термінологізації архісеми 'висіти' замінено іншою – 'не реагувати'. Відбулося звуження семантики аналізованого слова, оскільки в новому значенні наявний семантичний компонент – 'про комп'ютер'.

Подібну модель модифікації значення покладено в основу нових ЛСВ дієслів *відкликати*, *знешкоджувати*, *зчитувати*, *упаковувати* та ін.

Семантичні динамічні процеси мови проходять також в іншому напрямку – через детермінологізацію. Цей процес характеризується втраченою терміном асоціативних зв'язків із поняттями певної терміносистеми, розвитком нового переносного значення, розширенням можливості поєднуватися з іншими лексемами та переходом в іншу сферу функціонування.

У процесі функціонування переосмислення зазнають як цілі терміносистеми, так і окремі терміни різних терміносистем, межі лексичної сполучуваності яких значно розширилися. Найтиповішими деривацій-

ними моделями при цьому є збереження архісеми та зміна (або випадіння) диференційних сем [2, 15].

Так, у дієслова *адаптуватися*, що функціонувало в галузі біології, на підставі основного значення «*біол. пристосуватися до умов існування* (СУМ, Т.1, с. 18)» виникло переносне: «*перен. Звикнути до нового середовища, незвичних умов (праці, побуту та ін.)*» (ВТССУМ-2005, с.11). Перенесення відбулося за функціональною подібністю. В основу обох значень закладено спільну сему 'пристосовуватися'.

Термін *котируватися* мав значення «*фін. Цінитися, оцінюватися (про цінні папери, чужоземну валюту, товар)*» (СУМ, Т.4, с. 310), нині розширив семантику й активно вживається за межами своєї терміносистеми з переносним значенням – «*перен. Цінитися, мати ту або іншу оцінку з боку певної групи людей, суспільства*» (ВТССУМ-2005, с. 580). В основу вихідного й похідного значень закладено архісему 'цінувати'.

На основі метафоричного перенесення за подібністю явищ сформувалося нові значення в семантичній структурі слова *кодувати* – «*Зашифрувати повідомлення кодом*» (СУМ, Т. 4, с. 208). ВТССУМ-2005 подає його з двома новими ЛСВ – «*2. Перетворювати на код яку-небудь інформацію для передачі, зберігання і т. ін. 3. Лікувати нетрадиційними методами від алкоголю або куріння тютюну*» (ВТССУМ-2005, с. 551). Прихований елемент архісеми початкового значення 'закладати інформацію' став стимулом для розвитку інноваційних значень. З'ява першого похідного значення – «*2. Перетворювати на код яку-небудь інформацію для передачі, зберігання і т. ін.*» засвідчила розширення семантики цього дієслова, а другого – «*3. Лікувати нетрадиційними методами від алкоголю або куріння тютюну*» – входження до медичної терміносистеми й звуження значеннєвого обсягу. Спостерігаємо також процес ретермінологізації (перенесення готового терміна з однієї царини в іншу з повним або частковим переосмисленням).

Функціонування слів у переносному значенні нерідко сприяє розвитку подібного смислового наповнення в їхніх словотвірних дериватах. Так, лексема *діагностувати* на базі відомого та зафіксованого у лексикографічних працях значення «*ставити діагноз, визначати хворобу*» (СУМ, Т. 2, с. 147) під впливом слова *діагноз* набула додаткового значення - «*визначати стан чого-небудь*» (СУМ-2016, с. 231). Нове значення розвинулося від вихідного за функціональною подібністю. Спільною семою для обох значень є сема 'визначати'

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Досліджуваний мовний матеріал засвідчує, що словотвірна та семантична деривація

вація є одним із важливих джерел лексичного збагачення української мови. Про це свідчить мовна реальність: у лексикографічних працях початку ХХІ століття кодифіковано багато нових дієслів та нових значень, що розвинулися в дієсловах, наявних у мові.

Дієслівна лексика утворена переважно за допомоги суфіксації та префіксації. Значно менше дієслівних інновацій постало внаслідок префіксально-суфіксального способу творення. Невелику продуктивність в утворенні дієслів виявили суфіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний способи.

Розвиток інноваційної семантики в дієсловах відбувається за загальномовними законами. Переосмислення і значеннєві зрушення зумовлюють процеси розширення та звуження семантичного обсягу лексем, утворення нових значень та зміни сфери їхнього функціонування.

Зроблений у ході дослідження опис способів творення дієслів та розвитку нових значень і вживань дієслів має значення для лексикографічної практики укладання словників різних типів, а також сприятиме поглибленому осмисленню стилістичних, семантичних та словотвірних можливостей дієслівної лексики.

Умовні скорочення назв джерел

- **ВТССУМ-2005** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
- **СУЖ** – Ставицька Леся. Український жаргон. Словник : Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
- **СУМ** – Словник української мови: в 11 т. / [Уклад. І.К.Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
- **СУМ-2016** – Словник української мови / [Уклад. В.В.Жайворонок та ін.]. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 2016. – 1320 с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Городенська К. (2004). Дієслово. *Теоретична морфологія української мови*. Київ : Пульсари.
2. Кабиш О. О. (2007). *Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики* (Автореферат дис. канд. філол. наук). Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ.
3. Кушлик О. П. (2015). *Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові*. Дрогобич: Коло.
4. Левицький А. Є. (2005). *Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі англійської мови)*. Вісник Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка. Випуск 23. Житомир, Ред.-вид. від Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка, 16–22.

5. Олексенко В. П. (2005). *Словотвірні категорії іменника*. Херсон : Айлант.
6. Родніна Л. О. (1979). Суфіксальний словотвір іменників. *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ : Наукова думка.
7. Соколова С. О. (2003). *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові*. Київ : Наукова думка.
8. Стишов О.А. (2005). *Українська лексика кінця ХХ ст (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. Київ : Пугач.

REFERENCES

1. Horodenska K. (2004). *Diieslovo. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language]*. Kyiv : Pulsary [in Ukrainian]
2. Kabysh O. O. (2007). *Zminy v semantychnii strukturi ta funktsionuvanni markovanoi leksyky [Changes in the semantic structure and function of the markup vocabulary]*. (Masters thesis). Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova, Kyiv [in Ukrainian]
3. Kushlyk, O. P. (2015). *Slovotvirna paradyhmatyka pokhidnykh diiesliv v ukrainskii movi [Word-forming paradigm of derivative verbs in the Ukrainian language]*. Drohobych: Kolo [in Ukrainian]
4. Levytskyi, A. Ye. (2005). Aktualni problemy rozvytku neolohii (na materialy anhliiskoi movy) [Actual problems of the development of the neologism (on the material of the English language)]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzh. un-tu imeni Ivana Franka. Vol. 23*. Zhytomyr: Red.-vyd. vid Zhytomyrskoho derzh. un-tu imeni Ivana Franka, 16–22 [in Ukrainian]
5. Oleksenko, V. P. (2005). *Slovotvirni katehorii imennyka [Word-building categories of the noun.]*. Kherson : Ailant [in Ukrainian]
6. Rodnina, L. O. (1979). *Sufiksalyi slovotvir imennykiv. Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Sufixal word-formation of nouns. Word of the Modern Ukrainian Literary Language.]*. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian]
7. Sokolova, S. O. (2003). *Prefiksalyi slovotvir diiesliv u suchasni ukrainskii movi [Prefixing derivation of verbs in modern Ukrainian]*. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian]
8. Styshov, O.A. (2005). *Ukrainska leksyka kintsia XX st (na materialy movy zasobiv masovoi informatsii) [Ukrainian vocabulary of the end of the 20th century (based on the language of the media)]*. Kyiv : Puhach [in Ukrainian]

УДК 811.161.2'42

МОРФОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЕКСПРЕСИВНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ: ПРОВІДНІ ЗАСОБИ Й МОДЕЛІ

Марія ФЕДУРКО

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) mfedurko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

Research ID: T-2629-2018 <http://www.researcherid.com/rid/T-2629-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board 25.07.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті йдеться про експресивність як одну з визначальних категорій висловлень (текстів). Наголошено, що її репрезентантами можуть бути засоби та явища кожного з мовних рівнів. Увагу зосереджено на словотвірному рівні та його одиницях, виокремлено словотвірчі суфікси, які найактивніше долучаються до процесів експресивного словотворення. Виявлено роль морфологічних засобів і процесів у творенні експресивно маркованих слів та схарактеризовано провідні їхні морфологічні характеристики.

Ключові слова: експресивність; словотвірчий суфікс; дериват; морфологічний засіб; морфологічні моделі чергування фонем і наголосу та усічення й нарощення морфем.

MORPHONOLOGICAL ACCOMPANIMENT OF EXPRESSIVE WORD FORMATION: LEADING WAYS AND MODELS

Mariia FEDURKO,

Doctor of Philological Sciences, Professor, the Head of the Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)

The article is devoted to the semantic category of expressiveness and the role of word formation means and morphology in its expression. The author proceeds from the understanding of this category as a collection of semantic-stylistic signs of units of

different language levels, by means of which they transmit the attitude of the speaker to the content or the addressee of the speech and reach the influence on the intellectual, emotional and volitional spheres of the recipient.

It accumulates emotionality, appreciation, imagery, intensity, stylistic marking, etc. of linguistic means. Attention is focused on word-building means. The word-building suffixes (deminutive-meliorative and augmentative-pejorative) are singled out, which are most actively involved in processes of expressive word-formation.

It is shown that each of them is able to interact with the stems of different morphological structures, even though there are formal prohibitions on their compatibility. This is due to the inclusion in the word-forming processes of mechanisms of various morphological models. The essence of each of them is one and the same formal modification of one or both components of the word-building structure of the derivative - the forming stem and / or word-forming affixes. On concrete actual material it has been demonstrated that the same expressibly marked suffix can act in pairs with different morphological models – everything depends on the formal manifestation of the forming stem.

Models based on the alternation of vowels and / or consonant phonemes in the composition of the forming stem, the stress alternation, the truncation of the word-motivator stem, or the accumulation of any of the derivative components are revealed. The probability of deviations from current morphological regularities in the structure of individual author neologisms is confirmed and their expressive significance is confirmed.

Key words: *expressiveness, word-forming suffix, derivative, morphological means, morphological models of alternation of phonemes and accents, truncations and accumulation of morphemes.*

Постановка проблеми. Експресивність – одна з найвиразніших характеристик особистості, яка «дає про себе знати в будь-якій сфері життєдіяльності» (В. Русанівський), зокрема мовленнєвій. У сфері лінгвістики її розуміють – як підсилену, інтенсифіковану виразність, тобто таку соціально й психологічно мотивовану властивість мовного знака (мовленнєвого елемента), що деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу читача [9, 7]; як таку сукупність семантико-стилістичних ознак мовної одиниці, які забезпечують їй здатність найвиразніше передавати зміст і ставлення до нього мовця, впливати на інтелектуальну, емоційну й вольову сфери реципієнта [7, 30]; як не тільки семантико-стилістичну [2, 3], але й комунікативно-прагматичну категорію [4, 120], бо експресивна значущість відповідних мовних засобів актуальна тільки в певний момент комунікації, вона детермінована ситуацією мовлення, інтенціями комунікантів і їхніми взаєминами [10, 591]. Експресивність виявляється в емотивності, оцінності, образності, інтенсивності, стилістичній маркованості та в структурно-композиційних особливостях продуктів мовленнєвої діяльності – висловлень і текстів.

Численні дослідження експресивності підтверджують: в українській мові, як і в будь-якій іншій, наявні різні засоби для вербального вираження станів мовців, пов'язаних із суб'єктивним баченням і оцінюванням фрагментів довкілля [2; 4; 5; 9]. У них наголошено також, що словотвірний рівень у цьому плані не становить винятку: за тисячоліття свого розвитку і функціонування українська мова витворила багатий арсенал експресивно маркованих словотворчих афіксів [5, 47-54; 9, 37-42]. Наші спостереження [8] переконують: активне їх використання за творення похідних від основ різного походження й відмінного значення підтримує не менш багата система засобів української морфології. Вивчення механізмів взаємодії цих двох підсистем важливе як для глибшого пізнання процесів експресивного словотворення, так і для всебічного проникнення в сутність експресивності як семантичної суперкатегорії.

Аналіз досліджень. Від часу становлення морфології як окремої мовознавчої науки «про правила фонологічної реалізації структур слова і його складових морфем, а також морфів однієї морфемі відповідно до виконуваних ними морфологічних (граматичних) функцій» [6, 10] неодноразово стверджено, що засоби формальної адаптації морфем забезпечують процеси їх зчеплення в процесах формо- і словотворення. Наголосимо: не просто забезпечують, а уможлиблюють постання будь-якої похідної форми, лиш би це було дозволено семантикою морфем, що вступають в акти словотвірної взаємодії. Встановлено, що морфологічні явища – чергування голосних (V//V) і приголосних (C//C із різновидами C//C': *козак* → *козаченько*, C//C': *чорний* → *чорню'ций*, C//C': *дóля* → *дóленька*) фонем, альтернативі наголосу (An), кількісні перетворення морфем – усічення (У) та нарощення (Н) – належать до переліку загальномовних універсалій, адже виявляють себе в мовах різних мовних сімей, хоч і специфічно. Скажімо, якщо в індоєвропейських мовах у процесах формо- і словотворення чергуванню підлягають фінальні приголосні кореня / основи, то в африканській мові фула «не вся морфолого-граматична інформація розташовується від кореня: за відсутності префіксації як особливого сегментного засобу тут склалася функціонально навантажена система чергувань початкового консонантизму кореня» [3, 47]. Інший приклад. В українській мові, як і в інших слов'янських, іменні основи консонантні – це їхня визначальна морфологічна прикмета. У мові ж пітьгянтьятра (Австралія) неможливі слова з консонантною основою, тому вони завжди зазнають кількісної трансформації шляхом приєднання до основи форматива [10, 558]. А раз так, то для формування адекватного уявлення про мову й мовлення важливо простежити взаємодію таких двох універсалій, як кате-

горія експресивності, з одного боку, та морфонологічні засоби мови, – з другого.

Мета нашої розвідки – довести значущість морфонологічних засобів мови в реалізації потенцій експресивного словотворення.

Виклад основного матеріалу. Опис морфонології слов'янських мов традиційно розпочинають з аналізу вокалічних і консонантних чергувань як найактивнішого морфонологічного засобу. За творення похідних (зокрема й експресивно маркованих) вони або самостійно формують зміст морфонологічної моделі, або в поєднанні з іншими засобами. При цьому морфонологічну модель (далі – ММ) розуміємо «не тільки як статичну одиницю опису, що відображає безпосередню реальність мови, вона є також аналогом правил перетворення, властивих морфам однієї морфеми у відповідній парадигмі» [6, 103], тобто є моделлю синтезу зовнішнього вигляду словозмінних чи словотвірних форм. Найрегулярніші чергування голосних у сучасній українській мові – це альтернації *o, e // i, i // o, e; o // o, e // o, o // e та o // e // u // o // i* чи *o // o // i // a*. Перші характеризують іменні корені (основи), другі – дієслівні. Треба визнати, що системою експресивного словотворення перші використовуються значно активніше: *берéза* → *бері́зка*, *я́сала* → *ясе́лка*, *но́чови* → *ночóвки*, *це́ркова* → *це́ркві́ка* (і *це́ркво́ця*), *сті́л* → *сто́лик*, *ві́тер* → *ві́трик*, *ві́три́ще*, *ві́три́сько*.

Як засвідчує остання словотвірна підпарадигма (а її завжди формують похідні одного ступеня словотворення від спільної основи-мотиватора), серед суб'єктивно-оцінних суфіксів наявні одиниці різного семантичного плану: а) зі значенням пестливості чи здрібнілості (демінутивно-меліоративні), як-от: *-к(a)*, *-к(o)*, *-еньк(a)/-оньк(a)*, *-еньк(o)*, *-ечк(o)/-ячк(o)*, *-ик*, *-ин(a)*, *-иц(я)*, *-ок*, *-усь*, *-ус(я)*, *-еньк(ий)*, *-есень(ий)*, *-ісіньк(ий)*, *-юсіньк(ий)*, *-оньк(и)* тощо; б) зі значенням згрубілості чи зневаги, презирства (аугментативно-пейоративні): *-ух*, *-уз(a)*, *-уган*, *-иськ(o)*, *-ищ(е)*, *-ег(a)*, *-енн(ий)*, *-езн(ий)*, *-елезн(ий)* тощо, пор., з одного боку, похідні *то́рба* → *торбі́на* → *торбі́нка*, *торбі́нонька* і *торба* → *торбе́са*, з другого. Трапляється, що пестливі суфікси часом уживаються в протилежній функції: для передачі значень презирства, зневаги – це залежить як від семантики твірного, так і від контексту, у якому відповідний дериват ужито. Скажімо, похідний іменник *во́ждик* від *вождь* важко назвати зменшено-пестливим утворенням, це все-таки пейоратив, бо семантика твірної лексеми (Вождь – 1. Проводир війська, племені. 2. Ідейний і політичний керівник громадського руху, партії, класу; керманіч [1 1, 724]) противиться залученню її до системи меліоративного словотворення. Контекст уживання цього похідного підтверджує наявність у його семантичній структурі негативних конотацій, пор.: *Цю тему підхотили інші комсомольські во́жди-*

ки і почалося побиття «маленьких грішників», письменників, працівників журналу «Дніпро» та «Ранок» (З газети). Окрім того, той самий суфікс у поєднанні з одними основами може слугувати засобом вираження значення зменшеності (*тáйстра* → *тайстри́на*, див.: Тайстрина – діал. Зменш. до **тайстра** [1 10, 17]), тоді як у поєднанні з іншими основами – виступати на правах омонімної морфеми, наприклад: *сокіра* → *сокирчи́на*, пор.: Сокирчина – Зменш. до **сокира**; // *зневажл.* Погана сокира [1 9, 438].

Усі згадані суфікси – це ще й одиниці відмінного морфонеминого складу, тому похідні, утворені за їхньою участю, можуть різнитися своїми морфологічними характеристиками або їхньою відсутністю, пор.: *брат* → *брати́к* (0 морфологічних перетворень); *дід* → *діди́ще* (чергування наголосу – ММ Ан{о-с}); *сестра́* → *сестро́нька* (чергування наголосу – ММ Ан{ф-о}), *сестру́ня*: *Я найменша сестру́ня Марусі Чурай, В мене серце так само болить, Україно (А. Листопад)* (чергування наголосу – ММ Ан{ф-с}). Варто мати на увазі, що морфологічна структура демінутивів / меліоративів та аугментативів / пейоративів залежить і від морфологічної будови твірної основи, див., для прикладу, *стіл* → *сто́лик* (чергування *і // о* – ММ V//V), *столи́ще* (чергування *і // о* + чергування наголосу – ММ V//V + Ан{ф-с}); *вітер* → *вітри́к* (чергування *е // о* – ММ V//V), пор. з *вітер* → *вітере́ць* (чергування наголосу – ММ Ан{о-с}).

За певних умов чергування голосних вступає у взаємодію з чергуванням приголосних: *нога* → *ніжка* (*о // і* + *з // жс* – ММ V//V + C//Ї + Ан{ф-о}). Чергування приголосних можуть і самостійно маркувати структуру аналізованого класу похідних: *полі́ця* → *полі́чка*. Ступінь експресії вислову посилюють деривати II ступеня похідності, твірними для яких слугують емоційно забарвлені одиниці I ступеня деривації. Підтвердженням зазначеному слугує такий мікроконтекст: *І ось легенький, мов пушинки, сні́жечок звільна пролітає (Я. Камінський)*. У морфологічному плані такі похідні, навіть утворені за допомогою того самого суфікса, бувають неоднорідними, пор.: *чо́бит* → *чобіто́к* → *чобіто́чок*, *сокіл* → *соко́лик* → *соко́личок*, *сніг* → *сніжо́к* → *сніжечок*. Демінутиви *чобіто́чок*, *соко́личок*, хоч і мають відмінні дериваційні історії, творяться з залученням тієї самої морфологічної моделі – C//Ї. Натомість у продукуванні іменника *сніжечок*, бере участь інша, ніж у субстантива *чобіто́чок*, ММ – V//V + C//Ї (альтернаційні пари *о // е* та *к // ч*). Словотвірна структура деривата I ступеня *сніжо́к* при тому самому словотворчому засобі (суфіксі -ок) маркована іншою ММ – з чергуванням *з // жс* та наголосу.

У дериваті *травиченька* словотвірного ряду *трава* → *травця* → *травичка* → *травиченька*, як і в *сестриченька* ('пестл. до сестричка'[6 9, 151]), виявляє свою дію інша морфологічна операція – усичення ос-

нови твірного слова. У цих похідних усічення зазнав словотворчий суфікс *-к-* (пор. з *травичка*). Щоправда, морфологічну структуру цього деривата можна трактувати й по-іншому – через відсилання до лексеми *травиця*, адже подібну до нього лексему *криниченька* словник тлумачить як зменш.-пестл. до *криниця* [1 4, 348], попри наявність у ньому слова *криничка* в значенні ‘зменш.-пестл. до *криниця*’ [1 4, 348]. Ще виразнішим у цьому плані є дериват *водиченька*, трактування якого суміщає в одній статті обидві мотивації – ‘пестл. до *водиця*, *водичка*’ [1 1, 718].

Проте не завжди елізований елемент – повноцінний суфікс. Ним може бути частина суфікса або ж сегмент, що в системі сучасної мови такого статусу вже не має: *тонкій* → *тоненький*, *близкий* → *близенький*, пор.: *по морю битому у скляці з-під вина / не вовни жменя не версадла скалки тоненький голос ніччю промина / лускатим світлом мильної весталки* (В. Старун). Це стосується також тих випадків, де в ролі твірних виступають чужомовні слова. У розмовному, часом публіцистичному мовленні, а також у художніх текстах такі похідні – доволі частотне явище, наприклад: *фізіономія* → *фізія*, *професіонал* → *профі*, *мерседес* → *мерс*, *шампанське* → *шампано*: *Ковзнув очима по його фізії* (З. Легкий); *Очевидно, Ігор Кондратюк, заручившись підтримкою нових профі від шоубізнесу, трансформує «Шанс»* (З газ.); *А Петро, сердега, сіннувся, як ужалений, та мало не відкромсав праве крило шикарного «мерса» із задимленими шибками...* (Л. Різник); *І далі не з тим, аби тут знову кретино-аристократи пили шампана, грали фербля чи тарока; не з тим, аби тут знову звучала жива музика – фортеп’ян чи скрипково-віолончельний квартет, а підішли офіцери витанцьовували з панночками вальса чи лансієра* (Л. Різник). Експресивність усіх наведених дериватів доводити не потрібно: вона очевидна, адже розмовно-просторічні слова – це незмінні стильові маркери, що становить одну з визначальних ознак аналізованої семантичної суперкатегорії.

Усічення може виступати в парі з афіксацією, наприклад: *банальний* → *баналюк*: *Не повірять Іван Веселовський, що Юрко Кацаб прийшов плести баналюки* (Л. Різник); *посадовець* → *посадовський*:... *у цей час плавали риби посадовські – перед «народом» – достойно, гідно, на світлі* (Л. Різник).

Похідне розмовне *мерсюга* – дериват II ступеня. Його експресивність посилює суфікс *-уг(a)*, який вимагає чергування *С//С’*, так само, як і суфікс *-ук(a)*: *сатана* → *сатанюка* (*Може, зустріну там сатанюку* (Д. Павличко)).

Часом усічення супроводжує творення похідного, яке б мало сприйматися не як експресивно марковане, однак воно таким є, очевидно, в силу

незвичності того явища, яке називає твірне слово, пор.: *боди-білдинг* → *боди-білдер* (**Боди-білдер** повинен харчуватися п'ять разів на день – Телеканал 1+1, 16.04.03). Похідне *вороноти*, яке з погляду морфології зазнало лиш однієї зміни – чергування наголосу, – із цього ж переліку: *Безліч за нами йшло вороноти* (Д. Павличко). Однак на противагу попередньому деривату, тут експресивність пов'язуємо передусім із суфіксом збірності *-от(a)*, хоч семантична структура твірного теж містить певний заряд конотативності, пор. зі словотвірною парою *глу́пий* → *глупо́та*: *Розтроюйте глу́поту на троні, боріться за права людські* (Є. Куртяк).

Поетичний оказіоналізм І. Гуцака *новоріч* (*Наче цвіт черешні, білий цвіт на кронах нагинає гілля, світить в новоріч. На Різдво Христове в голубих півтонах завтає в сад цей біла, біла ніч*) цікавий з погляду словотворення. Він утворений за непродуктивною сьогодні моделлю «словосполучення → складне слово»: *босі ноги* → *босоніж*, *голі руки* → *голіруч*. Чергуванню *C//C'* належить завершальна роль в оформленні словотвірної структури як цих прислівників, так і авторського новотвору *новоріч*.

Трапляється, що мовець / автор тексту свідомо відступає від тієї чи тієї морфологічної закономірності, щоб увиразнити мовлення, посилюючи експресію вислову. Скажімо, прикметниковий суфікс *-ющ(ий)* доволі активний у передачі значень безвідносної міри ознаки: *синій* → *синющий*, *зелений* → *зеленющий*, *чорний* → *чорнющий*, *жирний* – *жирнющий*. Його приєднання до прикметникових основ можливе за включення механізмів *MM C//C' + An{о-с}*. Однак у поетичній мові спостерігаємо деривати, утворені за участю іншої моделі – $\emptyset//V + C//C' + An\{о-с\}$: *Шукає мати сина в таборі лісному; / чи взна, що смертно мучать? / розп'яла держава жаденюца, вкравши з дому, / розбивши їй однісіньку старечу / надію материнську!* (В. Барка). У цього ж поета виявляємо однотипний дериват, породжений без порушення морфологічної норми: *Ми розширили повіки, ждучи / прилетнів дальнопланетних; / ніби диво дивовиж дивнющих – / гості: з голубої стелі* (В. Барка).

Часом автор для розкриття свого художнього задуму в одному ряду вживає похідні як з аугментативним, так і з меліоративним значенням. Засвідчимо наведене такими рядками з поезії В. Барки «Поет і сили темного царства», присвяченими Т. Осьмачці: *їх ідеал: худоба, а на ній кормига, / і сонце – де пустир космічний, мертво, наче крига, / і в ореолах жаби, пацюки у шатах... шана й слава! – / жандармам тьми: хаміццям, хамам, хаменятам, що їхня правда, цвіллю пряжена і шепелява, / на блюдоці діамантовім піднесена як страва / трудівникам, з розп'яття вчора знятим*. Виділені лексеми (*хаміцца, хаменя'та* ← *хам*) – це індивідуально-авторські новотвори з розряду потенційних одиниць (пор. з

зафіксованими у словниках *бабі́ще, діди́ще, пани́ще* ← *баба, дід, пан; зубеня'та, губеня'та, грошеня'та* ← *зуби, губи, гроші*, адже утворені за продуктивними словотвірними моделями та з дотриманням чинних морфологічних норм – чергування наголосу (ММ Ан{о-с} – для *хамі́ще* та Нс + Ан{о-с} – для *хаме́ня'та*). У загальномовному лексиконі наявні емоційно й стилістично марковані лексеми *хамло* ‘те саме, що хам, хамка’, *хамлюга* ‘збільш. до хам і хамка’, які тлумачний словник наводить із помітками *заст., розм., лайл.* [1 11, 16]. Однак для у вираження автором думки про панування в зображуваному ним суспільстві людей зухвалих, грубих, нахабних у всьому розмаїтті їх гатунків найбільшою мірою підходять створені ним неолексеми.

Висновки. Як впливає з наведеного, засобам морфонологічного під рівня мови належить суттєва роль у вербальному представленні семантичної категорії експресивності. Забезпечуючи процеси формального зчеплення словотворчих морфем, вони уможливають постання слів різного конотативного плану – як з позитивними емоційно-оцінними характеристиками, так і негативними – від основ відмінної структури, а також відмінних за походженням і значенням. Усі ці похідні допомагають передати розмаїття ставлень людини до довкілля і до самої себе, без чого процеси породження мовлення годі собі уявити. Перспективним вважаємо дослідження особливостей використання певних морфонологічних моделей у текстах різних функціональних стилів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білодід І. К. (Ред.) (1970-1980). *Словник української мови [текст] : в 11 т.* Київ : Наукова думка.
2. Бойко Н. І. (2006). *Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування* (Автореферат докторської дисертації : 10.02.01. «Українська мова»). Київ : НАН України. Ін-т укр. мови.
3. Виноградов В. А. (Ред.) (2000). *Основы африканского языкознания : Морфемика. Морфонология.* Москва : Восточная литература.
4. Коваль Т. (2012). Експресивність та засоби її творення в сучасному дискурсі преси. Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 119 – 123.
5. Кравченко М. В. (2001). Словотвір іменників жіночого роду з демінутивним значенням. Українське мовознавство, Вип. 4, С. 47–54.
6. Кубрякова Е. С. & Панкрац, Ю. Г. (1983). *Морфонология в описании языков.* Москва: Наука.
7. Телия В. Н. (1991). Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация. *Человеческий фактор в языке : Языковые механизмы экспрессивности.* Москва, С. 5–35.
8. Федурко М. (2003). *Морфонологія відіменникового словотворення.* Київ-Дрогобич : Вимір.

9. Чабаненко В. А. (2002). *Стилістика експресивних засобів української мови* : Монографія. Запоріжжя : ЗДУ.
10. Ярцева В. И. (Ред.) (1990). *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Сов. Энциклопедия.

REFERENCES

1. Bilodid, I. K. (Eds.) (1970-1980). *Slovník ukrajinskoyi movy [Ukrainian Language Dictionary]*. Kyiv : Scientific Thought. [in Ukrainian]
2. Boyko, N. I. (2006). *Ukrayinska ekspresyivna leksyka: problemy semantyky i funkcionuvannya [Ukrainian expressive vocabulary: problems of semantics and functioning]*. (Masters tesis). Kyiv: NAN Ukrainy. In-t ukr. movy. [in Ukrainian]
3. Vynohradov, V. A. (Red.) (2000). *Osnovy afrykanskooho yazykoznavnyya : Morfemyka. Morfonolohyya [Fundamentals of African Linguistics: Morfemic. Morphology.]*. Moscow : Vostochnaya lyteratura. [in Russian]
4. Koval, T. (2012). *Ekspresyvnist' ta zasoby yiyi tvorennya v suchasnomu dyskursi presy. [Expressiveness and means of its creation in the modern discourse of the press]*. *Linhvystychni studii – Linguistic studios*. Donetsk: DonNU, pp.119- 123. [in Ukrainian]
5. Kravchenko, M. V. (2001). *Slovotvir imennykiv zhinochoho rodu z deminyvnyym znachennyam. [Word of the nouns of the female genus with deminutiveness]*. *Ukrayinske movoznavstvo – Ukrainian linguistics, no. 4*, pp. 47-54. [in Ukrainian]
6. Kubryakova, E. S. & Pankrats, YU. H. (1983). *Morfonolohyya v opysany yazykov [Morphology in the description of languages]*. Moscow: Sciences. [in Russian]
7. Teliá, V. N. (1991). *Ékspresyvnost kak proyavlenye subektyvnoho faktora v yazyke y ee prahmatycheskaya orientatsyya [Expression as a manifestation of the subjective factor in the language and its pragmatic orientation]*. *Chelovecheskyy faktor v yazyke : Yazykovye mekhanyzmy ékspresyvnyosti [Human factor in language: Language mechanisms of expressiveness]*. Moscow, pp. 5–35. [in Russian]
8. Fedurko, M. (2003). *Morfonolohyya vidimennykovoho slovotvorennya [Morphology of offended word formation]*. Kyiv-Drohobych : Vymir. [in Ukrainian]
9. Chabanenko, V. A. (2002). *Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrajins'koyi movy: Monohrafiya [Stylistics of expressive means of the Ukrainian language: Monograph]*. Zaporizhzhya : ZDU. [in Ukrainian]
10. Yartseva, V. Y. (Eds.) (1990). *Linhvystycheskyy éntsyklopedycheskyy slovar [Linguistic Encyclopedic Dictionary]*. Moscow: Sov. entsyklopedyya. [in Russian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 88-97.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.143124>

УДК 81'367.624(=111=161.2)

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ПРИСЛІВНИКИ У РЕЧЕННЯХ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ СТАНУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Оксана ФЕДУРКО,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич), fedurko19@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2842-0555>

Research ID: T-2591-2018 <http://www.researcherid.com/rid/T-2591-2018>

Статтю присвячено проблемі сполучуваності відприкметникових прислівників на -о (-е) // -лу із предикатами стану. Установлено, що в реченнях цього семантико-синтаксичного різновиду вживаються прислівники різних функціонально-семантичних класів. Найактивнішими є квалітативні та квантитативні прислівники, способу дії. Відмінності спостережено в уживанні власне якісних і квантитативних прислівників: в українських висловленнях домінують структури з квантитативними прислівниками, а в англійських – із власне якісними.

Ключові слова: відприкметниковий прислівник; предикат стану; семантико-синтаксична структура речення; інваріантна семантична структура.

ADJECTIVAL ADVERBS WITH PREDICATES OF STATE IN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Oksana FEDURKO,

Ph.D. in Philology lecturer, Department of comparative pedagogy and methods of teaching foreign languages, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Ukraine, Drohobych) fedurko19@gmail.com

The article highlights the functioning of adjectival adverbs as optional components of the sentence. The author emphasizes the importance of studying them as markers of complicated semantic structure of the sentence. Models of invariant semantic structure (ISS) “state of the subject” are analysed in the paper. Special attention is drawn to the combinability peculiarities of adjectival adverbs in -o (-e) // -ly with predicates

of state. It is established that different functional-semantic types of adverbs are used in the sentences. The most active are qualitative and quantitative adverbs, adverbs of manner. Differences are observed in the use of proper qualitative and quantitative adverbs: in Ukrainian structures with quantitative adverbs dominate and in English with qualitative ones. It has been proved that the semantics of predicates denoting state of the subject imposes restrictions on their interaction with intensifiers. The exception is the sentence in which the predicate is expressed by the verb of destruction.

Key words: adjectival adverb, predicate of state, semantic-syntactic structure of a sentence; invariant semantic structure.

Постановка проблеми. Сміслова організація речення перебуває в діалектичній єдності з його формальною організацією, «чистої» синтаксичної семантики поза мовною формою немає, тому аналіз значення синтаксичних одиниць на практиці зазвичай поєднується з аналізом їхніх формально-граматичних характеристик [3, 2; 6, 3; 11, 11]. Отже, формально-синтаксичний рівень (в інтерпретації німецького вченого В. Гладрова – конструктивно-граматичний) речення є не тільки тим із його рівнів, для якого релевантні синтаксичні зв'язки та виділювані на їхній основі компоненти речення [7, 54]; він дуже тісно пов'язаний із семантико-синтаксичним рівнем, який безпосередньо взаємодіє з семантичною сферою мови.

Попри те, що питання формально-синтаксичної організації речення найповніше вивчено у синтаксичній теорії [14,10], воно й досі не позбавлене дискусійності, що пояснюємо неоднорідністю підходів до тлумачення її природи. Так, класичне мовознавство усі прості речення поділяє на формально неускладнені й формально ускладнені, причому до перших зараховує синтаксичні побудови «з усіма другорядними членами, що не є однорідними або відокремленими» [19, 65], до других - «речення, у яких наявні однорідні або відокремлені члени речення, а також вставні і вставлені компоненти, звертання» [19, 66; 13, 62-63].

Дещо інший підхід до розуміння формально-синтаксичного плану речення спостерігаємо у представників функціонального напрямку в дослідженні синтаксичних явищ. І. Вихованець, до прикладу, переконаний, що за характеристики формально-синтаксичної структури простого речення необхідно брати до уваги специфіку його семантико-синтаксичного плану побудов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановлення особливостей функціонування прислівників на *-o (-e) // -ly* в українських та англійських реченнях можливе лише на класифікації предикатів, адже "визначенню типового значення простого речення завжди передуює процедура встановлення значення предиката" [18, 86]. Зіставлення цих

класифікацій, поданих українськими й зарубіжними вченими [5, 254; 16, 400] засвідчує їх близькість, бо фундаментальні явища буття були “спільні (або щонайменше близькі) для всіх народів упродовж тривалого періоду їхнього розвитку” [1, 32], що мало наслідком суттєві збіги між узагальненими значеннями логіко-граматичних типів речень.

На сьогодні найбільше прихильників здобула класифікація, яка ґрунтується на протиставленні предикатів за ознакою динамічності / статичності й виділенні відповідно предикатів дії та стану [2; 4; 12; 15], а також – активних і статальних предикатів [10], предикатів динамічної та статичної ознак [10]. Визначаючи динамічність / статичність диференційними змістовими ознаками предикатів найабстрактнішими несубстанційними денотативними семами [8, 60]), щодо яких застосовна процедура подальшої конкретизації, усі предикати поділяємо на динамічні та статальні. Динамічні – це предикати дії та процесу, інші семантичні різновиди предикатів відносимо до статальних. Уважаємо за важливе виявити механізми взаємодії українських та англійських прислівників на *-o (-e) // -ly* з предикатами стану та встановити специфіку семантико-синтаксичного плану побудов.

Виклад основного матеріалу. Статальні предикати вирізняє з-поміж інших інтегральна сема “перебувати у якомусь стані”. У працях Дж. Лакоффа [20] до стативних (неактивних) зараховано предикати, які: 1) не вживаються в різних моделях речень із дієсловом *do*; 2) не утворюють форм наказового способу; 3) не вживаються з модальним дієсловом *may* у значенні дозволу; 4) не можуть підпорядковуватися присудкові, вираженому дієсловом *tell* ‘сказати (зробити щось)’, *order* ‘наказати’, *permit* ‘дати змогу’, *persuade* ‘вмовити’, *force* ‘змусити’; 5) не поєднуються з такими прислівниками, як *enthusiastically* ‘з ентузіазмом’, *reluctantly* ‘неохоче’.

До статальних предикатів належать передусім зі значенням стану. Стан, на думку Т. Шмельової, – це деякий епізод із життя суб’єкта, з репертуару природних для нього станів: предмет може бути сухим або мокрим, брудним або чистим, артефакт – цілим або розбитим, функціональним або зламанним; людина – спокійною, тривожною, хворою, здоровою, натхненною, збудженою, апатичною; суспільству властиві стани стабільності й кризи, розвитку й занепаду [18, 15]. Тим самим окреслено підстави, на яких в одній семантичній групі узагальнено такі нетотожні з формально-граматичного погляду висловлення, як *Мені холодно; Тут душно; Вона хвилюється; Він у гніві // I am cold; It is stuffy in here; She is nervous*: вони об’єднані інваріантним значенням стану. Цю групу виділяють завдяки низці ознак, найвагомішіз-посеред яких ста-

тичність, часова локалізованість, фазовість, неконтрольованість, пасивність, одновалентність, неposedнуваність із родовими іменами, меншою мірою – квантифікованість та дуративність.

В українській мові ядро предикатів стану формують предикативи: *важко, боляче, весело*, дієслова зі значенням стану (фізичного, фізіологічного, психоемоційного: *чорніти, дрімати, всміхатися, тріумфувати*, а периферію (до слова, доволі чисельну) – безособові форми на -но, -то (*зорано, прооперовано*), прикметники (*хворий, здоровий*), прийменниково-іменникові форми (*у гніві, у щасті*) [7].

Найзагальніша денотативна сема “стан // state” в обох мовах конкретизується у таких семантичних варіантах: “фізичний стан // physical state”, “фізіологічний стан // physiological state”, “психоемоційний стан // psycho-emotional state”, “буття // being”, кожен з яких може структурувати речення, семантично ускладнені прислівниками на **-o (-e) // -ly**. Розглянемо докладніше особливості цього ускладнення у межах ІСС “фізичний стан”, ІСС “фізіологічний стан”, ІСС “психоемоційний стан”.

ІСС “фізичний стан”

Предикати фізичного стану конститують висловлення на позначення стану довкілля, в якому перебуває людина, або фізичного стану самої людини. Носієві такої статальної ознаки властиві семантичні характеристики [+конкретність], [±антропонімність], типовий засіб презентації – конкретні іменники – назви неістот та назви істот. Суб’єкт може бути імпліцитний: *Тихо-тихо. Нестерпно тихо. Тиша чорна. Тиша німа* (Р. Лубківський). Власне щодо таких конструкцій слухна думка У.Чейфа про наявність речень, “які не містять у собі нічого, крім предикації, що в них немає предмета, стосовно якого зроблено предикацію... , а предикат характеризується як стан і що насправді треба вести мову про наявність особливих, всеохопних станів, які стосуються усього середовища, а не конкретного предмета...” [17, 50]. В англійській мові до речень ІСС “фізичний стан” можна віднести конструкції на кшталт: *At least there’s quiet here; It is **delightfully** quiet in the night; It is cold in winter.*

В обох мовах предикати фізичного стану означаються такими розрядами прислівників на **-o (-e) // -ly**:

1. **Adv man.** *Навіть струмок, що перечищає їх, дрімає **дрімотно** ...* (М. Стельмах) // **Suddenly** *Janice shivers in memory on the other girl’s bed in declining daylight* (J. Updike).

2. **Adv quan.** З усіх семантичних різновидів квантитативів у поєднанні з предикатами фізичного стану виявлено **Adv intens**, належних до підкласу посилювачів: *І так **незлібно** тихо в саду, що чути, як далеко-далеко співають дівчата* (Г. Журба); *А признайся лише – не є для*

тебе найбільшою трагедією бігти вночі надвір, де так **чортячо** холодно й нечисто? (У. Самчук); *Свербіла вона [спина] немилосердно* (А. Тютюнник) // *His lips trembled slightly* (H. Hervey); *Tania shivered slightly* (J. Moore); *The sun beat down pitilessly* (W.S. Maugham).

3. **Adv temp.** *Навколо давно білють сніги* (М. Стельмах) // *The sun had lately pierced the gray* (G. Eliot).

Дані таблиці 1 засвідчують, що в обох мовах аналізовані структури характеризуються невисокою частотністю (37 українських і 29 англійських висловлень). Відмінності спостережено в уживанні власне якісних і квантитативних прислівників: в українських висловленнях домінують структури з квантитативними прислівниками, а в англійських – із власне якісними.

Таблиця 1

**Кореляція ІСС “фізичний стан”
і частотності ВП на -о (-е) // -ly**

Розряд прислівника Мова	Adv ax	Adv man	Adv qual	Adv quan	Adv temp	Adv loc	Adv fin	Adv caus	Всього
українська	0	15 0,62%	4 0,15%	15 0,62%	4 0,15%	0	0	0	37 1,56%
англійська	0	12 0,54%	9 0,36%	4 0,18%	4 0,18%	0	0	0	29 1,28%

ІСС “фізіологічний стан”

Висловлення на позначення ситуацій фізіологічного стану об’єднує таке типове значення: якась жива істота перебуває в певному стані чи починає / перестає перебувати в такому стані. Вони реалізують це значення за синтаксичною формулою **Експерієнсив + ПЗ**.

Предикати фізіологічного стану характеризують відповідні властивості суб’єктів і структурують речення на основі їхньої семантичної сумісності. Оскільки йдеться про фізіологічний стан, то його носієм може бути лише істота. Отож провідними значенневими характеристиками суб’єктної синтаксеми мають бути [+конкретність], [+істота], [±антропонімість]. Носіями цих характеристик у системах досліджуваних мов є іменники назви-істот, передусім осіб: *Качан понуро, суворо мовчав* (У. Самчук) // *The girl quickly fell asleep* (W.S. Maugham) або їхні еквіваленти – узагальнено-предметні займенники: *Вона [Неля] психічно не зовсім здорова* (І. Вільде) // *He coughed tactfully* (A. Christie). Синтаксичну перспективу цих побудов розширюють метафора або метонімія, коли в

функції суб'єкта вжито іменник-назву неістоти: *Сплять солодко черкуски-негритоси, біляві яблука і жовта раса груш* (Л. Костенко); *Важко спало місто, спав ворожий стан* (Ю. Мушкетик).

1. **Adv ax.** *Він знову почував себе добре* (О. Довженко) // *Margaret slept badly, and next day she was unable to work as usual* (W.S. Maugham)

2. **Adv man.** ... вона, либонь, спала б, **непробудно**, твердо ... (Б. Харчук); *Гордієнко засоромлено мовчав* (Г. Косинка); *Натовп мертво мовчить* (Б. Антоненко-Давидович) // *She swallowed convulsively* (A. Christie); *My heart beat anxiously* (Ch. Bronte); *She hiccupped drunkenly* (V. Wood).

3. **Adv qual:** *Дрімає спокійно, примруживши очі, кляча ...* (Г. Журба); ... *солодко спала під надійною рукою лада свого* (Д. Міщенко) // *Her back ached very painfully* (A.J. Cronin); *Jess groaned softly* (M. Crisp).

4. **Adv quan.** Домінують, як і у висловленнях на позначення стану, **Adv intens**, причому зі значенням повного або надмірного ступеня вияву ознаки: *Кошовий довго не спав тієї ночі* (Ю. Мушкетик) // *Dolly stuttered badly, but was gradually getting over it* (L.M. Alcott); *His heart lurched slightly* (J. Moore); *The alcohol finally forced her to relax slightly* (J. Moore). Серед них уживано й інтенсиви: *Her head twitched so violently, herhand was agitated by gestures so spasmodic that he thought it kinder not to insist* (W.S. Maugham); *He doesn't want to sleep so heavily ...* (J. Updike); *It would pain me deeply* (R. Barr).

У мовленнєвих реалізаціях семантичної структури предикат може сполучатись із прислівниками різних функціонально-семантичних розрядів, скажімо, способу дії і власне якісних: *Walker ate greedily, noisily, filthily, and Mackintosh watched him with satisfaction* (S.W. Maugham).

Докладніше особливості сполучуваності ВП і ICC “фізіологічний стан” відображає таблиця 2. Суттєва розбіжність поміж мовами стосується вживання власне якісних прислівників: в англійському матеріалі виявлено вдвічі менше відповідних речень.

Таблиця 2

Кореляція ICC “фізіологічний стан” і частотності ВП на -o (-e) // -ly

Розряд прислівника Мова	Adv ax	Adv man	Adv qual	Adv quan	Adv temp	Adv loc	Adv fin	Adv caus	Всього
українська	4 0,16%	19 0,8%	15 0,62%	11 0,47%	7 0,31%	0	0	0	56 2,36%

англійська	4 0,18%	17 0,72%	8 0,36%	8 0,36%	4 0,18%	0	0	0	41 1,72%
------------	------------	-------------	------------	------------	------------	---	---	---	-------------

ІСС “психоемоційний стан”

Інваріантна семантична структура “емоційно-психічний стан” об’єднує конструкції з типовим значенням “людина відчуває якісь почуття, емоції; перебуває в певному емоційному стані, настрої”. Базова модель – **Експерієнсив-ПЗ**, яка засвідчує, що функція суб’єктивної синтаксеми закріплена за іменниками-назвами осіб. У висловленнях цієї семантичної структури спостережено такі прислівники на **-o (-e) // -ly**:

Adv qual: *Андрій чекав **спокоїно**, приготувавшись до найгіршого* (Іван Багрянний); *Один мій знайомий якось **безглуздо** закохався у відому політичну діячку* (Т. Малярчук); *Меркурій **гірко** возтужив, і возплакав* (П. Загребельний); *Гірко зажурився старий Данило* (У. Самчук) // *Joe had waited **nervously*** (J. Moore); *Francis laughed **savagely*** (V. Wood). *She smiled **graciously** at the ticket collector* (A. Christie); *Flice had started to cry **fretfully** with tiredness* (V. Wood).

Adv quan. Домінують **Adv intens**, причому з класу посилювачів. Серед них уживано інтенсифікатори: *Смерті він боявся **найдужче*** (П. Загребельний); *Весною самотня людина почуває себе **особливо** беззахисною* (Г. Пагутяк); *Мотря **помітно** зняковіла...* (У. Самчук); *А ще ... мені було **страшенно** прикро лежати поруч із цією дивною дівчиною ...* (І. Роздобудько) // *She sneered **slightly** in saying this* (Ch. Bronte); *She had been **badly** frightened* (J. Aldridge), інтенсиви: *Коли людина почуває себе **безмежно** щасливою, це не стосується часу* (Г. Пагутяк); *Нестерпно важко ставало на душі* (Б. Лепкий); *Шморгайлик ... **люто** заздрив Стрижаківі ...* (П. Загребельний); *Жінки **панічно** бояться самотності* (Т. Малярчук) // *He fears you **mortally*** (Ch. Bronte); *Professor was laughing **heartily** in the corner* (A. Conan-Doyle). Проте інтенсиви на кшталт *швидко / повільно*, значення яких корелює із семантикою динамічності, вживатися не можуть через провідну ознаку їхнього ПЗ – [+статичність]. Із темпорально-кількісних прислівників у цьому типі ІСС зафіксовано **Adv dur:** *Я так **довго** до тебе тужила ...* // *He, mentally, so **frequently** (Adv freq) experienced ruin that he ceased to believe in its material probability* (G. Green).

Adv fin. *Марно кидається бідне материнське серце* (І. Багрянний) // *Most of them had smiled **knowingly*** (J. Moore).

Як видно з таблиці 3, аналізовані висловлення виявляють більшу активність в українських текстах (122 одиниці супроти 66). Щодо сполучуваності з прислівниками, то помітно нижчий відсоток (0,36% проти

1,25%) зафіксовано англійських речень із квантитативними прислівниками.

Таблиця 3

**Кореляція ІСС “емоційно-психічний стан” і частотності
ВП на -о (-е) // -ly**

Розряд прислів- ника Мова	Adv ax	Adv man	Adv qual	Adv quan	Adv temp	Adv loc	Adv fin	Adv caus	Всього
українська	0	52 2,19%	37 1,56%	30 1,25%	0	0	4 0,15%	0	122 5,15%
англійська	0	33 1,44%	21 0,9%	8 0,36%	0	0	4 0,18%	0	66 2,9%

Як видно з наведеного, семантично елементарні конструкції на позначення ситуацій стану можуть поширюватися (ускладнюватися) прислівниками на **-о (-е)** різних функціонально-семантичних розрядів, щоправда, з неоднаковою регулярністю. Найактивніше – прислівниками квалітативними та кількісними, способу дії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адмони, В. Г. (1979). Структура грамматического значения и его статус в системе языка. *Структура предложения и словосочетания в индоевропейских*. Ленинград: Наука, 6–36.
2. Андерш, Й. Ф. (2009). Типологія речень з дієслівно-ад’єктивними предикаторами в українській мові в зіставленні з чеською. *Мовознавство. № 1*, С. 38–45.
3. Бабайцева В. В. (2006). Структурно-семантическое направление в современной лингвистике. *Филологические науки, № 21*, С. 54–63.
4. Бацевич, Ф. С. (1991). Функционально-ономасиологическая типология русских предикатов. *Русское языкознание. Вып. 22*. С. 14–15.
5. Вихованець І. Р. (1992). *Нариси з функціонального синтаксису української мови*. Київ: Наукова думка.
6. Вихованець, І. Р., Городенська К. Г. & Русанівський, В. М. (1983). *Семантико-синтаксична структура речення*. Київ: Наук. думка.
7. Вихованець, І. Р. (1993). *Грамматика української мови. Синтаксис*. Київ: Либідь.
8. Гайсина, Р. М. (1981). *Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке*. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та.
9. Гак, В. Г. (1973). Высказание и ситуация. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва: Наука, 349–372.

10. Загнітко, А. П. (2007). *Теорія сучасного синтаксису* : [монографія]. Донецьк : ДонНУ.
11. Зайкиев, М. З. (1995). *Татарская грамматика*. Том 3. Синтаксис. Казань.
12. Іваницька, Н. Б. (2004). *Функціонально-семантична класифікація абсолютних дієслів в українській та англійській мовах*. Київ: Національний торгово-економічний університет.
13. Кадомцева, Л. О. (1985). *Українська мова. Синтаксис простого речення*. Київ: Вища школа.
14. Колосова, Т. А. (1986). О терминах и понятиях описания семантики синтаксических единиц. *Синтаксическая и лексическая семантика (на материале языков разных систем)*. Новосибирск : Наука, 10–33.
15. Кутня, Г. В. (2004). *Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові*. (Автореферат кандидатської дисертації: 10.02.01 «Українська мова»). Львів.
16. Филлмор, Ч. (1981). Дело о падеже. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс. Вып. X.
17. Чейф, У. Л. (1975). *Значение и структура языка*. Москва: Прогресс.
18. Шмелева, Т. В. (1994). *Семантический синтаксис* : Текст лекций из курса «Современный русский язык». Красноярск.
19. Шульжук, К.Ф. (2004). *Синтаксис української мови* : [підручник]. Київ : Видавничий центр «Академія».
20. Lakoff, G. (1968). Some Verbs of Change and Causation. *Mathematical Linguistics and Automatic Translation*. Cambridge MA : Report NSF-20, Aiken Computation Laboratory, Harvard University.

REFERENCES

1. Admony, V. H. (1979). *Struktura hrammatycheskoho znachenyya y eho status v systeme yazyka* [The structure of the grammatical value and its status in the language system.]. *Struktura predlozhenyya y slovosochetaniyya v yndoevropeyskykh* [The structure of the proposal and phrases in the Indo-European.]. Leningrad: Nauka, 6–36. [in Russian]
2. Andersh, Y. F. (2009). *Typolohiya rechen z diyeslivno-adyektyvnymy predykatoramy v ukrayinskiy movi v zistavlenni z cheskyoy* [The typology of sentences with verbally-adjective predictors in the Ukrainian language in comparison with Czech]. *Movoznavstvo – Linguistics. No. 1*, pp. 38-45. [in Ukrainian]
3. Babaytseva, V. V. (2006). *Strukturno-semantycheskoe napravlenye v sovremennoy lynchvystyke* [Structural-semantic direction in modern linguistics.]. *Fylohycheskye nauky – Philological sciences*, No. 21, S. 54-63. [in Russian]
4. Batsevyeh, F. S. (1991). *Funktsyonal'no-onomasyolohycheskaya typolohyya russskykh predykatov*. *Russkoe yazykoznaneye. Vyp. 22*. S. 14–15. [in Russian]
5. Vykhovanets, I. R. (1992). *Narysy z funktsional'noho syntaksysu ukrayin-s'koyi movy*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
6. Vykhovanets, I. R., Horodenska K. H. & Rusaniv's'kyy, V. M. (1983). *Semantiko-syntaksychna struktura rechennyi*. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian]

7. Vykhovanets, I. R. (1993). *Hramatyka ukrayinskoï mowy*. Syntaksys. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]
8. Haysyna, R. M. (1981). *Leksyko-semanticheskoe pole hlaholov otnoshenyya v sovremennom russkom yazyke [The lexico-semantic field of the verbs of the relationship in contemporary Russian.]*. Saratov : Yzd-vo Saratovskoho un-ta. [in Russian]
9. Hak, V. H. (1973). *Vyskazvanye y situatsyya. Problemy strukturnoy lynchvystyky [Repetition and situation. Problems of Structural Linguistics]*. Moscow: Nauka, 349–372. [in Russian]
10. Zahnitko, A. P. (2007). *Teoriya suchasnoho syntaksysu [The theory of modern syntax]*. Donetsk : DonNU. [in Ukrainian]
11. Zaykyev, M. Z. (1995). *Tatarskaya hramatyka [Tatar grammar]*. Tom 3. Syntaksys. Kazan. [in Russian]
12. Ivanytska, N. B. (2004). *Funkttsionalno-semantychna klasyfikatsiya absolyutnykh diyestiv v ukrayinskiy ta anhliyskiy movakh [Functional-semantic classification of absolute verbs in Ukrainian and English.]*. Kyiv: Natsionalnyy torhovo-ekonomichnyy universytet. [in Ukrainian]
13. Kadomtseva, L. O. (1985). *Ukrayinska mova. Syntaksys prostoho rechenya [Ukrainian language. Syntax of simple sentence]*. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian]
14. Kolosova, T. A. (1986). O termynakh y ponyatyakh opysanyya semantychy syntaksycheskykh edynyts [On the terms and concepts of describing the semantics of syntactical units.]. *Syntaksycheskaya y leksycheskaya semantycha (na materyale yazykov raznykh system) [Syntactic and lexical semantics (on the material of languages of different systems)]*. Novosybyrsk : Nauka, 10–33. [in Russian]
15. Kutnya, H. V. (2004). *Strukturno-semantychna i funktsional'na kharakterystyka predykatyv protsesu v suchasniy ukrayinskiy movi. (Masters thesis)*. Lviv. [in Ukrainian]
16. Fyllmor, CH. (1981). *Delo o padezhe. Novoe v zarubezhnoy lynchvystyke [The case is about the case. New in foreign linguistics]*. Moscow: Prohress. Vyp. KH. [in Russian]
17. Cheyf, U. L. (1975). *Znachenye y struktura yazyka [The meaning and structure of the language.]*. Moscow: Prohress. [in Russian]
18. Shmeleva, T. V. (1994). *Semantycheskyy syntaksys : Tekst lektsyy yz kursa «Sovremennyy russkyy yazyk» [Semantic syntax: The text of lectures from the course "Modern Russian Language."]*. Krasnoyarsk. [in Russian]
19. Shul'zhuk, K.F. (2004). *Syntaksys ukrayinskoï mowy [Syntax of the Ukrainian language]*. Kyiv : Vydavnychyy tsentr «Akademiya». [in Ukrainian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 98-107.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140228>

УДК 811.161'373.7

НАЦІОНАЛЬНА СИМВОЛІКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТАМИ-ЗООНІМАМИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА БІЛОРУСЬКОЇ МОВ)

Галина ФІЛЬ

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

filgalina1955@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/000-0002-9668-6849>

Research ID N-7496-2018 <http://www.researcherid.com/rid/N-7496-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board: 06.08.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті схарактеризовано національну символіку фразеологізмів східнослов'янських мов з компонентами-назвами на позначення свійських тварин; з'ясовано, що відображення тваринного світу у стійких сполуках пов'язане з традицією ще дохристиянських часів, коли людина вважала себе частиною природи, а представників рослинного і тваринного світу наділяла рисами, притаманними людині; показано, що тваринний світ, представлений в стійких сполученнях досліджуваних мов, характеризується як універсальністю, так і особливостями національного сприйняття.

Ключові слова: фразеологічні одиниці; національна символіка; назви свійських тварин; структурні компоненти; символічне значення; символічна основа; словесна символіка.

NATIONAL SYMBOL OF FRAZEOLOGICAL UNITS WITH ZONOMIC COMPONENTS (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN, RUSSIAN AND BELARUSIAN LANGUAGES)

Galina FIL,

Ph.D. in Philology, Associate Professor of Philological Disciplines and Teaching Methods in Primary Schools Department, Deputy Dean for Research and International Cooperation of the Primary and Art Education

The article describes the national symbolism of the phraseological units of the East Slavic languages with the components of the names on the designation of domestic animals; It has been clarified that the reflection of the animal world in stable compounds is primarily due to the tradition of pre-Christian times, when a person considered himself part of nature, and when a person personified nature and gave representatives of plant and animal life features inherent in man a comparative analysis of the structure of the Ukrainian, Russian and Belarusian phraseological units with the names on the designation of domestic animals The author has done the comparative analysis of the Ukrainian, Russian and Belarusian phraseological units' structure with the names of domestic animals; it has been clarified the component-symbols in that phraseological units – those linguistic values that reflect, capture and transmit the specifics of each ethnic group from one generation to the next, form its cultural codes, define the mentality of the people, and the study of which in the interlingual aspect demonstrates the perception of the respective cultures; the author establishes that the main part of phraseological units is formed under the influence of anthropocentric ideas, the conviction of man in his superiority over the animal world.

Comparative analysis of the East Slavic languages phraseology's structure with the names of domestic animals revealed their common and distinctive features and showed that the animal world, represented in the phraseologisms of related languages, is characterized by both universality and the peculiarities of national perception; The author defines that the stable expressions with a zoonomic component are widespread and actively used in the studied languages and closely related to the national-cultural traditions of each people.

The prospects of our research lie in the expanding the body of the phraseological units with the zoonomic component in the Ukrainian, Russian and Belarusian languages, further interlingual comparison of them and revealing their national and cultural identity.

Key words: phraseological units; national symbols; the names of domestic animals; structural components; symbolic meaning; symbolic basis; verbal symbolism

Постановка проблеми. Порівняльний аспект вивчення фразеології є значущим для виокремлення спільних і відмінних ознак досліджуваних мов, висвітлення національної своєрідності фразеологічної системи певного народу, що дає змогу виявити національно-культурну специфіку фразеологічних одиниць, властивих певній етнокультурі. Особливий інтерес становлять фразеологічні одиниці східнослов'янських мов, які найяскравіше відображають багаторічне спостереження людини за зовнішнім виглядом та поведінкою тварин, актуалізують одні ознаки представників фауни та редукують інші, переходять у розряд слів-символів, стають культурно-інформаційним фондом кожної мови [15, 161-162]. Стійкі сполучення з компонентом-зоонімом є однією з найуживаніших і значущих ланок у фразеосистемі досліджуваних мов.

Аналіз досліджень. Фразеологічні одиниці з структурним компонентом-назвою представників тваринного світу неодноразово ставали об'єктом вивчення в обстежуваних нами мовах. Зокрема в українській мові цю проблему досліджували Я.Баран, І.Голубовська, Р.Зорівчак, Г.Крайчинська, О.Крижко, О.Левченко, В.Новаківська, Г.Онуфрійчук, Д.Ужченко та ін., в російській – Т.Козлова, Л.Ройзензон, В.Телія та ін., в білоруській – В. Маслова, І.Лепешаў, М.Якалцэвіч та ін. Однак, незважаючи на низку важливих праць, фразеологічні одиниці східнослов'янських мов з компонентом-зоонімом вивчено недостатньо, зокрема не проведено їх комплексного дослідження у порівняльному аспекті.

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз структури українських, російських та білоруських фразеологічних одиниць з назвами на позначення свійських тварин, виявити в них компоненти-символи, які відображають своєрідність тваринного світу, й дослідження яких у міжмовному аспекті демонструє світосприйняття відповідних культур.

Виклад основного матеріалу. Людині притаманна здатність сприймати світ не тільки в реально-видимих формах, але й через аналогію (уподібнення) одного явища іншому, тобто символічно. Система символічного відображення світу належить до найдавніших і найбагатших систем традиційної культури на планеті [6, 7], вона ще мало вивчена, зокрема недостатньо висвітлено питання символіки у фразеологічних одиницях. Ці стійкі вирази зберігають і передають наступним поколінням особливості світосприймання народу, факти його історії, картини соціального та рідного побуту, найрізноманітніші відтінки людських почуттів [3, 3], особливості національного бачення дійсності.

У лінгвістиці символ – це естетично канонізована, культурно значима концептуальна структура. Символ, як зазначає О. Селіванова, характеризується інтенсивністю (намір, мета мовця), образністю, мотивованістю, дійсничністю, психологічністю, імперативністю. Смісл символу існує в колективній свідомості певної культурної групи [16, 536-537].

Символи мають національний характер: вони творять мову смислів, незрозумілу для представників інших культур, передають особливості національного характеру, своєрідність світосприйняття, логіку національної естетики [18, 351].

Увага до символу в сучасній науці не випадкова: відбувається зміна наукових парадигм, які більше тяжіють до надчуттєвих форм осмислення проблеми [14, 186].

Фразеологія більшою мірою, ніж інші пласти мовних одиниць, відображає довготривалий процес розвитку народу, своєрідність його світосприймання через призму мови та національної культури; фіксує та пере-

дає від покоління до покоління культурні настанови та стереотипи, кодує культурну інформацію та акумулює знання як про саму людину, її відношення до навколишнього світу, так і про сам навколишній світ.

У системі фразеологічних символів, як підкреслює О.Левченко, привертають увагу одиниці з компонентами-зоонімами, які виступають засобом пейоративної чи меліоративної оцінки людської діяльності у номінативному або компаративному плані. Дослідники мови не раз наголошували на значущості звернення людини до світу тварин, до пошуку там аналогій [8, 66].

Відображення природи, зокрема її тваринного світу, у фразеологічних образах пов'язане з традицією ще дохристиянських часів, коли людина вважала себе частиною природи, а саму природу персоніфікувала, наділила представників рослинного і тваринного світу рисами, притаманними людині [5, 96-97].

Основну частину фразеологічних одиниць сформовано під впливом антропоцентричних уявлень, переконаності людини у своїй вищості над тваринним світом. Уся фразеологічна тваринна символіка пов'язана з вербалізацією характеристик зовнішнього вигляду людини, її віку, рис характеру, психологічного сприйняття, освіченості тощо [8, 66].

Образ-символ тварини формується під впливом різноманітних повір'їв, тому у фразеологічному фонді існують різні думки про ту чи ту тварину. Усіх свійських – підкорених – тварин людина оцінює зверхньо, тому їй негативно.

Найпоширенішими в національному баченні образи домашніх тварин, як зазначає В. Кононенко, стають фіксованими носіями певної людської риси (переважно негативної): віл – терпіння, вівця – покірності, осел, баран – тупості, теля – наївності тощо. Саме на основі традиційних поглядів на тварину як уособлення людських рис і властивостей розвинулися символічні значення слів-назв тварин зазвичай досить широкого семантичного набору [7, 194].

Мікрополе із загальним значенням «свійська тварина» охоплює значний за обсягом мовний матеріал, що досить часто піддається символізації, адже щоденне спостереження за поведінкою коня, корови, вола, бугая, собаки, свині, вівці, барана, ягняти, кози, козла тощо і порівняння їх з поведінкою, звичками і рисами людей відкривало можливості для персоніфікації, а через неї – для поступового розвитку в слові-образі символічного значення [17, 66].

Аналіз семантичної структури фразеологічних одиниць на позначення назв свійських тварин у досліджуваних мовах дав можливість виявити в них компоненти-символи – ті мовні значення, які відображають, фіксують

і передають від покоління до покоління особливості того чи того етносу, формують його культурні коди і визначають менталітет народу.

Фразеологія східнослов'янських мов фіксує такі назви свійських тварин, як баран, бик, вівця, віл, кінь, кіт, коза, козел, корова, собака, осел тощо, однак значну частину цих компонентів можна вважати лише факультативними знаками з огляду на їх поодиноке вживання у складі стійких виразів досліджуваних мов. Зазвичай серед основних фразеологічних тваринних символів виділяють лексеми *баран, вівця, кінь, коза, кіт, собака* та ін. Одні й ті ж тварини можуть грати неоднакову роль у житті різних етносів і оцінюватися ними по-різному.

Так, наприклад, прототип свині, за даними української та російської фразеологічних картин світу, містить чи не всі можливі атрибути, які стосуються негативних рис людини. Свиня символізує бруд, фізичний і моральний, деградацію живої істоти, тому має негативні конотації: укр. *барложиться як свиня в солоді (в солومی)* – рос. *как свинья*. Фразеологічний складник концепту містить також і такі приписувані атрибути: вперта, жадібна, нахабна, невдячна, непорядна, пихата, дурна тощо. З цією твариною асоціюється також і пияцтво: *напився як свиня; п'яний як свиня // как свинья // напiцца як свiння* [8, 266].

Оскільки ця «тварина асоціюється з брудом, болотом, всякою нечистю, то, можливо, – як зазначає Г.Онуфрійчук, – звідси вислів *підкласти свиню // подложить свинью*, тобто діяти підступно щодо когось», який уживається як в українській, так і в російській мовах [13, 96].

Фразеологічні одиниці української мови з компонентом-зоонімом *свиня* вербалізують фрейм [негарно вбрана людина]: *вирядилася як свиня в наритники; красива як свиня в коралах; як свині в намисті; гарно як свині під лопухом; йде як до свині сідло, як свиня в хомуті* зі сл. виглядати [8, 266].

Вівця – символ простоти і невинності в українських та російських усталених виразах *агнецъ божий // божая овечка*. Фразеологізми досліджуваних мов *заблукана (блудна, приблудна) вівця // заблудшая овца (овечка) // блудная (заблудная, аблудная) овечка* характеризують людину, яка збилася з правильного шляху.

На основі асоціативних зв'язків людини та тварини постала фразеологічна одиниця *троянський кінь* (укр.) // *траянскi конь* (білор.), що свідчить про хитрі дії, підступні засоби боротьби.

Усвідомлення коня як бойової сили фіксують в українській мові стійкі звороти літературного походження *бути на коні* ‘перемогти, почувати себе добре’ і *бути під конем* ‘зазнати поразки, невдачі’.

Широко вживаються також в українській фразеологічній системі такі усталені вирази, як: *на коня* – ‘на щасливу благополучну дорогу’; *конем не*

догнати – ‘дуже швидко’; *як (мов, ніби) на сто коней висадив* – ‘підняти на висоту’; *як з коня зсадив* – ‘принизити когось’; *працює як кінь* – ‘дуже багато’.

Специфічною для російської мови є фразеологічна одиниця *не в коня корм* зі значенням ‘не йде на користь комусь – про їжу’; для української – *хоч конем грай*, що має кілька експлікацій: 1) досить великий, просторий; 2) багато вільного місця десь, просторо; 3) перев. зі сл. *просторий* уживається для підсилення супровідного слова; надто, дуже; 4) зі сл. *місця* досить багато; для білоруської – *конь божы (ісусаў)*, що символізує тупу, нерозумну людину: **Конь ты божы! Ды гавары ты, нарэшце, сваімі словамі (Я. Брыль)**, а також фразеологічна одиниця *конь (кот) не валяўся (не качаўся)* у значенні ‘нічого не зроблено, не підготовлено’. В українській та російській мовах усталений вираз з аналогічним значенням уживається тільки з компонентом-зоонімом *кіт // кот*: *кіт не валяўся // кот не валяўся*.

Лексема *баран* лежить в основі творення багатьох фразеологізмів досліджуваних мов й вербалізує концепт ТУПІСТЬ: *як баран на нові ворота // как баран на новыє ворота // як баран на новыя вароты* – з сл. дивитись ‘не розуміючи, спантеличено, здивовано’; *стадо баранів (укр.) // статак бараноў (білор.)* ‘натовп, юрба, що сліпо, бездумно йде услід за ким-небудь’. Стійкий вираз української мови *як баран в аптеці* – з сл. розбиратися, розумітися, білоруської – *як (што) баран у біблії* ‘уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова’ і є символом людського глупства. З цим же ж значенням уживається фразеологізм *как свињья в апельсинах // як свія ў апельсинах* у російській та білоруській мовах.

В усталених виразах української та російської мов символ *кози* зображено в різних контекстах та з неоднаковими символічними значеннями: позитивними (досвідченість, плодovitість, піклування) й негативними (боягузтво, страх, брехливість, невихованість, пихатість, недовіра, марні надії) [14, 190] : *і вовки ситі і кози цілі; усі кози в золоті* ‘все здається, сприймається кращим, ніж є насправді’ (укр.); *водить козу* ‘пьянствовать долгое время’ (рос.).

Лексема *коза* у структурі фразеологізмів *як сидорову козу // как сидорову козу* зі сл. бити, лупцювати, чихвостити // драть, пороть, сечь має значення ‘дуже сильно, нещадно’ як в українській, так і в російській мовах. Вважалося, що оскільки коза має норовливий характер, то заслуговує частого биття. У народі антропонім *Сидір* часто пов’язувався з уявленням про злого чи сварливого чоловіка (пор. рос. *Сидорова правда* ‘хабарництво, неправдивий суд’), однак Н. Вашкевич вважає, що це спотворення арабського словосполучення *садар каза*, що означало вирок шаріатського судді казі (казія), під яким часто розумілося побиття батогами. Арабська

лексема *коза* номінує як саме судочинство, так і розгляд окремих справ [4, 180].

У російській мові компонент *коза* входить також до складу фразеологічних одиниць *на козе не подъедешь* к кому 'невозможно найти подход, не знаешь, как подступиться к кому-либо', *на козе не объедешь* 'не перехитришь, не проведешь, не обманешь'.

Крім символу кози, в досліджуваних мовах побутує символ козла чи цапа. Козел (цап) упертий, дурний, незграбний, ненажерливий, об'єкт глузування і насмішок, недовіри, марних надій: *як з козла (цапа) молока* 'про щось некорисне, зайве, якийсь непотріб'; *ні за цапову душу* 'марно, даром, ні за що' *пускати цапа в капусту; пускати цапа город стерегти // пускати козла в огород* 'робити таке, що принесе лише біду'.

Такі домашні тварини, як кіт і собака відігравали значну роль у житті народів, з ними людина має найтісніші контакти, тому й не дивно, що група фразеологічних одиниць з лексемами *кіт* та *собака* є багатозначною та активною.

Значна кількість фразеологічних одиниць досліджуваних мов з компонентом-зоонімом *кіт* мають спільну семантику: *як кіт наплакав // кот наплакал // як кот наплакав* 'дуже мало'; *чорний кіт пробіг // черная кошка пробежала // чорны кот прабег* 'хто-небудь посварився з кимсь, між ким-небудь виникла незгода, склалися напружені стосунки'; *як кіт з собакою* зі сл. жити // *как кошка с собакой // як кот з сабакам* 'без злагоди, постійно ворогуючи, сварячись'; *купувати kota в мишку // покупать kota в мешке // кот у мишку (у торбе)* 'діставати у власність невідомо що, не бачачи й не знаючи його суті, властивостей'.

Лексема *кіт* входить до складу фразеологічних одиниць української та російської мов, що вербалізують концепти ТРИВОГА, НЕСПОКІЙ: *коти шкребуть на серці // кошки скребут на душе*; а також концепти ХИТРИСТЬ, ЛИЦЕМІРСТВО в усіх досліджуваних нами мовах: *гратися в kota і мишку // играть в кошки-мышки // гульня у кошкі-мышкі*. Стійкий вираз білоруської мови *каб кот убрыкнуў* функціонує зі значенням 'виявляти подив, захоплення': *Колька, ты? А каб цябе кот убрыкнуў! Якім ветрам цябе сюды занесла? (У. Шахавец)*.

У стійких зворотах української мови *собака* сприймається як уособлення негативних рис: *злий, як собака* 'дуже злий'; *боятися, як скаженого собаки* 'дуже боятися'; *голодний, як собака* 'дуже голодний'; *дивитися, як собака на висівки* 'дивитися дуже пильно'; *присохне як на собаці* 'легко загоїться'; *ні за собаку пропасти* 'задаремно пропасти'; *на пси сходити* 'занепадати'; *дражнити собак* 'дратувати когось'; *вішати собак* 'знеславлювати'.

Специфікою російської мови є функціонування фразеологізмів *собак ганяти* зі значенням 'тинятися без діла, ледарювати', *нужен как собаке пятая нога* 'зовсім не потрібний', *как собак нарезаных* 'дуже багато', *каждая собака* 'всякий, кожний', *собака на сене* 'сам не користується чимось й іншим не дає'.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Порівняльний аналіз структури фразеологізмів східнослов'янських мов з назвами на позначення свійських тварин дав підставу виявити їх спільні та відмінні ознаки, а також засвідчив, що стійкі вирази з компонентом-зоонімом відрізняються високим ступенем поширеності, активно використовуються в досліджуваних мовах і тісно пов'язані з національно-культурними традиціями того чи того народу. Вони містять знакову символіку, пов'язану з сприйняттям образу тварини спільноюю. Разом з тим треба зазначити, що навіть у споріднених мовах символи в більшій чи меншій мірі не збігаються за обсягом, хоча багато з них є символами універсальними і властивими багатьом мовам.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розширенні корпусу обстежуваних одиниць з компонентом-зоонімом в українській, російській та білоруській мовах, подальшому міжмовному зіставленні їх та виявленні в них національно-культурної своєрідності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоноженко, В.М. & ін. (2013). *Фразеологічний словник української мови*. Т.1. Київ: Наукова думка.
2. Білоноженко, В.М. & ін. (2013). *Фразеологічний словник української мови*. Т.2. Київ: Наукова думка, 2013.
3. Васильків, З. (2003). Символіка фольклорного образу: ідеографічний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія: журналістика*. Вип. 22. Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003, 376-395.
4. Вашкевич, Н. (2004). *За семью печатями. Тайны происхождения языка. Библейские символы. Русская фразеология.* Москва: Белые альвы.
5. Денисенко, С. & Хлівний, В. (1993). Національно-культурна своєрідність фразеологізмів з погляду взаємозв'язку мови і культури. *Язык и культура. Вторая международная конференция. Доклады.* (Сост. С. Б. Бураго). Киев: Коллегиум, 96-97.
6. Дмитренко, М. (2011). *Символи українського фольклору : Монографія*. Київ: УЦКД.
7. Кононенко, В. (2008). *Українська лінгвокультурологія*. Київ: Вища школа.
8. Левченко О. (2007). *Символи у фразеологічних системах української та російської мов : лінгвокультурологічний аспект* (Дис. докт. філол. наук). Національна академія державного управління при Президентові України. Львівський регіональний інститут державного управління, Львів.

9. Левченко О. (2005). *Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект : Монографія*. Львів: ЛРІДУ НАДУ.
10. Лепешаў І. (2008). *Слоўнік фразеалагізмаў*. У 2 т. – Т.1. – Мінськ: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.
11. Лепешаў І. (2008). *Слоўнік фразеалагізмаў*. У 2 т. – Т.2. Мінськ: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.
12. Молотков А.И. (Ред.) *Фразеологический словарь русского языка*. Москва: Советская энциклопедия (1968).
13. Онуфрійчук Г. (2016). *Лінгвокультурологічний потенціал української етнофразеології : асоціативне поле «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ»* (Дис. канд. філол. наук). Національна академія наук України, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні, Київ.
14. Патен І. (2017). Символи у слов'янській фразеосистемі (на матеріалі української російської та польської мов) : лінгвокультурологічний аспект. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*, 185-194. doi: 10.24919/2411-4758.2017.110496.
15. Петришин М. (2014). Фразеологізми з компонентом-зонімом у латинській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. Вип. 692-693, 161-165.
16. Селіванова О. (2006). *Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.
17. Філь Г. & Патен І. (2012). Національно-культурний компонент у структурі фразеологічних одиниць української мови. *Молодь і ринок*, 8, 62-66.
18. Чернопиский М. (Ред.) (2008). *Українська фольклористика. Словник-довідник*. Тернопіль: Підручники і посібники.

REFERENCES

1. Bilonozhenko, V. & ets. (2013). *Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy* T.1. [The phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
2. Bilonozhenko, V. & ets. (2013). *Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy* T.2. [The phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
3. Vasylykiv, Z. (2003). Symbolika folklornoho obrazu: ideohrafichniy aspekt [Symbolism of the folklore image: the ideographic aspect]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: zhurnalistyka [Visnyk of Lviv University. Series: Journalism]*. Vyp. 22. Lviv, Vyd. tsentr LNU, 2003. 376-395. [in Ukrainian]
4. Vashkevich, N. (2004). *Za semyu pechatyami. Taynyi proishozhdeniya yazyika. Bibleyskie simvolyyi. Russkaya frazeologiya [Seven stamps. Secrets of the origin of the language. Biblical symbols. Russian phraseology]*. Moscow: Belye alvyi. [in Russian]
5. Denysenko, S. & Khlivnyi, V. (1993). Natsionalno-kulturna svoieridnist frazeolohizmiv z pohliadu vzaيمozv'iazku movy i kultury [National-cultural peculiarity of phraseologisms in terms of the interrelation of language and culture]. *Yazyk i kultura. Vtoraya mezhdunarodnaya konferentsiya. Dokladyi. [Language and culture. Second International Conference. Reports]*. Kyiv: Kollegium, 96-97. [in Ukrainian]

6. Dmytrenko, M. (2011). Symvoly ukrainskoho folkloru [*Symbols of Ukrainian Folklore*]. Kyiv: UTsKD. [in Ukrainian]
7. Kononenko, V. (2008). *Ukrainska linhvokulturolohiia* [Ukrainian linguoculture]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian]
8. Levchenko, O. (2007). *Syvoly u frazeolohichnykh systemakh ukrainskoi ta rosiiskoi mov : linhvokulturolohiichnyi aspekt* [*Symbols in the phraseological systems of the Ukrainian and Russian languages: the linguistic and cultural aspect*] Doctor's thesis. [in Ukrainian]
9. Levchenko, O. (2005). *Frazeolohichna symvolika : linhvokulturolohiichnyi aspekt* [*Phraseological Symbolism: Linguistic and Cultural Aspect*]. Lviv: LRIDU NADU. [in Ukrainian]
10. Lepeshaŭ, I. (2008). Sloŭnik frazealagIzmaŭ. [*Phraseological dictionary*]. U 2 t. T.1. Minsk: Belaruskaya Entsykłapedyiya Imya Petrusya Broŭkl. [in Belarusian]
11. Lepeshaŭ, I. (2008). Sloŭnik frazealagIzmaŭ. [*Phraseological dictionary*]. U 2 t. T.2. Minsk: Belaruskaya Entsykłapedyiya Imya Petrusya Broŭkl. [in Belarusian]
12. Molotkov, A. I. (Eds.) (1968). *Frazeologicheskii slovar russkogo yazyika* [*Phraseological dictionary of the Russian language*]. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya. [in Russian]
13. Onufriichuk, H. (2016). *Linhvokulturolohiichnyi potentsial ukrainskoi etnofrazeolohii : asotsiatyвне pole «LUDYNA V KOLI INSHYKH ISTOT»* [*Linguistic and cultural potential of the Ukrainian ethnophraseology: the associative field «A MAN IN ANOTHER OTHER FACTS»*]. Master's thesis. [in Ukrainian]
14. Paten, I. (2017). *Syvoly u slovianskii frazeosystemi (na materiali ukrainskoi rosiiskoi ta polskoi mov) : linhvokulturolohiichnyi aspekt* [Symbols in the Slavic frazeo-system (on material of Ukrainian, Russian and Polish languages): lingvokulturological aspects]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in ethnocultural dimension*, 185-194. doi: 10.24919/2411-4758.2017.110496. [in Ukrainian]
15. Petryshyn, M. (2014). *Frazeolohizmy z komponentom-zoonimom u latynskii movi*. [Phraseologisms with a zoonotic component in Latin]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Hermanska filolohiia – Scientific herald of Chernivtsi University. German philology. Vol. 692-693*, 161-165. [in Ukrainian]
16. Selivanova, O. (2006). *Suchasna linhvistyka. Terminolohichna entsyklopediia* [*Modern linguistics. Terminological Encyclopedia*]. Poltava, Dovkillia-K. [in Ukrainian]
17. Fil, H. & Paten, I. (2012). *Natsionalno-kulturnyi komponent u strukturii frazeolohichnykh odynyts ukrainskoi movy* [National-cultural component in the structure of phraseological units of the Ukrainian language]. *Molod i rynek* [Youth and the market], no. 8, 62-66. [in Ukrainian]
18. Chornopyskyi, Mykhail. (Red.) (2008). *Ukrainska folklorystyka. Slovnyk-dovidnyk* [*Ukrainian folklore. Dictionary-Directory*]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. [in Ukrainian]

II. СЛОВО ЯК ЗАСІБ МИСТЕЦЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 108-119.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.142088>

УДК 82-1.09(=161.2=161.1=162.1)

ОБРАЗ ОРЛА ЯК УСОБЛЕННЯ ПОЕТА У ПОЕЗІЇ ЕПОХИ РОМАНТИЗМУ

Світлана ГАЙДУК,

*кандидат філологічних наук, асистент Інституту Полоністики і
Неофілології, Природничо-гуманітарний університет в м.Седльце
(Польща, Седльце) hayduksvitlana79@gmail.com*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1012-6091>

Research ID: R-1829-2018 <http://www.researcherid.com/rid/R-1829-2018>

*Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board
12.08.2018*

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті розглядаються особливості символіки образу орла як уособлення поета в поетичних творах Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Язикова, Дж. Кітса. Зауважено, що саме образ орла є одним із центральних орнітоморфних образів дикої фауни, що зустрічається у поезії епохи романтизму. Наголошується, що образ орла є уособленням таких рис романтичного світогляду як, свобода, творче натхнення, високі духовні запити. У творчості вище зазначених поетів-романтиків образ орла став уособленням поета, самобутнім символом літературного Олімпу, літературної слави.

Ключові слова: романтизм; поет; образ орла; символ; міф.

EAGLE IMAGE AS THE PERSONIFICATION OF POET IN THE POETRY OF THE ROMANTIC ERA

Svitlana HAYDUK,

*Ph.D. in Philology, assistant, Institute of Polish and Modern Languages,
Siedlce University of Natural Sciences and Humanities (Poland, Siedlce)
hayduksvitlana79@gmail.com*

The symbolism of bird images occupies one of the central places in the system of Romantic worldview. It represents the Romantic attitude towards the outside world in

general and towards the closest human «partners» in nature, in particular. In literary works, it also shows Romantic orientations on certain artistic traditions: folk, biblical, antique.

It is noted that the eagle image is one of the main bird images of the wild fauna which can be found in Romantic poetry.

The purpose of the article is to highlight the peculiarities of the eagle symbolism as the personification of poet in the poetry of T. Shevchenko, O. Pushkin, N. Yazykov, and J. Keats.

It is stated that the eagle image is the personification of such features of Romantic outlook as freedom, creative inspiration, high spiritual demands. Thus, in Romantic culture, the eagle is a symbol of poet. The poet's personality is directly associated with such features of this bird as, high aspirations and sharp eyesight. This emphasizes the poet's need to be over events and situations in order to depict them adequately, without conformism. To a certain extent, this is a manifestation of a Classical tradition. This eagle symbolism is very typical of Classicism.

It is indicated that the aforementioned Romantic poets carry such features of eagle as pride, majesty, safety, independent glory, freedom, on the poet image as a creator. Therefore, the eagle image in their poetry becomes the personification of poet, a distinctive symbol of the literary Olympus and literary fame.

However, it should be remembered that symbol as one of the most significant components of Romantic poetry is characterized by ambiguity. The ways of representing the eagle image in the works of Romantic poets form a multi-dimensional range of symbols. That is why the interpretation of other symbolic meanings of the eagle image in the poetry of the Romantic era is the prospect of our further research.

Key words: Romanticism, poet, eagle image, symbol, myth.

Постановка проблеми. Предметна зацікавленість дослідників символікою, а також функціями орнітоморфних образів дикої фауни у літературі зумовлена багатьма чинниками: від екологічних проблем технологічної цивілізації до сучасних відкриттів у науці. Тут примітна модельність відображення, а звідси – дієвість символічних ознак щодо відтворення пташиних образів дикої фауни у художніх текстових структурах. Осмислюючи сутність поезії, видатний німецький феноменолог Мартін Гайдеггер слушно наголошував, що сучасники недоцінюють глибинність краси навколишнього світу. Адже світ поезії зберігає цей смисл та здатний його адекватно презентувати.

Розмаїтість символічних проявів мала місце у творах різних національних літератур епохи романтизму, з якою безпосередньо пов'язана традиція пташиної символіки. В її основу лягли міфологічні вірування та уявлення людини про орнітоморфні образи дикої фауни: альбатроса, ворона, орла, ластівки, сови, дикого голуба та ін. Так, образ птаха використовується в якості носія моделі самотності поета-романтика (образ пелікана у поетичній збірці «Ночі» А. де Мюссе; альбатрос і лебідь в

однойменних віршах Ш. Бодлера). Він може бути і втіленням фатуму (наприклад, відома поезія «Ворон» Е. По; альбатрос в баладі «Старий мореплавець» С. Т. Колріджа), і провісником недосягнутого щастя (драма «Синій птах» М. Метерлінка), революційних збурень (поема в прозі «Пісня про Буревісника» М. Горького), а також виконувати роль сатиричного висміювання суспільного устрою (роман «Острів пінгвінів» А. Франса). До речі, образ птаха під пером М. Метерлінка має ще одне додаткове навантаження – колір.

Аналіз досліджень. Семантику та функції пташиних образів дикої фауни досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені О. Антонова, Г. Булашев, І. Вагилевич, Г. Вернесс, О. Гура, В. Давидюк, М. Епштейн, Вяч. Иванов, М. Костомаров, П. Мортенсен, В. Орел, О. Потєбня, О. Сліпушко, В. Щепотєв та інші.

Так, український дослідник Микола Костомаров (1817–1885) у праці «Слов'янська міфологія» виокремив ті образи зі світу тварин, які мали в давнину міфологічне й символічне значення. Насамперед тут зримою була сполука з мотивом метаморфоз. На його думку, образному перетворенню серед орнітоморфних образів піддавалися голуб, орел, сокіл, соловей, ворон, качка, зозуля [4, 201–235].

Сучасна українська дослідниця Оксана Сліпушко у монографії «Давньоукраїнський бестіарій. Звірослов. Національний характер, суспільна мораль і духовність давніх українців у тваринних архетипах, міфах, символах, емблемах» зауважує, що «бестіарні образи давньої української літератури слід розглядати у взаємозв'язку, оскільки вони доповнюють символічне значення один одного і творять таким чином цілісну і нерозривну систему символів стародавнього й сучасного мистецтва» [9, 12]. Найбільш численними серед підсистем давньоукраїнського бестіарію вона вважає підсистеми: «звірі», «птахи».

Аналізуючи образи птахів у статті «Орнітоморфні образи у фольклорних творах» Оксана Антонова доходить висновку, що у фольклорних творах «птахи символізують повітряну стихію, вони поєднують світ земний і небесний, а водоплавні – єднають три світи. За народними уявленнями птахи знають усе про минуле, теперішнє й майбутнє, володіють таємницями чарівного зілля, живої та мертвої води, уміють передбачати рух грозових і градових хмар, віщують долю новонародженій дитині» [1, 131].

У контексті даного дослідження вагомою постає монографічна праця «Символіка тварин в слов'янській народній традиції» [3] російського дослідника Олександра Гури. Він запропонував комплексний підхід до опису тварин серед яких пташині образи посідають чільне місце. Цей

підхід координується етнолінгвістичним напрямком всього аналізу і підпорядкований завданням подальших типологічних та порівняльно-генетичних студій.

М. Епштейн у вагомій розвідці «Природа, світ, сховок всесвіту... : система пейзажних образів у російській поезії» на обширному матеріалі – 3700 творів та 130 авторів – виділяє усталені національно-характерні мотиви, закони побудови і поєднання різних типів пейзажів. Досліджує поетичну мову, якою сама природа розмовляє з людиною. У розділі «Світ тварин і самосвідомість людини» М. Епштейн справедливо наголошує, що «образи тварин в літературі – це свого роду дзеркало гуманістичної самосвідомості» [14, 87]. На думку Луції Імпеллусо, авторки праці «Природа та її символи» [17] важливо, щоб символіка не втратила домінантного значення краси як основної риси гуманістичної культури. У її центрі перебуває людина у її тісному зв'язку з природою. З цією метою варто прагнути відтворити почуття таємничої і магічної єдності.

Дослідженням пташиної символіки плідно займаються багато сучасних західноєвропейських літературознавців. Серед них відзначимо австрійського славіста А. Ганзен-Леве, якому належить праця «Російський символізм. Система поетичних мотивів. Міфопоетичний символізм. Космічна символіка» (2003) [10]. Заслуговує на увагу його характеристика символіки птахів і комах. Вчений наголошує, що символіка птахів пов'язана з образами птахів потойбічно-космічної сфери і підмісячного (земного, повітряного) світу. З одного боку, птахи як крилаті демони, ангели, генії – це апокаліптичні провісники, носії знамень, віщуни майбутнього, потойбічного. З іншого боку, як райські птахи, вони нагадують про втрачений рай – Едем [10, 512]. Особливо цікаві приклади символічного використання орнітоморфних образів дикої фауни, а саме: фенікса, голуба, ластівки, солов'я, чайки, лебедя, альбатроса, орла, ворона, ворони.

Серед досліджень семантики і функцій орнітоморфних образів слід згадати також «Середньовічні трактати про символіку тварин» [18] Гуго із Фольєто, перекладені сучасним польським богословом Станіславом Кобелюсом. Ця праця містить алегоричну інтерпретацію образів птахів і моральний коментар. Найповніше – у двадцять двох розділах – представлені образи яструба і голубки.

Мета статті – висвітлити особливості символіки образу орла як уособлення поета у поетичних творах Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Язичкова, Дж. Кітса.

Вклад основного матеріалу. У міфопоетичних традиціях образ птаха – обов'язковий, до того ж поліфункціональний елемент міфоло-

гічних систем і обрядів. Птахи можуть бути божествами, героями, перевертнями, помічниками богів, шаманів і героїв, тотемними предками тощо. Вони є особливими міфопоетичними класифікаторами і символами божественної сутності, верху, неба, духу неба, сонця, грому, вітру, хмари, росту, життя, підйому, плодючості, вознесіння, натхнення, пророцтва, зв'язку між космічними зонами. Саме у міфах романтики знаходили органічне втілення «живих стихій» природи [5, 254]. Адаже за аргументацією німецького філософа Фрідріха Вільгельма Йозефа фон Шеллінга (1775–1854), «міфологія – це необхідна умова й первинний матеріал для кожного виду мистецтва» [12, 112].

Символіка орнітоморфних образів у системі романтичного світогляду посідає одне з центральних місць. Вона презентує романтичне ставлення до навколишнього світу загалом і до найближчих партнерів людини у природі – зокрема. У літературних творах вона презентує і романтичні орієнтації на певні художні традиції: фольклорну, біблійну, античну.

Так, одним із центральних орнітоморфних образів дикої фауни, що зустрічається у поезії епохи романтизму вважаємо образ орла.

Характерна для європейського культурного регіону символіка образу орла формувалася вже у літературі епохи античності. Так, Овідій пов'язує орла зі стихіями повітря і вогню; він – цар у повітряному просторі: «Владар пернатих, орел...» [6, 75]. У римській традиції орел став однією з найпоширеніших давніх емблем перемоги. Його політ сприймався як ознака військового успіху. Від часів засновників Риму Ромула і Рема його зображували на штандартах як «птаха Юпітера» [13, 827].

В античній традиції орел не лише супутник і посланець великих богів, але часто їхня пряма персоніфікація. Завжди, коли олімпійським богам був потрібен виночерпій Ганімед, Зевс посилав орла або летів сам, перетлівшись у цього птаха.

Батько богів у свій час полюбив Ганімеда – фрігійця
Палко, й тоді він придумав, який собі вибрати вигляд,
Що до лица б йому був: тільки тим він погодився стати
Птахом, який блискавиці його має силу носити [6, 176].

Позитивна символіка образу орла в античності частково повторилася у християнській традиції, де він став втіленням божественної любові, справедливості, хоробрості, духу, віри, а ширше – символом Воскресіння. Як і в інших традиціях, у християнстві орел відіграє роль посланника небес. Він символ Євангеліста Іоанна. У Старому Заповіті

розповідається про видіння Єзекіїля: «... а з середини його – подоба чотирьох істот... А подоба їхнього обличчя – обличчя людини та обличчя лева... обличчя вола... і обличчя орла» (Єз 1: 5,10). Воно тлумачиться як вказівка на чотирьох Євангелістів. У Біблії орел є віщуном кінця світу: «І бачив, і чув я одного орла, що летів серед неба і кликав гучним голосом: «Горе, горе, горе тим, хто живе на землі...»» (Об. 8, 13) [2].

За слушним зауваженням І. Патен «багато символів є універсальними і властивими багатьом мовам» [7, 192]. Таким універсальним символом, на нашу думку, виступає образ орла. Тому він є центральним у символічній парадигмі романтичного бестіарію. У цьому контексті не можна оминати увагою творчість Т. Шевченка. Інтерпретуючи символіку образу орла у творах Т. Шевченка, доцільно зробити акцент на відомому тексті «На вічну пам'ять Котляревському» (1838). Образ орла тут – це символ душі самого Івана Котляревського – автора бурлескно-травестійної поеми «Енеїда» (1798), першого друкованого твору нової української літератури, що відіграв важливу роль у її становленні.

Прилинь, *сизий орле*, бо я одинокий
Сирота в світі, в чужому раю... [11, 91].

Образ «сизого орла» належить до типових фольклорних образів. Але у цьому творі він ужитий не в зовсім типовій ситуації. Орел стає символом єднання світу живих та мертвих. При цьому поет вірить, що птахові під силу подолати відстань між цими світами. Сизий орел – представник потойбічного світу й іншого покоління. Однак поет відчуває свою спорідненість із цим поколінням, у широкому розумінні – спорідненість із творчістю І. Котляревського.

У поезії Т. Шевченка образ сизого орла вжито й стосовно іншого українського письменника. У вірші «До Основ'яненка» (1839) автор називає «орлом» українського письменника, прозаїка й драматурга Г. Квітку-Основ'яненка: «Утни, батьку, *орле сизий!*» [11, 121]. На важливому символічному значенні образу «сизого орла» у поезії Т. Шевченка наголошуємо зумисне. Бо він став самобутнім символом літературного Олімпу, літературної слави.

Така ж символіка образу орла прочитується у вірші «З листа до Вяземського» (1825) російського романтика О. Пушкіна, який під час творчої кризи, браку поетичної фантазії не ширяє у височині, а «сидить орлом», рідко «сходить» на Парнас – святилище поезії.

В глуши, измучась жизнью постной,
Изнемогая животом,
Я не парю – *сижу орлом*...
<...> Хожу я редко на Парнас... [8, 373–374].

Отож у романтичній культурі орел – це символ поета. З поетаттю поета безпосередньо асоціювалися такі властивості цього птаха, як устремління у височінь та гострий зір. Цим підкреслювалася потреба поета бути над подіями і ситуаціями, щоб відтворити їх адекватно, без конформізму. Певною мірою це – вияв і класицистичної традиції. Для неї така символіка орла найхарактерніша. Поетами-романтиками вона була успішно перейнята. Ілюстрація – вірш «Поет» (1845) російського поета Миколи Язикова (1803–1847):

«Искать ли славного венца
На поле рабских состязаний,
Тревожа слабые сердца,
Сбирая нищенские дани?
Сия народная хвала,
Сей говор близкого забвенья,
Вознаградит ли музе пеня
Ее священные дела?
Кто их постигнет? Гений вспыхнет –
Толпа любитесь на свет,
Шумит, шумит, шумит – затихнет;
И это слава наших лет!»

Так *мыслит* юноша-поэт,
Пока в душе его желанья
Мелькают, темные, как сон,
И твердый глас самосознания
Не возвестил ему, кто он.
И вдруг, надеждой величавой
Свои предвидя торжества,
Беспечный – право иль не право
Его приветствует молва –
За независимую славой
Пойдет любимец божества;
В нем гордость смелая проснется:
Свободен, весел, полон сил,

*Орел великий встрепенется,
Расширит крылья и взовьется
К бессмертной области светил!* [15, 191–192].

Композиційно вірш поділено на дві частини. У першій ідеться про юнацькі мрії майбутнього поета, а інша частина презентує вже час сформованого митця. Його символом виступає «орел великий», який ширяє у височині у пошуках безсмертної слави. Характерно, що такі риси орла, як гордість, величність, безпечність, незалежна слава, свобода, автор переносить на образ поета як творця.

До образу орла як символу свободи самого поета звернувся у поезії «В'язень» (1822) О. Пушкін. Ліричний герой твору уподібнюється орлу, що перебуває в неволі. Як відомо, генерал І. Інзов, в будинку якого О. Пушкін перебував під домашнім арестом, тримав орлів прикутих за лапи залізними ланцюжками. Саме тому, поет уособлює себе з орлом, бачить у цьому птахові свого «брата» і ніби розуміє його клич.

Сижу за решеткой в темнице сырой.
Вскормленный в неволе *орел молодой*,
Мой грустный товарищ, махая крылом,
Кровавую пищу клюет под окном,

<...> Зовет меня взглядом и криком своим
И вымолвить хочет: «Давай улетим!...» [8, 288].

У вірші «Поет» (1827) саме свою особисту і творчу свободу О. Пушкін порівнює з тою, яка притаманна орлу. «Орел, що проснувся» – символ сплячої душі поета, яка прагне творчого прояву. Свою поетичну яву і фантазію поет асоціює зі стихійними силами природи, представником якої виступає орел.

Пока не требует поэта
К священной жертве Аполлон,
В заботах суетного света
Он малодушно погружен;
Молчит его святая лира;
Душа вкушает хладный сон,
<...>
Но лишь божественный глагол
До слуха чуткого коснется,

Душа поэта встрепенется,
Как пробудившийся орел
Тоскует он в забавах мира,
Людской чуждается молвы,
К ногам народного кумира
Не клонит гордой головы... [8, 402].

Друга частина вірша виражає таке притаманне романтикам прагнення захистити свободу творчості митця, адже вони завжди виступали проти раціоналістичної регламентації і нормативності. Вони вважали, що геній сам творить правила.

У зрілій ліриці О. Пушкіна, що пов'язана з його враженнями від поїздки на Кавказ знову присутній образ орла як уособлення поета та його величі.

Кавказ подо мною. Один в вышине
Стою над снегами у края стремнины;
Орел, с отдаленной поднявшись вершины,
Парит неподвижно со мной наравне.
Отселе я вижу потоков рожденье
И первое грозных обвалов движенье [8, 456].

Культ поета як «вищої людини», вільної від законів і норм повсякденного життя підкреслюється змалюванням стихій та образів природи, які «смирено идут подо мной» [8, 456].

Неодноразово образ орла як уособлення поета зустрічається в поезії англійського поета-романтика Джона Кітса. Так, Кітс у листі до Рейнольдса в травні 1818 називав В. Вордсворта, який належав до першої генерації поетів-романтиків, «орлом» [16, 28].

У сонеті «До Гайдона, з Сонетом Написаним перед Мармурами Елджіна» (1817) Кітс знову звертається до образу орла як уособлення поета. На нашу думку, він з жестом скромності робить порівняння своєї поетичної творчості, свого поетичного таланту з творчістю свого попередника В. Вордсворта.

Текст мовою оригіналу:

Haydon! forgive me that I cannot speak
Definitively on these mighty things;
Forgive me that I have not *Eagle's wings* – [19, 272].

Текст мовою мети:

Гайдоне! Пробач мені, що я не можу говорити
Насправді щодо цих могутніх речей;
Пробач мені, що я не маю *крил Орла* – [Переклад мій – С. Г.].

У сонеті «Перед Мармурами Елджіна» (1817) себе особисто поет бачить «хворим орлом, що задивився в небо».

Текст мовою оригіналу:

My spirit is too weak – mortality
Weighs heavily on me like unwilling sleep.
And each imagin'd pinnacle and steep
Of godlike hardship, tells me I must die
Like *a sick eagle* looking at the sky [19, 272].

Текст мовою мети:

Мій дух знеслилися, мене в дрімотну змору
Гне тлінності тягар; в уяві, як у млі,
Незборних труднощів обриви і шпилі
Підносяться і смерть мені віщують скору,
Як *хворому орлу*, що задивився вгору [Переклад В. Мисика].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Визначальна орієнтація романтизму на міф і символ зумовила силове поле міфологізації й відповідно – символізацію усієї образної системи романтиків. Відтак – образи птахів набували у творах романтиків символічної та міфологічної глибини. Образ орла є уособленням таких рис романтичного світогляду як, свобода, творче натхнення, високі духовні запити. У творчості представлених нами поетів-романтиків образ орла виступає символом поета і вітчизни.

Однак слід пам'ятати, що символу як одному з найістотніших складників поезики романтизму характерна багатозначність. Щодо способів презентації образу орла у творах поетів-романтиків, то вони складають багатозначненну гаму символіки. Саме тому, інтерпретація інших символічних сенсів образу орла в поезії епохи романтизму становить перспективи наших подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонова О. (2017). Орнітоморфні образи у фольклорних творах. Режим доступу: fch.udpu.edu.ua/article/view/138993

2. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту (1991). Київ: Українське біблійне товариство.
3. Гура А. В. (1997). *Символика животных в славянской народной традиции*. Москва : Индрик.
4. Костомаров М. І. (1994). *Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства*. Київ : Либідь.
5. Наливайко Д. С. (1980). Романтизм. *Искусство : направления, течения, стили*. Київ : Мистецтво, С. 224–277.
6. Овідій. (1985). *Метаморфози*. Київ : Дніпро.
7. Патен І. (2017). Символи у слов'янській фразеосистемі (на матеріалі української, російської та польської мов): лінгвокультурологічний аспект. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич: Посвіт, С. 185–194.
8. Пушкин А. С. (1985 – 1987). Сочинения в 3 т. Москва: Художественная литература. Т. 1 : Стихотворения; Сказки; Руслан и Людмила: Поэма.
9. Сліпушко О. (2001). *Давньоукраїнський бестіарій (звірослов) : Національний характер, суспільна мораль і духовність давніх українців у тваринних архетипах, міфах, символах, емблемах*. Київ : Дніпро.
10. Ханзен-Леве А. А. (2003). *Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика*. Санкт-Петербург : «Академический проект».
11. Шевченко Т. Г. (2003). *Повне зібрання творів у 12 т.* Київ : Наукова думка. Т. 1 : Поезія.
12. Шеллинг Ф. В. Й. (1999). *Философия искусства*. Москва : Мысль.
13. *Энциклопедия символов* [сост. В. Рошаль] (2005). Москва : АСТ; Санкт-Петербург: Сова.
14. Эпштейн М. Н. (1990). «Природа, мир, тайник вселенной...» : система пейзажных образов в русской поэзии. Москва : Высшая школа.
15. Языков Н. М. (1964). *Полное собрание стихотворений*. Москва – Ленинград: Советский писатель.
16. Ferber M. (2012). *Eagles. The Cambridge Introduction to British Romantic Poetry*. Cambridge University Press, 25–28.
17. Impelluso L. (2006). *Natura i jej symbole*. Warszawa : Arkady.
18. Kobielus S. (2005). *Fizjologi i Aviarium. Sredniowieczne traktaty o symbolice zwierząt*. [przekład i opracowanie Kobielus S]. Kraków, 2005.
19. *The Complete Poems of John Keats* (2001). Wordsworth Poetry Library.

REFERENCES

1. Antonova, O. (2017). Ornitomorfni obrazy u folklornykh tvorakh [Ornithomorphic images in folklore works] Retrieved from : fch.udpu.edu.ua/article/view/138993 [In Ukrainian]
2. Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu (1991) [The Bible or the Book of Scripture of the Old and New Testament]. Kyiv: Ukrainske bibliine tovarystvo. [In Ukrainian]
3. Gura, A. V. (1997) *Simvolika zhyvotnykh v slavyanskoj narodnoj traditsii [Animal symbolism in the Slavic folk tradition]*. Moscow: Indrik. [In Russian]

4. Kostomarov, M. I. (1994) *Slovianska mifolohiia: vybrani pratsi z folklorystyky y literaturoznavstva [Slavic mythology: Selected works on folklore and literary criticism]*. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian]
5. Nalyvaiko, D. S. (1980) Romantyzm [Romanticism]. *Yskusstvo : napravleniia, techeniia, styly*. (pp. 224–277). Kyiv: Mystetstvo. [In Ukrainian]
6. Ovidii. (1985). *Metamorfozy [Metamorphosis]*. Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian]
7. Paten, I. (2017) Symvoly u slovianskii frazeosystemi (na materialy ukrainskoi, rosiiskoi ta polskoi mov): linhvokulturolohichnyi aspect [Symbols in the Slavic phraseological system (on the material of Ukrainian, Russian and Polish): linguocultural aspect] *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in ethnocultural dimension*. (pp.185–194). Drohobych: Posvit. [In Ukrainian]
8. Pushkin, A. S. (1985) *Sochineniia v 3 t. T. 1 : Stikhotvoreniia; Skazki; Ruslan i Lyudmila: Poema. [Works in 3 volumes. T. 1: Poems; Fairy tales; Ruslan and Lyudmila: Poem]*. Moscow: Khudozhestvennaya literature. [In Russian]
9. Slipushko, O. (2001) *Davnoukrainskyi bestiarii (zvirosllov) : Natsionalnyi kharakter, suspilna moral i dukhovnist davnikh ukrainsiv u tvarynnykh arkhetyppakh, mifakh, symvolakh, emblemakh [Old Ukrainian bestiary (sviroslov): National character, social morality and spirituality of ancient Ukrainians in animal archetypes, myths, symbols, emblems]*. Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian]
10. Khanzen-Leve, A. A. (2003) *Russkiy simvolizm. Sistema poeticheskikh motivov. Mifopoeticheskii simvolizm. Kosmicheskaya simbolika [Russian Symbolism. The system of poetic motives. Mythopoetic symbolism. Space symbols]*. St. Petersburg : Akademicheskiiy proekt. [In Russian]
11. Shevchenko, T. H. (2003) *Povne zibrannia tvoriv u 12 t. T. 1: Poeziia 1837–1847. [Complete collection of works in 12 v. V. 1: Poetry 1837–1847.]*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian]
12. Shelling, F. V. Y. (1999) *Filosofiia iskusstva [Philosophy of Art]*. Moscow: Mysl. [In Russian]
13. Entsiklopediia simvolov [Encyclopedia of Symbols]. (2005). Moscow AST; St. Petersburg.: Sova. [In Russian]
14. Epshteyn, M. N. (1990) «*Priroda, mir, taynik vselennoy...*» : sistema peyzazhnykh obrazov v russkoy poezii [«*Nature, the world, a shelter of the universe ...*»: a system of landscape images in Russian poetry]. Moscow: Vysshaya shkola. [In Russian]
15. Yazykov, N. M. (1964) *Polnoye sobraniye stikhotvoreniy [The Complete collection of poems]*. Moscow – Leningrad: Sovetskiy pisatel'. [In Russian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 120-129.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140231>

УДК 811.161.2:81'42

КОНТЕКСТНА СЕМАНТИКА АСОЦІАТУ ЧАС У МОВІ ПОЕЗІЇ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ТЕМАТИКИ

Ірина ГОЦИНЕЦЬ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
hotsynets@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8201-2712>

ResearcherID: N-6045-2018 <http://www.researcherid.com/rid/N-6045-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board
06.08.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті простежено розвиток лексико-семантичної групи «час» у мові поезії чорнобильської тематики, проаналізовано основні номінації, які пов'язані з цим асоціатом, подано характеристику емоційно-оцінним епітетам, метафоричним та порівняльним конструкціям із різними семами, які стають його виразниками. Розглянуто образні номінації дат 26 квітня 1986 року та 1 травня 1986 року, які стали носіями негативної аксіології.

Ключові слова: асоціат; асоціативно-семантична група; епітет; етномарковані уявлення; метафоричні і порівняльні конструкції; негативна аксіологізація; парадигматичні і синтагматичні зв'язки.

CONTEXTUAL SEMANTIC OF THE ASSOCIATE TIME IN THE LANGUAGE OF CHORNOBYL POETRY

Iryna HOTSYNETS,

Ph.D. in Philology, lecturer, Department of comparative pedagogy and techniques of teaching foreign languages, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) hotsynets@ukr.net

The article traces the development of the lexical-semantic group “time” in the language of poetry of the Chernobyl theme, analyzes the main nominations associated with this associate and describes the emotional epithets, metaphorical and com-

parative constructions with different semes that become their expressions. Figurative nominations of dates on April 26 and May 1, 1986, which became bearers of negative axiology, are considered.

The purpose of the article is to study the paradigmatic and syntagmatic properties of the associate ‘time’, to trace the patterns and mechanisms of its development in Ukrainian poetic works of the Chernobyl theme.

To achieve this aim it was necessary to solve the following **tasks**:

- to analyze literary-publicistic poetic texts of 80-90ies of the 20th century;
- to solve the problem of types, lexical valence and contextual associative-semantic relationships (links) of nomination “time”;
- to show the development of metaphorical and comparative constructions with different semes.

Conclusions. The research carried out reveals the synthesized nature of the ASG “time”. Most of the images that are part of this ASG form system seams with other semantically subordinated archems of Chernobyl by groups and microgroups. This system of vocabulary groups proves the relevance of temporal nominations, journalism, names of people, names of natural phenomena, names of everyday realities, which, in the context of analyzed poetry, become the status of the language and psychological time marks of Chernobyl.

The prospects for further research are seen in the comparative representation of the associate “time” in poetic and prose works and the differentiation in its implementation.

Key words: associate; associative –semantic group; epithet; ethnomarked representations; metaphorical and comparative constructions; negative axiologization; paradigmatic and syntagmatic relationships.

Постановка проблеми. Мова віршів про чорнобильські події показово відбиває моральні й соціально-екологічні умови, що склалися в Україні після екологічної катастрофи. Про це свідчить нове (порівняно з поезією інших жанрово-тематичних різновидів) наповнення чорнобильського словника, його одновекторна (за незначними винятками) негативна аксіологізація.

У мові поезії кінця ХХ ст. відображено процеси концептуалізації номінації *Чорнобиль*, основні зв’язки між стрижневим асоціативом-архісемою та рядом об’єктів дійсності, які вона позначає та з якими смислово корелює, корпус семантично підпорядкованих номінації *Чорнобиль* слів та словосполучень, стратифікування їх парадигматичних і синтагматичних зв’язків на кілька визначальних сегментів, серед яких ми відзначаємо «час».

Час – фундаментальна філософська категорія, яка виражає протяжність і послідовність зміни станів усіх матеріальних та духовних систем, процесів буття. Це також базове поняття науки та культури, безпосередньо пов’язане з поняттями «історія» та «еволюція», тому за параметра-

ми реалізації семантики часу в мовній та художній картинах світу можна простежити ознаки національної мовної свідомості, етномарковані уявлення про навколишню дійсність.

Аналіз досліджень. Синтагматичні та парадигматичні зв'язки концептуальних мовних знаків засвідчують продуктивність, актуальність функціонально-стилістичного підходу до розгляду мовних явищ, що стимулює активне вивчення семантичного потенціалу й обширу слова у художньому тексті. У працях цього типу здійснено наукову інтерпретацію експлікантів мовної картини світу, висвітлено особливості задіяння та реалізації цих мовних одиниць у процесі творення художньої образності як репрезентативного рівня ідіостилістики твору, продемонстровано шляхи та засоби перетворення номінативних значень в образні, символічні тощо (С.Я. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицька, Н.О. Мех, Г.М. Сюта, С.П. Бибик, Н.О. Данилюк та ін.). Слово або лексико-семантичний варіант вони вивчають як регулярний чи оказіональний компонент цілісної системи.

До категорійних ознак поетичної семантики належить *асоціативність*. Теоретичні засади цього поняття розроблено в працях Ш. Баллі, О.О. Потебні, В.В. Виноградова, Б.О. Ларіна та поглиблено у дослідженнях І.Є. Грицютенка, З.Т. Франко, В.М. Русанівського, С.Я. Єрмоленко, В.А. Чабаненка, О.О. Селіванової. Сьогодні відповідна категорія продуктивно застосовується для аналізу мовних систем, що спрямовані на відтворення процесу мислення, внутрішньої мови, коли віддалені, близькі й далекі уявлення змінюють одне одного. Саме з поняттям асоціативності дослідники (А. В. Лагутіна, Н.П. Бутенко, Л.П. Дідківська, Н.Я. Дзюбишина-Мельник, С.П. Бибик, Н.С. Дужик, Ж.В. Марфіна, Р.І. Стефурак та ін.) пов'язують також аперцепційні особливості створення основи конкретно-чуттєвого сприйняття художнього тексту, коли слово чи сполучення, група слів відсилають читача до знайомих йому реалій, з якими пов'язані зорові, звукові, дотикові, мовно-культурні асоціації.

Мета статті – вивчити парадигматичні та синтагматичні властивості асоціату *час*, простежити закономірності й механізми його розбудови в українських поетичних творах чорнобильської тематики.

Виклад основного матеріалу. Через призму *часу* оцінюються та аксіологізуються важливі для суспільства явища, факти, події, процеси і под., здійснимо систематизацію та характеристику виявлених у поезії про Чорнобиль *мовно-психологічних знаків доби*.

Створення асоціативно-семантичної групи дасть можливість відстежити розвиток асоціату *час*.

Ключова лексема АСГ (асоціативно-семантичної групи) – «час» («тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами і т. ін. // Проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років і т. ін., протягом яких що-небудь здійснилося, здійснюється чи здійснюватиметься» [СУМ: XI, 274]). Навколо неї тематично й семантично об'єднуються лінгвальні маркери часу, безпосередньо пов'язані з осмисленням та художнім показом аварії на ЧАЕС та післяаварійних подій. До таких належать:

- власне темпоральні номінації (*ніч, день, квітень, травень, весна, літо, рік, нині, вчора, тепер, ніколи, минуле, майбутнє* і под.);
- мовно-предметні знаки, які за базовим значенням входять до різних ЛТГ («назви птахів», «назви явищ природи», «номінації осіб», «батальна лексика», «сакральна лексика», «побутовізми» тощо), але творять регулярні суміжності зі складниками підпорядкованих архісемі *Чорнобиль* асоціативно-семантичних груп та мікрогруп («зона», «радіація», «вибух», «вогонь», «трагедія», «смерть»).

Часове маркування чорнобильської катастрофи в аналізованих поетичних текстах найконкретніше і найбільш «документально» здійснює номінативна конструкція *двадцять шосте квітня (Двадцять шосте квітня – день скорботи* (Землянський, 22). Образна ідентифікація *день скорботи* із сучасного погляду сприймається не як метафоричний, а як автологічно-констатувальний вислів.

Образ *26 квітня 1986 р.* має також перифрастичний синонім *чорна дата*. Його зміст з'ясовує текстова структура, в рамках якої він корелює з асоціатом *вибух*: *Чорних дат у людства є немало.../ Кожна з них – це міна під прогрес./ Найстрашніше, що усіх спіткало, – / Вибух на Чорнобильській АЕС* (Землянський, 22).

Словесний образ *Чорнобіля* хронологічно конкретизують інші темпоральні номінації. Вони:

- називають час вибуху на ЧАЕС або найближчий до нього період (конструкція *зразу після вибуху*, назви частин доби *ніч, опівночі, квітнева ніч, день*, назви місяців *квітень, травень*, назва пори року *весна*);
- відбивають хронологічно більш віддалені події та процеси, коли відбулося суспільне усвідомлення масштабів катастрофи, осмислення її наслідків (*другий рік, минуле, майбутнє, завтрашній день* і под.).

Лексичні маркери моменту вибуху на ЧАЕС або ж найближчого до нього часу, що закріпились, устійнилися в мовній свідомості українців у другій половині 80-х рр. ХХ ст. як асоціати образу *Чорнобиль*, формують обширний сегмент чорнобильського поетичного словника. Загалом це стилістично нейтральні в узуальній мовній практиці іменники (*ніч,*

день, квітень, травень, весна), прислівники (опівночі), іменниково-прикметникові сполуки (квітнева ніч, травневий день, весняний день). Їх аксіологізація як мовних знаків чорнобильської доби відбувається тільки в контекстах при асоціативній взаємодії з іншими лексичними носіями чорнобильської семантики. Пор.: *Короткі ночі й довгі дні вже знає квітень* – / Знялись чорнобильські дими, як зграя круки./ І тільки ангел весняний над білим світом./ Злетів, щоб над вогнем схрестити руки (Дьомін ЧТр, 4); *І в ці травневі дні мов лихоліття зойк./ так розметав усіх, що, наче в дні воєнні./ ти ходиш між дерев і серед записок/ вістей для себе ждеши* (Йовенко, 9); *3 квітневої ночі/ регоче [...] над прірвою атом* (Йовенко, 4); *Весна. І довкілля прозоре./ І Київ несхитно стоїть* (Бровченко, 54); *Прийшла весна – це Україна/ Це вона і наречена, і чорнобильська жона* (Гуцало, 4). Про асоціативно-образне взаємонакладання семантичних площин «Чорнобиль» та «час» у наведених ілюстраціях свідчить вжитий у функції експресивно-оцінного означення до часових понять прикметник *чорнобильський*. Додаткове увиразнення проілюстрованих образів забезпечують також підпорядковані архісемі *Чорнобиль* складники ЛСП (лексико-семантичної підгрупи) ‘вогонь’ (*вогонь, чорнобильські дими*), ‘зона’ (*зона, запустіння*), ‘радіація’ (*атом*), ‘смерть’ (*жалоба*), ‘трагедія’ (*біда народна*), складники ЛТГ «номінації осіб» (*наречена, чорнобильська жона*), «назви птахів» (*круки*), «сакральна лексика» (*ангел, Ірод*), «хтонічна лексика» (*пекло, сатана*), «батальна лексика» (*дні воєнні*) тощо.

Означення морально-психологічних умов та активної діяльності ліквідаторів упродовж перших годин, днів після аварії на ЧАЕС здійснюється через перейнятий із мови публіцистики вислів *час гарячий* – «напружений період», пор.: *Там-бо, на атомній – час гарячий* (Йовенко, 17).

Образні номінації дат 26 квітня 1986 року та 1 травня 1986 року (коли в радіоактивно зараженому Києві відбулася сумнозвісна святкова демонстрація) – це носії негативної аксіології: *У юрмищі хрещатицького дня/ Ти боса йшла, ти, сива Катерина* (Драч, ЧМ, 63); *днина така невесела./ До біса ця божжа краса* (Камінчук, 2); *Був і Чорнобиль, і парад/ Фанфари й лементи – навзаєм./ І день, що в сяєві бравад/ Зникав, як смерч, за небокраєм* (Гнатюк, ХД, 124). У розглядуваних контекстах її виразниками стають емоційно-оцінні епітети, метафоричні та порівняльні конструкції із семами ‘горе’, ‘нещастя’, ‘сум’.

Виправдано значне функціонально-оцінне навантаження має у мові розглядуваної поезії номінація *ніч* – назва частини доби, коли, власне, й стався вибух на реакторі четвертого енергоблока Чорнобильської АЕС.

Відбиваючи об'єктивну часову картину описуваних подій, ця лексема виявляє послідовно реалізовану асоціативну суміжність:

- із поняттям *вибух*: *Ти й тоді мовчала, Україно./ Як почула вибух уночі* (Гнатюк НЛ, 87); *Той вибух (знітилася ніч!)/ Як грім із ясної блакити./ Здавалося, гори навсібіч/ Сахнуться, звісткою прибиті* (Гнатюк ХД, 116);
- із образом чорнобильського простору, гетеронімінативами якого виступають топонім *Чорнобиль*, іменник *зона*: *І ніч прийшла в порожню зону* (Горлач ЧДВ, 360); *Як всю ніч нечутно і незримо/ Вісь Землі в Чорнобилі скрипить* (Гнатюк НЛ, 82);
- із сакрально маркованим образом страждання *хрест*: *Христос Воскрес! – чи то його великдень,/ Чи страсна ніч на атомнім хресті?* (Гнатюк ХД, 117).

Осмилення наслідків аварії, усвідомлення впливу радіації на людину і природу пов'язане з використанням темпоральних номінацій, які відбивають віддаленіші від моменту вибуху події та процеси. Відповідну мікротему розвивають іменники *час*, *літо*, *рік* (*роки*), *майбутнє*, у сферу її семантичної дії потрапляє також іменниково-прикметникова сполука *завтрашній день* (у значенні «майбутнє»).

Найбільш загально названу мікротему виражає публіцистичний за звучанням образ у складі риторичного питання *що в майбутньому світом гряде?* Його патетичність стилістично дисонує з ліричною тональністю наступного фрагмента цього ж вірша: *Що в майбутньому світом гряде і з якими дорогами – / То землі білі крила ячать, наче сніг полюсів* (Дьомін, 4).

Лексичною домінантою зафіксованого у мовистилі С. Йовенко ситуативно-синонімічного ряду *літо 1986 р. – літо тривоги й мужності – літо, за котрим плачу я* виступає назва пори року *літо*. Експресивні семи, які об'єднують ці асоціативно споріднені образи, – 'тривога', 'сум'. Пор.: *Кажем, не має слушності/ всяк поговорі лихий./ Літо тривоги й мужності – / Київ без дітлахів* (Йовенко, 11); *Київ без сміху дитячого? – / Не приймає душа./ Літо, за котрим плачу я,/ не мені залишать* (Йовенко, 11). Таке співвіднесення мотивоване реальним життєвим досвідом: влітку 1986 року люди масово вивозили дітей із радіоактивно зараженого Києва (пор. значення метафори *Київ без сміху дитячого*).

Хронологічну дистанційованість від змальовуваних подій означають поетичні обставини часу *після року, другий рік як...* Пор.: *Після року тяжких терпінь/ Чорним спомином, як в жалобі,/ Перев'язує давній біль* (Гнатюк НЛ, 83); *Жоржини на чорнобильській дорозі/ Вже другий рік як струшують біду./ Прозорий жах обмацує ворота/ Чи можна*

людям в хату увійти? (Костенко, 544). Експресію таких мовно-часових чорнобильських образів конкретизують семи 'терпіння', 'жах', 'сум', 'жалоба', 'біль', 'біда' тощо.

Мовними знаками, за якими встановлюється не тільки час перебігу зображуваних подій, а й час написання поезії, часто слугують вислови-публіцистизми. До таких зараховуємо актуальні для повідомлень, публікацій про ситуацію в Чорнобилі та Чорнобильській зоні слова й вислови *райком, лаконічність дій, народ у біді, немає права помилятися, трагізм епохи, мирний атом* тощо. З їх участю вибудовуються цілі мініконтексти: *Райком не спить. Часинки не дрімає./ Тут мов на фронті лаконічність дій./ І права помилятися – немає./ коли народ лишається в біді* (Йовенко, 13); *Як меч караючий тяжіє/ Трагізм епохи над всіма./ Він так загрозило уперше/ Завис над головами нам* (Гнатюк НЛ, 86).

У мові досліджуваної поезії художньо узагальнено ще один аспект, пов'язаний із висвітленням чорнобильських подій у тогочасних ЗМІ. Це недостатність належної інформації, неправдивість оприлюднюваних відомостей тощо. Текстова реалізація цього мотиву відбувається при розгортанні асоціативно-семантичного ряду *Чорнобиль – брехня, олжа, чутки, тривога, страх, за майбутнє*. Пор.: *А колеса намотують смуток – / пил дороги – дороги – дороги.../ І гуляє по Києву чуток – / невідомості, страху, тривоги* (Йовенко, 7); *Спить Чорнобиль, приспаний олжею./ Як в гіпнозі: велено – і спить* (Гнатюк ХД, 115); *Прошу єдине – / Бодай не брешить./ Розумієте, трактористка я, трактористка./ Чорнобильська трактористка./ Мені ще треба родити* (Драч ЧМ, 59). У сукупності такі образи окреслюють вичерпний мовно-психологічний, моральний портрет описуваного часу.

Серед засобів маркування часової семантики Чорнобиля звертаємо увагу на слова і вислови, в яких прочитується «межовий» статус чорнобильської катастрофи. До таких, зокрема, зараховуємо авторські метафори *між нині і вчора* (*А тебе прип'яла туга – до Прип'яті,- / Конем стриноженим диваєш.../ Мов незрима стіна між нині і вчора, – / боляче переступити* (Коломієць В. ЧДВ, 110); *нове літочислення* (*А великий мученик-Чорнобиль/ У своїй трагедії живе, – / Ще від неї (час його сподобить)/ Піде літочислення нове* (Гнатюк НЛ, 108).

Трагізм описуваних чорнобильських подій має стилістичний вияв у метафорах апокаліптичного звучання, як-от *урвалась історія, людство скінчилось, Страшний Суд: Урвалась тут історія – і раптом немає шляху/ тут людство скінчилось, змішались із пилюгою народи,/ в радіаційному розпаді змішались/ і мертві, і живі, і ненароджені* (Кордун, 5); *Першими/ з-поміж усіх народів/ ми вступили/ в епоху Страшного*

Суду./ Пролітаючи над Чорнобилем./ Винозорий янгол/ підніс до вуст/ свою задумливу сурму/ й заціпенів від жаху (Кордун, 5).

За хронологічною віссю *тепер* – *колись* із її аксіологічною модифікацією *тепер* – *не так, гірше, ніж колись* осмислюється також трагізм фізичної невідчутності радіації, позірної безпечності ситуації (*так само тече і нуртує Дніпро, так само зацвітає калина*), яка насправді смертельно небезпечна для здоров'я. Цю невідповідність вербалізують ситуативні опозиції: *все як було – омана, природа цвіте – люди помирають: Що ж так само тече і нуртує Дніпро/ І так само в саду зацвітає калина/ Вчора вмер мій хорошиш товариш Дмитро/ А сьогодні померла сусідка Галина* (Камінчук, 2); *О, як ця омана купує! Бо все – як було./ І ночі, і дні пропливають у звичному плині./ І сонце щоранку підводить античне чоло./ І місяць щовечір гоїдає коліску дитини* (Олійник, С., 58).

Неперервність у часі чорнобильських подій, систематичність, безупинність зусиль, спрямованих на подолання наслідків аварії, вербалізують прислівники *щодня, щоранку*, вислови *кожен день, вдень і вночі* тощо: *В простір відкритий виходять два космонавти – / з космосу їм не розледить села Копачі./ Лиш вертольотчики бачать безсонний аврал тут./ темп і віддача! Вдень і вночі, вдень і вночі* (Йовенко, 15); *Чорнобиль/ Тяжкіє над усім./ Ми під його знаменням/ Себе не пізнаєм./ І кожний день стає нам/ Дамокловим мечем* (Гнатюк, 115).

Експресія трагізму, тривоги, що адекватно відбиває морально-психологічну післячорнобильську ситуацію, домінує у такому віршовому фрагменті: *Ця весна ще цвіте, наче марить./ безоглядно, безстидно, бездонно!/ А повз неї при ввімкнутих фарах/ Йдуть колони, колони, колони* (Йовенко, 7). Часова номінація в цьому разі включена в заснований на візуальному враженні, зображально достовірний АОР *весна – колони машин, які йдуть на Чорнобиль – ввімкнуті фари* (ознака надзвичайної ситуації).

Функція чорнобильського мовно-психологічного часового знака закріплюється за предметними образами *годинник, годинникова стрілка*. Пор.: *Три доні у мамі були./ Годинник відцокував час./ І серця калатались ритми./ Годинника стрілка торкнулася фатальної rischi нараз, – / Лиш зойкнув Чорнобиль і – згас...* (Рафальський, 98). У цьому віршовому фрагменті назва деталі механізму *годинникова стрілка* – це часовий асоціат, вторинна номінація вибуху.

Часово маркованими в широкому контексті чорнобильської поезії вважаємо також:

- гетеронімінативи евакуйованих населених пунктів, покинутих домівок і дворич у зоні відчуження (образи *мертве місто, порожні*

села, осиротіла хата і под.): *Чорнобиль* – [...] Єдине **мертве** місто на землі (Бутрім, 1); *Порожні чорнобильські села/ Волають в німі небеса* (Камінчук, 2); *Стоять осиротілі хати./ Ніхто по вулиці не йде.../ Зозулі не хочеться кувати* (Камінчук, 2);

• образи знищених вогнем та впливом радіації дерев, лісів, садів (згорілі дерева, почорнілий ліс, ліс рудий, жовтий ліс, бузок посивілий, тополя іржава, чорніють вишневі садки тощо): *Ні голосу, ані дзвону/ Жовтий ліс. Мертва зона.* (Камінчук, 2); *над Прип'яттю паморозь/ сиву бузку посивілого* (Драч, ЧМ, 55); *мруть на папері рядки/ [...] Чорніють вишневі садки* (Камінчук, 2) та ін. З'ясування їхнього екзистенційно-аксіологічного змісту безпосередньо пов'язане з колірною конкретизацією.

Висновки. Здійснене дослідження виявляє синтезований характер АСГ «час». Більшість, образів, що входять до цієї АСГ, формують системні шви з іншими семантично підпорядкованими архісемі *Чорнобиль* групами та мікрогрупами. Це системне угруповання лексики засвідчує актуальність власне темпоральних номінацій, публіцистизмів, назв осіб, назв явищ природи, назв побутових реалій тощо, які в контексті аналізованої поезії набувають статусу мовно-психологічних часових знаків Чорнобиля.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у компаративному представленні асоціату *час* у поетичних та прозових творах чорнобильської тематики та виокремлення розбіжностей у його реалізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білодід І. К. (Ред.) (1970-1980). Словник української мови. Київ: Наук. думка. Т. I – XI.
2. Бровченко В. (1994) Зона. Вірш про чорнобильське лихо. *Літературна Україна*. 1 грудня, 1
3. Бутрім В. (2001). Чорнобиль. *Початкова освіта*, 3, 1.
4. Гнатюк І. (1990). *Нове літочислення: Вірші та поеми*. Київ: Рад. письменник.
5. Гнатюк І. (1992). *Хресна дорога: Вірші та поеми*. Київ: Укр. письменник.
6. Гуцало Є. (1993). Вірші. *Літературна Україна*. 18 лютого, 4.
7. Драч І. (2001). Чорнобильська мадонна. Відлуння десятиліть: *Українська література другої половини ХХ ст.* Київ: Грамота.
8. Дьомін М. (2001). Чорнобильський триптих. *Літературна Україна*. 26 квітня, 3.
9. Землянський І. (1996). З чорнобильської думи. *Дивослово*, №5–6, 22.
10. Йовенко С. (1989). Вибух. Поема. *Вітчизна*, №5, 3–22.
11. Камінчук А. (1996). Дорога на Чорнобиль. *Літературна Україна*, 19 вересня, 2

12. Коломієць Т. (1990). *Дорога в листопад. Поезія*. Київ: Рад. письменник.
13. Кордун В. (1996). Плач по землі поліській. *Літературна Україна*, 25 квітня, 5.
14. Костенко Л. (1989). *Вибране: Поезії*. Київ: Дніпро.
15. Олійник Б. (1988). *Сім: Поема*. Київ: Рад. письменник.
16. Рафальський В. (1994). *Слухай моя Україно!: Поезії*. Дрогобич: Відродження.

REFERENCES

1. Bilodid, I.K. (Eds.) (1970 – 1980). *Slovnuk ukrayinskoyi movy: [Dictionary of Ukrainian language]*. Kyiv: Nauk. Dumka, T. I – KHI. [in Ukrainian].
2. Brovchenko, V. (1994.) Zona. Virsh pro chornobylske lykho [Zone/ A poem about Chernobyl disaster], *Literaturna Ukrayina – Literary Ukraine*, 1 hrudnya. [in Ukrainian].
3. Butrim, V. (2001). Chernobyl [Chornobyl], *Pochatkova osvita – Primary Education*, 3. [in Ukrainian].
4. Hnatyuk, I. (1999). Nove litchyslennya: Virshi ta poetry [New chronology: Poems] – Kyiv: *Rad. pysmennyk – Soviet writer*. [in Ukrainian].
5. Hnatyuk, I. (1992). Khresna doroha: Virshi ta poetry [The way of the God: Poems]. – Kyiv: *Ukr. pysmennyk – Ukrainian writer*. [in Ukrainian].
6. Hutsalo, YE. (1993). Virshi [Poems], *Literaturna Ukrayina – Literary Ukraine*, 18 lyutoho. [in Ukrainian].
7. Drach, I. (2001). Chornobylska Madonna [Chornobyl Madonna] *Vidlunnya desyatyli: Ukrayinska literatura druhoyi polovyny XXst [Echoes of the Decade: Ukrainian literature of 20th century]*. Kyiv: *Hramota*. [in Ukrainian].
8. Dyomin, M. (2001). Chornobylskyy tryptykh [Chornobyl Tryptych]. *Literaturna Ukrayina – Literary Ukraine*, 26 kvitnya. [in Ukrainian].
9. Zemlyanskyy, I. (1996). Z chornobylkoyi dumy [From the Chernobyl Duma], *Dyvoslovo – Miracle word*, №5–6. [in Ukrainian].
10. Yovenko, S. (1989). Vybukh. Poema [Explosion. Poem.], *Vitchyzna – Motherland*, №5. [in Ukrainian].
11. Kaminchuk, A. (1996). Doroha na Chornobyl [The way to Chornobyl], *Literaturna Ukrayina – Literary Ukraine*, 19 veresnya. [in Ukrainian].
12. Kolomiyets, T. (1990). *Doroha v lystopad. Poeziya [The Road to November. Poetry]*. Kyiv: Rad. pysmennyk. [in Ukrainian].
13. Kordun, V. (1996). Plach po zemli poliskiyi [Cruing on the Land of Polissia]. – *Literaturna Ukrayina – Literary Ukraine*, 25 kvitnya. [in Ukrainian].
14. Kostenko, L. (1989). *Vybrane: Poeziyi [Selected: Poetry]*. Kyiv. Dnipro. [in Ukrainian].
15. Oliynyk, B. (1988). *Sim: Poema [Seven. Poem]*. Kyiv: Rad. pysmennyk. [in Ukrainian].
16. Rafalskyy, V. (1994). *Slukhay moya Ukrayino!: Poeziyi [Listen, my Ukraine: Poetry]*. Drohobych: *Vidrodzhennya*. [in Ukrainian].

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 130-140.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140847>

УДК 06.053.56

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОСЛІДОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Тетяна НІКОЛАЄВА,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології
КНУКіМ (Київський національний університет культури і мистецтв)
nickolayeva.t@gmail.com*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4642-1578>

Research ID: M 3887 2018 <http://www.researcherid.com/rid/M 3887 2018>

*Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board
21.08..2018*

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У науковій статті охарактеризовано послідовний переклад, як різновид усного перекладу. Наведено охоплення послідовного перекладу, особливості його здійснення та часте використання. Досліджено модель та принципи послідовного перекладу. Необхідні навички перекладача для реалізації послідовного перекладу.

Ключові слова: *усний переклад; послідовний переклад; технологія; особливості; навички.*

FEATURES OF THE CONSECUTIVE TRANSLATION

Tetiana NIKOLAIEVA,

*assistant professor Ph. D. (English philology) of the Foreign philology
department Kyiv National University of Culture and Arts*

A scientific article describes the sequential translation as a kind of oral translation. The coverage of sequential translation, features of its implementation and frequent use is presented. The model and principles of sequential translation are investigated. Required translator skills for implementing sequential translation.

The research paper describes a consecutive translation as a type of oral translation and presents three main aspects of translation activity, namely: communicative, reproductive and linguistic-textual. The peculiarities of its implementation are given and the process of verbal consecutive translation, which is disproportionately divided into the stage of audition and the stage of understanding the discourse and the process of language generation, is analyzed.

The author of the research paper singles out the basic skills necessary for carrying out consecutive translation, emphasizing the ability to emotionally transfer the information received. The article emphasizes the importance of the first stage of translation (semantic perception of translation), on which the completeness and accuracy of consecutive translation is dependent. The main types of consecutive translation and their functional features are considered. The basic strategies and tactics of the consecutive translation depending on the text of the original and the target audience are analyzed. Two alternate principles are marked out, which are the basis for the translation as a link of linguistic and cultural communication.

The research paper focuses on the peculiarities of the interpreter's activity during consecutive translation, for the adequacy of which he/she must proceed from the communicative setting and realize the different levels of equivalence (syntactic, semantic, and referential).

The author of the research paper analyzes the individual skills and abilities of the interpreter during consecutive translation in general and professionally oriented in particular. The basic knowledge, skills and abilities necessary for the implementation of oral consecutive two-way translation are revealed. The ability to switch from one language to another within the pre-selected semantic system for work in certain areas of specialization is of special significance.

Keywords: oral translation; sequential translation; technology; features; skills.

Постановка проблеми. Як відзначав О. Ф. Ширяєв, головною метою перекладацької діяльності є утворення мовленнєвих висловів за відповідним соціальним замовленням. Отож продукт перекладацької діяльності виробляється не з власної потреби перекладача, а відповідно до вимог, які мають соціальний характер [13, 11]. На думку Л. К. Латішева, реалізувати ідею професійно орієнтованої підготовки перекладача для роботи у конкретній галузі дуже складно з багатьох причин. По-перше, через велику диференціацію предметних галузей; по-друге, через проблему рентабельності підготовки перекладачів – «напівфабрикат», який необхідно буде доучувати на робочому місці, обійдеться дешевше [6, 20]. Особливої актуальності у цьому контексті набуває технологія послідовного перекладу як виду усного перекладу, що застосовується на різних наукових та організаційних заходах.

Аналіз досліджень. Серед дослідників, що займалися проблематикою перекладу, зокрема послідовного перекладу, варто виділити Андрієнка Т. П., Виноградова В. С., Козак А. В., Котлярів І. В., Кочубей А. С., Латішев Л. К., Попова О. В., Селіванова О. К. та інші науковці.

Вклад основного матеріалу дослідження. У тлумаченні поняття «переклад» здебільшого виокремлюють такі три аспекти: переклад – це духовно-практична діяльність, пов'язана з комунікативною діяльністю; переклад – діяльність не продуктивна, а репродуктивна, тобто це

не первинна, а вторинна діяльність; це вторинна репродуктивна діяльність, що здійснюється засобами природних мов шляхом їх нормативно-ціннісного співвідношення, тобто це діяльність мовно-текстова (Козак А.В.) [3].

Як відомо [14], родове поняття «переклад» включає три його види: внутрішньомовний (переклад у межах тієї самої мови, наприклад, творів, написаних дуже давно, сучасною мовою), міжмовний (з однієї мови на іншу) та міжсеміотичний (переклад іншою системою знаків, наприклад, азбукою Морзе). У дослідженні ми обмежимося міжмовним перекладом. Навчання останнього повинно ґрунтуватися на чіткому визначенні змісту ключового поняття «переклад», оскільки керування процесом формування фахової компетентності майбутнього перекладача без усвідомлення згаданого змісту може виявитися ускладненим, що й визначає актуальність нашого дослідження. Визначення змісту поняття «переклад», з огляду на зазначене, і становить мету нашого дослідження. Його об'єктом є переклад, а предметом – типові ознаки останнього як засобу міжкультурної комунікації. Виходячи з результатів, одержаних у нашому дослідженні, окреслимо також зміст усного послідовного перекладу (УПП) як одного з найважливіших видів перекладу, що входять до змісту навчання майбутніх перекладачів [10].

Багато вчених відзначають, що переклад це – насамперед сприйняття. За словами П. Падилл, в усному перекладі 80% зусиль або когнітивних ресурсів витрачається на аудіювання чи розуміння дискурсу й тільки 20% – на процес породження мовлення [15, 30]. В. С. Виноградов вважає [2], що сприйняття тексту в процесі перекладу є надзвичайно складним сенсорно-розумовим процесом, заснованим на різних видах і формах аналітичної й синтезуючої роботи органів чуттів і мозку. На його думку, перекладач має бути передусім чутливим рецепієнтом. Він повинен не тільки осмислювати текст, але й сприймати його образний та емоційний вплив [2, 30]. Особливе «перекладацьке» володіння мовою (рецептивне володіння вихідною мовою й репродуктивною мовою перекладу) для здійснення акту міжмовної комунікації відзначає й О. Д. Швейцер [13].

Послідовний переклад як вид усного перекладу публічних виступів, який здійснюється після завершення виступу або під час пауз, що робить оратор, складається з двох основних умінь: умінь аудіювати та умінь оформляти переклад в усній формі. На етапі оформлення перекладу перекладач має розшифрувати свої записи і без пауз висловитися мовою перекладу. Перед перекладачем постає завдання пошуку та реалізації рішення, що відповідає комунікативній установці

та функціональним ознакам висловлювання. Мова оратора під час здійснення послідовного перекладу триває досить довго, при цьому перекладач повинен передати як ключову, так і другорядну інформацію, враховуючи й емоційне ставлення до неї автора тексту. Отож якщо розділити послідовний переклад на два етапи, то від першого етапу перекладацької діяльності (сислового сприйняття повідомлення та фіксації найбільш важливої інформації) багато в чому буде залежати правильність, повнота й точність послідовного перекладу [5].

Послідовний переклад – це вид усного перекладу, за якого перекладач перекладає окрему логічно закінчену фразу або відрізок мовлення після її вимовлення оратором під час спеціально відведеної паузи. Здебільшого для проведення конференцій, спеціалізованих тематичних ділових зустрічей та переговорів, при супроводі в туристичних поїздах, під час ведення екскурсії гідом-перекладачем, також на виставках і презентаціях продукції та послуг. Різновидом послідовного усного перекладу є двосторонній переклад. У такому разі перекладач є сполучною ланкою на переговорах, презентаціях та під час екскурсій між сторонами, які не говорять на мовах один одного, допомагаючи їм подолати мовні та культурні бар'єри в процесі спілкування. Двосторонній усний переклад вимагає вільного володіння обома мовами, оскільки обов'язок перекладача – знаходити кращий спосіб забезпечення гармонійного спілкування між сторонами, щоб забезпечити якісну взаємодію і плідність переговорів. Також до двостороннього послідовного перекладу відносять переклад телефонних переговорів, он-лайн конференцій. Такий вид перекладу замовляють для того, щоб поспілкуватися з іноземними партнерами або клієнтами, колегами або друзями, переклад телефонної розмови зазвичай здійснюється через конференц-зв'язок, щоб всі учасники розмови могли комфортно себе відчувати при розмові навіть видалено або за допомогою «гучномовця» або «спікерфону» на вашому телефоні. Виконання усного двостороннього послідовного перекладу не вимагає використання спеціального обладнання, проте тлумач користується системою універсального перекладацького скорочення (УПС), що дозволяє йому за допомогою вертикального запису спеціальних знаків зафіксувати повідомлення мовця та відтворити його мовою перекладу.

Послідовний переклад доцільний під час переговорів, на зустрічах, заходах, зборах, при супроводі. Головною перевагою такого перекладу є відсутність необхідності будь-якого технічного обладнання.

Послідовний переклад охоплює практично всі ці види мовленнєвої діяльності: продуктивні – говоріння і письмо, і рецептивні – слухання і читання. Процес усного послідовного перекладу відрізняється від процесу письмового чи синхронного перекладу. Характерною ознакою для цього перекладу є поперемінна робота відправника повідомлення і перекладача. Відправник повідомлення, перекладач і одержувач повідомлення (трансляту) при цьому виді перекладу є безпосередніми учасниками комунікативного акту, вони бачать один одного, самі створюють елементи ситуації спілкування і мають можливість частину інформації передати за допомогою прагматичних компонентів смислу висловлення (мімікою, жестами). Ці умови спілкування в значній мірі полегшують роботу перекладача, оскільки сприяють простішому проникненню в усі нюанси смислу і функції мовленнєвого твору [4].

Враховуючи ці основні чинники – когнітивний, тобто концептуальну проєкцію цільового тексту і уявлення перекладача про картину світу цільової аудиторії, і комунікативний, тобто інтенцію вихідного тексту і комунікативно-прагматичні характеристики аудиторії, перекладач виробляє глобальну стратегію перекладу, яка є своєрідним планом досягнення усвідомленої мети. Стратегія визначається на основі наявних у перекладача уявлень про загальні закономірності – принципи перекладу, а також літературні та перекладацькі традиції. Глобальна стратегія співвідноситься з цілісним образом, але текстовий матеріал, з яким працює перекладач, представляє інформацію оригіналу лінійною послідовністю знаків. Глобальну стратегію не реалізують абсолютно всі елементи тексту, лише деякі з них відкривають можливість реалізації стратегії у перекладі. Наявність таких фрагментів, які допускають неоднозначність розуміння і втілення в цільовому тексті, визначає перекладну ентропію тексту, яку ми розуміємо як міру його інформаційної невизначеності. Програму перекладу окремих фрагментів тексту задають локальні стратегії; саме ці стратегії є об'єктом спостереження у перекладознавчих дослідженнях лінгвістичного спрямування, в той час як глобальні стратегії перебувають у центрі уваги літературознавчих досліджень перекладу.

Тактика перекладу, у нашому розумінні, полягає у визначенні конкретних компонентів змісту або форми мовних/мовленнєвих одиниць оригіналу, які підлягають відтворенню у перекладі, а прийом перекладу є реалізацією тактики і полягає у підборі мовної/мовленнєвої одиниці цільової мови, яка втілювала б визначені істотні змістовні та/або формальні характеристики [1].

Підґрунтям перекладу як згаданого засобу або типу інтерпретативно породжувального дискурсу як ланки міжлінгвокультурної комунікації є два різноспрямовані принципи. Перший – відтворення засобами мови перекладу (МП) всіх суттєвих характеристик тексту оригіналу (ТО). Другий – адаптація тексту перекладу (ТП) з огляду на лінгвокультурні особливості сприймання нового адресата. Уважають, що перший принцип успадковано від буквалістського перекладу, а другий – від вільного, які розглядаються як дві головні тенденції розвитку перекладацької думки [9, 3-7]. Слід зазначити, що реалізація цих двох принципів породжує певну суперечність, тому перекладач має усвідомлювати необхідність додержання першого чи другого з них, у залежності від ситуації. Відповідно, перекладач як безпосередній учасник двомовної комунікації застосовує такі вектори поведінки: відтворення семантико-структурних особливостей ТО та пристосування ТП до новоголінгвокультурного сприймання. Успіх двомовної комунікації значною мірою залежить саме від нього, оскільки перекладач реалізує різноманітні функції: комунікативну, ідеологічну, кумулятивну (культурологічну) і навіть коректувальну в спробі створення ТП без вад і недоліків ТО, зумовлених непрофесіоналізмом його автора. Виконуючи будь-яку із цих функцій, перекладач повинен десуб'єктивізувати ТО (вилучити суб'єктивний смисл) та ТП (з урахуванням ознак адресата) з метою адекватної об'єктивізації ТП відповідно до ситуації. Знарядям професійної роботи перекладача є мова, а здійснюваний ним переклад – діяльністю із притаманними їй мотивом, метою та системою спрямованих на її досягнення операцій і дій [7, 129], результатом якої є вираження однієї думки іншою мовою, тобто ТП адекватний ТО [10].

Процес перекладу починається зі встановлення перекладачем відповідності цільових установок тексту оригіналу (ТО) та тексту перекладу (ТП), сприймання ТО мовою оригіналу, а завершується породженням ТП мовою перекладу [11].

Отже, відправник В продукує ТО (Т), призначений для отримувача (О). Перекладач виконує подвійну роль отримувача О1 та відправника В1 : перекладає отриманий ним ТО (Т) та скеровує ТП (Т1) отримувачу О2 . Спираючись на згадану модель, автор пропонує певні тези, відповідно до яких для здійснення адекватного перекладу перекладач має, по-перше, виходити з домінантної комунікативної установки, оскільки вона визначає вибір мовних засобів у ТП. По-друге, він має усвідомлювати різні рівні еквівалентності: синтаксичний (із заміною одних лексичних знаків іншими при збереженні синтаксичної структури висловлювання); семантичний із двома підрівнями (компонентним, на якому

семантична структура залишається без змін, проте їх зазнає граматична структура, і референційним, на якому відбуваються ґрунтовніші лексико-граматичні зсуви) та прагматичного (з урахуванням комунікативної установки та комунікативного ефекту ТП як основи для оцінки якості перекладу). Отож якісний професійний переклад передбачає вміння здійснювати перекладацький аналіз ТО (з метою виявлення його комунікативного змісту), здатність бачити в ТО не тільки сукупність слів та певних граматичних конструкцій, але й його цілі та мовленнєві функції (денотативну, експресивну, фактичну, металінгвістичну, поетичну тощо). Невід'ємним є також уміння розпізнавати в ТО перекладацькі проблеми та вирішувати їх при породженні ТП, враховувати соціокультурні особливості адресата з метою визначення імплікатур ТО й вирішення доцільності їх експлікації у ТП [11].

Послідовне вивчення особливостей перекладу на слух можливо тільки тоді, якщо уважно простежити процес роботи перекладача: 1) сприйняття і розуміння тексту оригіналу; 2) спеціальні перекладацькі навички; 3) відтворення оригіналу засобами іншої мови у виді письмового чи усного оформлення. Усе це не може не створювати труднощів для розуміння, навіть незважаючи на те, що сприйняте на слух усне мовлення звичайно простіше за своєю структурою ніж письмове. Якщо ж звернутись до усного перекладу текстів виступів американських політиків, то спектр складнощів, що постають перед перекладачем, враховуючи вищезазначені особливості таких текстів, значно поширюється та примножується. У такому разі розуміння відбувається шляхом схоплювання «значеннєвих віх» і минулого досвіду. Такими значеннєвими віхами в мові є іменники (конкретні, абстрактні), а потім уже дієслова, однак при уточненні змісту ними можуть бути й службові слова. Майже кожне слово мовного потоку дає той чи той відтінок мови. Однак деякі з них, навіть будучи незнайомими, можуть бути з'ясовані із загальної структури фрази, із контексту. Структуру ж такої фрази і, значною мірою, її контекст створюють головні слова або «значеннєві віхи» [8].

Послідовний переклад також вимагає особливих особистісних якостей від його виконавця, оскільки полягає в усному відтворенні тексту засобами іншої мови після його прослуховування. Що більший відрізок відтворюваного тексту, то більше навантаження на пам'ять. Завдання послідовного перекладача – за допомогою особливої системи записів зафіксувати кожну думку оратора. Тому для успішного виконання завдання, опанування техніки записів йому необхідні такі якості, як: високо розвинена логічна (сміслова) пам'ять; великий

об'єм вербальної пам'яті; високий рівень аналітичного мислення, узагальнення; ораторські здібності. У зв'язку з вищевикладеним особливого значення у системі підготовки перекладача-професіонала набуває етап орієнтації у майбутній професії, спрямований на з'ясування специфіки й основних функцій професійної діяльності, усвідомлення психологічних, комунікативних, особистісних вимог, що висуваються певною професією, виявлення професійно значущих психічних та особистісних якостей, прийняття відповідальності за вибір професії і своє навчання [3].

У навчанні усного послідовного двостороннього професійно орієнтованого перекладу особливого значення набувають наступні спеціальні знання, навички та уміння: розуміння перекладачем предмета обговорення (знання «предмета мови» або «предмета спеціалізації перекладача»), від якого залежить логічна побудова висловлювання та розуміння граматичних конструкцій у разі структурної двозначності; уміння перекладати і тлумачити термінологію й перекладати прецизійну інформацію (числівники, назви установ, організацій, абрєвіатури та власні імена, які особливо стосуються сфери спеціалізації перекладача тощо), оскільки від них залежить точність передачі інформації. Крім того, до спеціальних умінь галузевого перекладу належить володіння УПС для позначення ключової інформації за допомогою спеціальних знаків і символів в межах дискурсу спеціалізації перекладача. При цьому особливого значення в навчанні усного послідовного двостороннього професійно орієнтованого перекладу набуває навичка переключення з однієї мови на іншу в межах попередньо відібраної семантичної системи для роботи в певних галузях спеціалізації. Дуже актуальною для перекладача – спеціаліста у фінансовій та банківській сфері є навичка «буквено-цифрового» кодування або навичка переключення з цифрової на текстову інформацію, позаяк тексти цього дискурсу насичені цифровою інформацією.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієнко, Т. П. (2014). Переклад як когнітивно-комунікативна діяльність. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер.: Філологічні науки*, 3, 13-17.
2. Виноградов, В. С. (2001). *Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы)*. Москва: Изд-во Ин-та общего сред. образования РАО.
3. Козак, А. В. (2009). Формування перекладацької культури та професійно важливих якостей спеціаліста-перекладача: теоретичний аспект / Взято з: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_pps/2009_3/kozak.pdf.

4. Котлярова, І. В. (2007). Особливості методики викладання усного послідовного перекладу у вищих навчальних закладах. Взято з <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/23170>.
5. Кочубей, О. С. (2014). Психологічні засади та особистісний фактор при інтерпретації англomовного тексту студентами-філологами. *Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. [«Здоров'я, освіта, наука та самореалізація молоді»]*, (Чернівці, 27–28 берез. 2014 р.). Чернівці : Наші книги.
6. Латышев, Л. К. (2007). *Технология перевода: учеб.пособие для студ. лингвист. вузов и фактов*. Москва: Академия.
7. Львовская, З. Д. (2008). *Современные проблемы перевода: [пер. с исп.]*. Москва : Издательство ЛКИ.
8. Попова, О. В. (2014). Підготовка фахівця усного перекладу на слух. *Електронні засоби та дистанційні технології для навчання протягом життя : тези доповідей X Міжнародної науково-методичної конференції, (м. Суми, 13–14 листопада 2014 р.)*. Суми : Сумський державний університет.
9. Селиванова, Е. А. (2003). Стратегии и тактики переводчика в диалогической модели вторичной коммуникации. *Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Романо-германська філологія»*, 611, 3-7.
10. Червінко, Є. (2013). Зміст понять «Переклад» та «Усний послідовний переклад» як об'єктів навчання майбутніх перекладачів. *Педагогічні науки*, Вип. 3, 81-87.
11. Червінко, Є. О. (2013). Психологічна модель, етапи, стратегії, уміння та навички усного послідовного перекладу. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, Вип. 36, 465-470.
12. Швейцер, А. Д. (1988). *Теория перевода: статус, проблемы, аспекты*. Москва: Наука.
13. Ширяев, А. Ф. (1979). *Синхронный перевод: деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода*. Москва: Воениздат.
14. Jacobson, R. On (1959). *Linguistic Aspects of Translation*. Cambridge : Harvard University Press, Massachusetts.
15. Pöchhacker, F. (1995). Writings and Research on Interpreting: A Bibliographic Analysis. *The Interpreters' Newsletter*, 6, 17–31.
16. Усний послідовний переклад. Взято з: <http://ftbtranslation.com/ua/ustnyj-perevod-v-kieve/posledovatelnyj-perevod-v-kieve-nedorogo.html> © адрес сайта

REFERENCES

1. Andriienko, T. P. (2014). Pereklad yak kohnityvno-komunikatyvna diialnist [Translation as Cognitive Communicative Activity]. *Naukovi zapysky [Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia]. Ser.: Filolohichni nauky – Scientific Proceedings [Nizhyn Gogol State University], Series: Philological Sciences*, 3, 13-17. [in Ukrainian]
2. Vinogradov, V. S. (2001). *Vvedenie v perevodovedenie (obshchie i leksicheskie voprosy) [Introduction to Translation Studies (General and Lexical Issues)]*. Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2018

Moscow: Publishing House of the Institute of Secondary Education of the Russian Authors' Society [in Russian]

3. Kozak, A. V. (2009). Formuvannya perekladatskoi kultury ta profesiino vazhlyvykh yakosteï spetsialista-perekladacha: teoretychnyi aspekt [Formation of Translation Culture and Professionally Important Qualities of a Specialist-Translator: Theoretical Aspect] Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Npdu-tu_pps/2009_3/kozak.pdf. [in Ukrainian]

4. Kotliarova, I. V. (2011). Osoblyvosti metodyky vykladannia usnogo poslidovnoho perekladu u vyschykh navchalnykh zakladakh [Features of the Teaching Method of Oral Consecutive Translation in Higher Educational Institutions]. Retrieved from: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/23170>. [in Ukrainian]

5. Kochubei, O. S. (2014). Psykholohichni zasady ta osobystisnyi faktor pry interpretatsii anhlomovnoho tekstu studentamy-filolohamy [Psychological Principles and Personality Factor in the Interpretation of the English Text by Students - Philologists], «Zdorovia, osvita, nauka ta samorealizatsiia molodi», *Materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Chernivtsi, 27–28 march) – Health, Education, Science and Self-Realization of Youth, Materials of the 5th International Scientific and Practical Conference, Chernivtsi, March 27-28*). (pp. 165–168). Chernivtsi: Nashi knyhy [in Ukrainian]

6. Latyshev, L. K. (2007). *Tekhnologiya perevoda: ucheb.posobie dlya stud. lingvist. vuzov i faktov [Translation Techniques: Manual for Students of Linguistic Higher Educational Institutions and Faculties]*. Moscow: Akademiya [in Russian]

7. Lvovskaya, Z. D. (2008). *Sovremennyye problemy perevoda [Modern Problems of Translation]*. Moscow: Izdatelstvo LKI [in Russian]

8. Popova, O. V. (2014). Pidhotovka fakhivtsia usnogo perekladu na slukh [Preparation of a Specialist for Interpreting by Ear]. *Elektronni zasoby ta dystantsiini tekhnologii dlia navchannia protiahom zhyttia : tezy dopovidei X Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii, Sumy, 13–14 november*. – Electronic Means and Remote Technologies for Life-Long Learning: Brief Outline Reports of the 10th International Scientific and Methodological Conference, Sumy, November 13-14, 2014, Sumy State University. (pp. 115-117). Sumy : Sumskiy derzhavnyi universytet. [in Ukrainian]

9. Selivanova, Ye. A. (2003). Strategii i taktiki perevodchika v dialogicheskoy modeli vtorychnoy komunikatsii [Strategies and Tactics of the Translator in the Dialogic Model of Secondary Communication]. *Visnik Kharkivsk. nats. un-tu im. V. N. Karazina. Seriya: «Romano-germanska filologiya»*—Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University, Series: Romano-Germanic Philology, 611, 3-7. [in Russian]

10. Chervinko, Ye. (2013). Zmist poniat “Pereklad” ta “Usnyi poslidovnyi pereklad” yak obiektyv navchannia maibutnykh perekladachiv [Content of the Concepts of “Translation” and “Oral Consecutive Translation” as Study Objects of Future Translators]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, 3, 81-87 [in Ukrainian]

11. Chervinko, Ye. O. (2013). Psykholohichna model, etapy, stratehii, uminnia ta navychky usnogo poslidovnoho pereklad [Psychological Model, Stages, Strategies, Skills and Abilities of Oral Consecutive Translation]. *Suchasni informatsiini tekhn.* ISSN 2411-4758

nolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern Information Technologies and Innovative Training Techniques in Preparation of specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems, 36, 465-470.

12. Shveytser, A. D. (1988). *Teoriya perevoda: status, problemy, aspekty [Theory of translation: status, problems, aspects]*. Moscow: Nauka [in Russian]

13. Shiryayev, A. F. (1979). *Sinkhronnyy perevod: deyatelnost sinkhronnogo perevodchika i metodika prepodavaniya sinkhronnogo perevoda [Simultaneous Translation: the Activity of the Simultaneous Translator and the Simultaneous Translation Teaching Techniques]*. Moscow: Voenizdat [in Russian]

14. Jacobson, R. (1959). *On Linguistic Aspects of Translation*. Cambridge : Harvard University Press, Massachusetts.

15. Pöchhacker, F. (1995). Writings and Research on Interpreting: A Bibliographic Analysis. *The Interpreters' Newsletter*, 6, 17–31.

16. Usnyi poslidovnyi pereklad [Oral Consecutive Translation]. Retrieved from: <http://ftbtranslation.com/ua/ustnyj-perevod-v-kieve/posledovatelnij-perevod-v-kieve-nedorogo>.

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 141-150.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140887>

УДК 811.21/22:373.611

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА ЕТИМОЛОГІЯ НАЗВ ОБРЯДОВИХ ВЕЛИКОДНІХ ЯЄЦЬ У СВІТЛІ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ І СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

Йосип ОСЕЦЬКИЙ,

доктор філософії в галузі права, дійсний член Центру дослідження історії Поділля при Кам'янець-Подільському національному університеті Інституту історії Академії наук України (Хмельницький, Україна), e-mail: osecis@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4917-8007>

Research ID: F-1096-2018 <http://www.researcherid.com/rid/F-1097-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board
20.08.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті доводиться ефективність застосування етнолінгвістичного підходу, методологічних засад порівняльно-історичного мовознавства, теорії систем і методу системного аналізу для моделювання і об'єктивного пізнання змісту систем творення праукраїнськими спільнотами Буковини та Поділля індоевропейською мовою назв великодніх обрядових яєць «писанка», «крашанка» і «галунка».

Ключові слова: етнолінгвістичний підхід; системи словотвору; метод системного аналізу; індоевропейська мова; «писанка»; «крашанка»; «галунка».

INDO-EUROPEAN ETHYMOLOGY OF THE TITLE OF OBJECTIVE BREAST YEARS IN THE LIGHT OF ETHNOLINGUISTICS AND SYSTEMAL ANALYSIS

Yosyp OSETSKY,

Ph. D. in Law, full member of the Center for Research of the History of Podillia at the Kamianets-Podilskyi National University of the Institute of History of the Academy of Sciences of Ukraine (Khmelnyskyi, Ukraine)

The article covers the problems of expanding the scientific instruments of linguistics on the basis of the conceptual foundations of comparative historical linguistics on the systematic creation of words from the vital needs of the individual in the specific

conditions of the places of residence and human activity. The possibilities of modeling of words' creation systems, the origin of which has no convincing interpretation, are substantiated. The author's method of developing the structure of these systems in the form of logical triangles or the equations "Personality x Nature and / or Activity x Language" and their synergistic filling with information from palaeopsychology, ancient history of Ukraine, ethno linguistics is offered. At the same time, the content of the element "Language" should disclose the linguistic features of the word being studied, the hypothesis concerning the language of its creation and the factors of its inheritance by the people of Ukraine.

The scientific novelty is the application of this technique to reveal the origin of the names of Easter eggs "Pysanka", "Krashanka", "Halunka". Thanks to the system analysis, the signs of the creation of these appeals in the Neolithic and Trypillian civilizations were revealed from the spiritual needs of the proto-Ukrainian ethnos after its transition from the consumption of natural resources to productive labor on the cultivation of land and breeding of cattle. The association of the name "Krashanka" with the Indo-European lexical composite "kriyā x asān x aṇḍa x ka" in the sense of "sacrificial, painted blood of the egg-sun" is proved with the spiritual needs and occupations of the ancient livestock of the Carpathian region of the Chernivtsi region. At the same time, the word-formation of the exclusively Ukrainian-language name "Halunka" correlates with Indo-European words "halā x unna x ka" in the meaning of "earth, water x wet egg-sun" and using prehistoric farmers in the Easter rites in the territories of Bessarabia and Podillia. The information obtained is useful in studies on comparative historical linguistics and ancient history of Ukraine.

Keywords: *the ethnolinguistic approach; the system of word formation; the method of system analysis; the Indo-European language; "Pysanka"; "Krashanka"; "Halunka".*

Постановка проблеми. Науковий пошук у вітчизняному мовознавстві значно актуалізувався після виходу України на шлях незалежного розвитку, коли молода держава зіткнулася з потребами вирішення проблем забезпечення прав українського етносу на вільне послугування у власній країні рідною мовою, виконання нею функції державної мови, дотримання мовних прав громадян тощо. Особливо гостро необхідність наукового розроблення проблем щодо нерозривної пов'язаності народу і його мови постала в останні роки, коли правонаступниця колишньої царської і радянської метрополій – Росія у намаганнях повернути українську націю в колоніальне ярмо й схилити її до відмови від своєї самобутності здійснює криваву збройну агресію проти України.

Однак, незважаючи на ці загрози, наукова практика усе ще нерідко має вузькогалузеве спрямування, оскільки стосується, переважно, суто мовних явищ, уникаючи розроблення важливих проблем походження і функціонування мови в системній єдності з соціальними, економічними, духовними і державотворчими потребами її народу-творця. По-

при безперечні досягнення мовознавства у галузях історії та етимології української мови, усе ж її історичне насамперед дописемне минуле та походження великого масиву української лексики є нез'ясованим. Так, залишаються нерозкритими проблеми щодо мови трипільців, а зусилля з виявлення її шарів зосереджуються на мовах кельтів, греків, критян, іранців чи інших древніх народів, тобто поза системними особистісними й соціальними потребами населення Праукраїни.

Відсутність доведеної об'єктивної інформації негативно позначається і на роботах з лексикографії. Так, в «Етимологічному словнику української мови» походження значної кількості слів тлумачиться впливом іншомовних чинників, нез'ясованістю походження, а частина лексики зовсім відсутня. Зокрема, сюди не внесені новели щодо етимології поширених україномовних назв обрядових Великодніх яєць – «писанка», «крашанка» і «галунка». Такий стан може формувати хибне враження, що, нібито, українці не є нащадками автохтонного населення наших теренів і не могли самостійно створити власну мову.

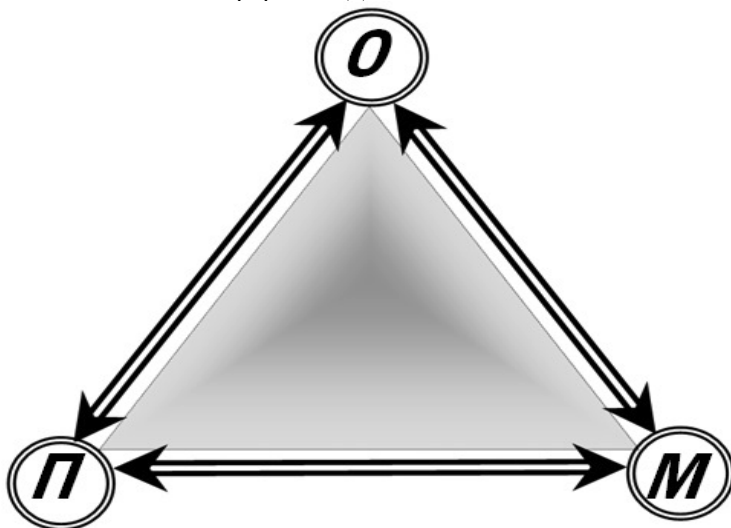
Аналіз свідчить, що до факторів продовження інерційного руху в дослідженнях з історії й етимології української мови, в цілому характерного для минулих часів перебування України у статусі колонії, слід віднести відставання мовознавців з оновленням наукового методичного інструментарію і намагання досягнути системні явища шляхом порівнювання схожих за значенням і фонетичною будовою слів різних мов. Однак ще у середині ХХ ст. акад. Л. Булаховський відверто писав, що порівняльний метод, навіть при спробах його удосконалення, дає лише приблизні докази [3, 13].

Отже, на часі є пошук ефективних наукових методик, впровадження яких давало би змогу здійснювати дослідження з історії та етимології української мови у єдності з соціальним та економічним поступом нашого народу, у тому числі в дописемні епохи. У цьому сенсі залишаються актуальними доводи О.О. Потєбні та його послідовників про те, що наріжним завданням дослідників історії мови є вивчення систем, якими слово єднало людей з природою [14] та щодо неможливості розкриття функціонування системи мови при відсутності знань про суспільні потреби її творення [15, 263-264].

Звідси, **метою роботи** є доведення ефективності етнолінгвістичного підходу, методології порівняльно-історичного мовознавства, теорії систем і методу системного аналізу на прикладі теоретичного моделювання і дослідження систем творення етносом Праукраїни індоевропейською мовою назв великодніх обрядових яєць «писанка», «крашанка» і «галунка».

Виклад основного матеріалу. Визначені в ученні О. Потебні системи словотвору в світлі сучасної теорії систем і методу системного аналізу слід віднести до антропогенних соціально-природних систем, у структуру яких входить три підсистеми – «*Особистість*» х «*Природа*» х «*Мова*» [11; 12]. Системоутворюючі зв'язки між цими елементами мають властивості множини. Це значить, що відсутність хоча б одного з них зумовить нульовий або помилковий результат наукового пошуку. Схематично модель цієї триєдиної словотвірної системи та зв'язки між її елементами-підсистемами показано у вигляді трикутника (мал. 1) або логічного трискладового рівняння:

«*Особистість*» х «*Природа* + *Діяльність*» х «*Мова*» **СЛОВО**

Мал. 1. Теоретична модель словотвірних систем (за О.О. Потебнею) зі структурними підсистемами – «О - *Особистість*», «П - *Природа*», «М - *Мова*»

У сенсі завдань роботи, важливо, насамперед, розкрити зміст підсистеми «О – *Особистість*», оскільки, за О. Потебнею, творення слів визначали не глибокі роздуми, а «*нужди*» особистості – її життєво важливі потреби у безпеці, воді та їжі [14]. За даними палеопсихології, для *особистості* давньої людини було властиве переважало безпосереднє сприйняття світу органами відчуття, зору і слуху; конкретне мислення і запам'ятовування навколишньої дійсності як «*образів-картинок*»; постійне удосконалення розумових процесів та їх пріоритетне спрямування на задоволення життєво важливих потреб [18].

За історичною, археологічною і палеоекономічною інформацією, терени Праукраїни людина обживала ще понад 1 млн років тому. Однак на поч. VI тис. до н. е. через кліматичні зміни і споживацьку діяльність людських спільнот у Праукраїні виснажилися природні ресурси їжі, наставала голодна криза, яку було подолано тільки завдяки життєвому суспільному досвіду та революційному переходу до занять тваринництвом і землеробством. Такі кардинальні зміни як спеціалізація на обробітку землі чи одомашненні й розведенні великої і дрібної м'ясної та молочної худоби, а дещо пізніше – і коней, формували у Праукраїні первісну єдину систему різноманіття у господарюванні тодішніх спільнот.

Нові економічні обставини постійно стимулювали процеси мислення та мови, що сприяло фіксації, збереження і передачі нових знань, умінь і досвіду [15, 267-268]. Створювалися нові лексеми або вже існуючі засоби мови ставали основою творення композитних, складних «слів-речень» для іменування «образів-картинок» нової соціальної й господарської дійсності. Так упродовж VI-III тис. до н. е. на теренах Східної Європи від Дунаю до Дону формувалася не лише господарська, але й мовна спільнота. І якраз мова стала тим системним чинником, що єднав це населення у доісторичну, протоукраїнську народність, ідентифікуючи цю людність з-поміж мешканців суміжних земель.

Проте ці спільноти, а найбільше – землероби, усе ще залишалися в своєму господарюванні надто залежними від природи. Це призвело до утвердження вірувань про божественність походження сонячного тепла й атмосферних опадів та можливість задобрювати ці сили. Тому одним із основних стало свято величання відродженого весняного Сонця після того, як день ставав довшим за ніч – «Великий день». На цьому святі символом сонця було обране схоже округлістю з небесним світилом прикрашене яйце – природний дар їжі, якого знаходили у пташиних гніздах після приходу тепла [6, 69-70].

У вітчизняній лексикографії значення термінів «*писанка*» і «*крашанка*» тлумачаться практично однаково. Так, Б. Грінченко писав, що *писанка* – це «... пасхальное яйцо, *расписанное* разноцветными узорами» [5, 152], *крашанка* – це «... *окрашенное* пасхальное яйцо...» або «... *яйцо вообще...*» [4, 301], а *галунка* = *крашанка* [4, 268]. Нині апелятив *писанка* – це орнаментоване великоднє куряче чи *декоративне* (дерев'яне) яйце [17].

В академічному Словнику української мови лексеми *галунка* і *крашанка* подаються за їх ритуальною функцією і як синоніми: *крашанка* – пофарбоване куряче яйце, призначене для великодніх свят, а *галунка* – див. *ф* [1; 2].

У словниках синонімів лексема «галунка» відсутня, а *писанка* і *крашанка* тлумачаться як синоніми: *писанка* – яйце, (якщо лише однією фарбою – *крашанка*); *крашанка* – *писанка*; яйце; *писанка* (розмальоване куряче, а також декоративне яйце); *крашанка* (пофарбоване) [7; 16; 17]. В «Етимологічному словнику української мови» лексема *писанка* згадується, але виключно для ілюстрування поширеності словотвору з мовним коренем «-пис-» [10, 375-376].

Значно ширше розглядає ці поняття етнолінгвіст проф. В. Жайворонк. Він доводить, що *писанка* – це розписане різноманітним орнаментом великоднє куряче або декоративне, звичайно дерев'яне, яйце, яке набувало властивостей оберегу, а звичай розписування великодніх яєць походить із дохристиянських часів [6, 450-451]. При цьому *крашанка* і *галунка* є синонімами, що іменують великодні курячі варені яйця. Їх спочатку фарбували кров'ю або у колір крові, а згодом – природними барвниками та наділяли охоронними властивостями [6, 313-314]. Ці висновки дають підстави вважати спірними твердження про начебто іудейське походження звичаю прикрашання великодніх яєць [8]. Попри цінність такого підходу, усе ж, на нашу думку, прислівник *спочатку* додав цьому тлумаченню невизначеності, оскільки може стосуватися або історично більш раннього періоду, або звичаю, коли яйця, фарбовані кров'ю чи у колір крові, далі перефарбовували рослинними барвниками.

У сенсі цієї роботи є суттєвими спостереження С. Карачка про те, що великодні яйця фарбували кров'ю і називали *крашанками* у північно-західній частині Чернівецької області, де переважає заняття тваринництвом. На противагу цьому звичаю, на півдні області, ближче до Бессарабії, великодні яйця фарбують рослинними барвниками і називають *галунками* [8]. Аналогічна традиція існує на Придністер'ї Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей, де фарбоване в один колір великоднє яйце теж називають *галункою*.

Виходячи із зібраних системних знань з давньої історії, психології та мови, автор застосував етнолінгвістичний підхід і метод системного аналізу для теоретичного моделювання і дослідження систем словотвору в індоєвропейську мовну пору назв великодніх яєць «*писанка*», «*крашанка*» і «*галунка*».

Дослідження морфологічної і фонетичної структури цих лексем як підсистем «*Мова*» показало наявність у кожній з них ідентичного індоєвропейського елемента «-ка»: **ka** (*ка*) – *сонце, радість* [9,144]. Крім цього, у словах «*писанка*» і «*крашанка*» є ідентичний елемент «-ан-», що може бути реліктом індоєвропейського іменника **an̥da** (*аньдя*) – *яйце* [9, 25].

Водночас зафіксовані і відмінності. Так, у композиті «писанка» є ознаки індоевропейських лексем **piç** (*пиш*) або **peça** (*пеша*) – *прикраса, орнамент* [9, 394]. Цей елемент міг використовуватися для інформування про зовнішній вигляд писанок і спосіб їх прикрашання – орнаментування, надаючи слову-реченню «*пеша х аньдя х ка*» значення «*орнаментоване яйце-сонце*».

У той же час, у композиті «крашанка» містяться релікти слів **kri-yā** (*крійаа* – обряд жертвоприношення) [9,177] та **asán** (*асан* – кров [9, 84]. Таке поєднання в одне смислове ціле слів *крійаа х асан х аньдя х ка* утворювало лексичне значення «*жертвоне, фарбоване кров'ю яйце-сонце*».

Додатковим доказом об'єктивності цього висновку слугує традиція використання назви *крашанка* у північно-західній частині Буковини, де віддавна переважало заняття з розведення великої і дрібної домашньої худоби. До речі, за авторським аналізом, хоронім *Буковина* теж містить індоевропейські лексеми: **bhū** (*бзуу* – земля, країна) [9, 483], **gava** (*гава* – бик) чи **gavi** (*гаві* – корова) [9, 191], **iná** (*іна* – сильний, міцний у значенні багатий) [9, 108]. Цим індоевропейське «*бзуу х гаві х іна*» ідентифікувало праукраїнців південно-східної частини Карпат як мешканців «*землі, худобою багатих*». Отже, якраз доісторичним скотарям-тваринникам було духовно важливим святкувати Великдень з використанням саме *крашанок* – яєць, фарбованих кров'ю худобини, принесеної у жертву для задобрювання сонця для звершення сподівань на успішне заняття у наступний теплий період.

На пов'язаність із проблемами господарювання протоукраїнських спільнот вказує і системи творення назви «галунка». Аналіз словників споріднених мов (польської, словацької, хорватської тощо), ця лексема є надбанням виключно лише української мови. Нині у ній відсутні релікти *-ан-* (від **an̥da**), зате наявні елементи «гал-» і «-ун-», співставні з індоевропейськими **halā** (*галаа* – земля; вода) [9, 772] та **unna** (*унна* – мокрий) [9, 121]. Отже, індоевропейський композит «*галаа х унна х ка*» тобто «галунка» міг передавати «образ-картинку» «*земля, вода х волога х яйце-сонце*». При цьому не можна відкидати того, що у первинному варіанті це «слово-речення» також могло мати більш повну будову – «*галаа х унна х аньдя х ка*» з лексичним значенням «*земля, вода х волога х яйце-сонце*». Однак фонетична конструкція «*галаауннаньдяка*» була надто переповнена збігами звуків, особливо приголосних, що ускладнювало як вимову, так і усне сприйняття. Тому з часом у цьому композиті неминуче сталися відчутні спрощення, залишивши лише значення трьох життєдайних стихій – землі, води і сонця. Очікування на їх

милість були найбільш трепетними для первісних землеробів часів неоліту і трипільської цивілізації. Адже, на відміну від пастухів-скотарів, вони не могли змінювати місця своєї праці, а назавжди крипилися до обробленої вручну ділянки благодатної землі, яка могла дати врожай тільки при сприянні небесних сил – сонця і дощів. Доказом існування окремого варіанту Великодня у землеробів є фарбування *галунок* не кров'ю, а рослинними барвниками. Крім цього, елемент «-унна-» корелюється зі звичаєм, коли на другий день Великодня – у так званий *мокрый* або *поливаний понеділок* хлопці обходили поселення і «полювали» тобто обливали водою дорослих дівчат, з метою їх «весняного очищення» [13].

Тут доказовим є те, що назвою *галунка* послуговуються мешканці придністерських земель України, що межують з теренами *Бесарабії*. У цьому хоронімі чітко проглядаються релікти індоєвропейського мовного композиту «*бгуу х сарй х рай х бія*» – від *bhū* (*бгуу* – земля, країна) [9, 483], *sarj* (*сарй* – створювати працею, виробляти) [9, 713], *rai* (*рай* – багатство) [9, 548] та *bija* (*бія, біджа* – сім'я, зерно) [9, 738]. Спільна множина цих значень утворювала поняття «земля, де виробляють багато зерна», що ідентифікувало мешканців цих країв саме як землеробські спільноти.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Дослідження розкриває можливості розширення дослідницького методичного інструментарію у сфері мовознавства та здобуття нових об'єктивних наукових знань з історії й етимології української архаїчної лексики шляхом використання етнолінгвістичного підходу, теоретичного моделювання і системного аналізу давноминулих систем творення лексики населенням Праукраїни з урахуванням доісторичних природних і соціальних позамовних та індоєвропейських мовних чинників.

Назви великодніх яєць «писанка», «крашанка» і «галунка» у сучасній українській мові є успадкованими від праукраїнського населення з його з індоєвропейської мови «словами-реченнями», творення яких в епохи неоліту і трипільської цивілізації (VI - III тис. до н. е.) зумовили позамовні соціальні й економічні чинники – духовні і господарські потреби праукраїнських спільнот після їх переходу від споживацького виживання до продуктивної праці з обробітку землі та розведення худоби.

Отримана інформація може бути використана у студіях з історії та етимології української мови, а також з давньої історії України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Білодід, І.К. (Ред.) (1973) *Словник української мови: в 11 томах*. Том 4. Київ : Наукова думка.

2. Білодід, І.К. (Ред.) (1975) *Словник української мови: в 11 томах*. Том 6. Київ : Наукова думка.
3. Булаховський, Л.А. (1977) *Питання походження української мови : Вибрані праці в п'яти томах*. Т. 2. Київ : Наукова думка.
4. Грінченко, Б. (1958) *Словарь української мови*. Том 1. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР.
5. Грінченко, Б. (1958) *Словарь української мови: в 4-х т.* Том 2. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР.
6. Жайворонок, В. В. (2006) *Знаки української етнокультури : Словник-довідник*. Київ: Довіра.
7. Караванський, С.Й. (2014). *Практичний словник синонімів української мови*. Львів: БаК.
8. Карачко, С.І. *Традиція Великодніх свят на Буковині*. Взято з <http://maidan.org.ua/static/mai/1303466995.html>.
9. Кочергина, В. А. (2005) *Санскритско-русский словарь : Около 30000 слов / В.И. Кальянов (ред.)*. Москва : Академический проект : Альма Матер.
10. Мельничук, О.С., Болдирев, Р.В., Коломієць В.Т., Скляренко В.Г. (ред.) (2003) *Етимологічний словник української мови : у 7 т.* Т. 4. Київ : Наукова думка.
11. Осецький, Й.П. (2013) *Етимологія понять кольорів «чорний» і «червоний» у дзеркалі санскриту*. Рідне слово в етнокультурному вимірі, 213-222.
12. Осецький, Й.П. (2015). *Вчення О.О. Потебні і релікти індоевропейської мисливської лексики в аелятивах і онімах української мови: дані системного аналізу*. Рідне слово в етнокультурному вимірі, 192-199.
13. Поливаний понеділок. Взято з https://uk.wikipedia.org/wiki/Поливаний_понеділок.
14. Потебня, А.А. *Мысль и язык*. Взято з <http://ww.classes.ru/grammar/147.Potebnya>.
15. Семчинський, С.В. (1988) *Загальне мовознавство*. Київ : Вища школа. Голвне вид-во.
16. Словник синонімів української мови. Взято з <http://ycilka.net/synonim.php?id=18>;
17. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Синонімія. Взято з <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/dictua.aspx>.
18. Шкуратов, В.А. (1997) *Историческая психология*. Москва : Смысл.

REFERENCES

1. Bilodid, I.K. (1970-1980) (Eds.) *Slovnyk ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols 4). (p. 330). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]
2. Bilodid, I.K. (1975) (Eds.) *Slovnyk ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols 6). (p. 359). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]
3. Bulahovskyj, L.A. (1977) *Pytannya poxodzhennya ukrayinskoyi movy [The question of the origin of the Ukrainian language] Vybrani praci v p'jaty tomah – Selected works in five volumes*. (Vols 2), (p. 13). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]
4. Hrinchenko, B. (1958) *Slovar ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (Vols 2). (p. 573) Kyiv : Publishing house of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. [in Ukrainian]

- 5.Hrinchenko, B. (1958) *Slovar ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (Vols 1). (p. 494) Kyiv : Publishing house of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR [in Ukrainian]
- 6.Zhajvoronok, V.V. (2006) *Znaky ukrayinskoyi etnokultury : Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary-Directory]*. Kyiv : Dovira. [in Ukrainian]
- 7.Karavanskyj, S.J. (2014) *Praktychnyj slovnyk synonimiv ukrayinskoyi movy [Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language]*. Lviv : BaK [in Ukrainian]
- 8.Karachko, S.I. *Tradyciya Velykodnih svyat na Bukovyni [Tradition of Easter holidays in Bukovina]* (n.d.). [maidan.org.ua](http://maidan.org.ua/static/mai/1303466995.html). Retrieved from <http://maidan.org.ua/static/mai/1303466995.html>. [in Ukrainian]
- 9.Kotshergina, V.A. (2005) *Sanskritsko-russkii slovar okolo 30000 slov [Sanskrit-Russian dictionary: About 30,000 words]*. Kalianov, V.I. (Ed.) Moskow : Alma Mater [in Russian].
- 10.Melnytsjuk. O.S., Boldyrev, R.V., Kolomijec, V.T. & Sklyarenko, V.H. (Eds.) (2003) *Etymolohishnyj slovnyk ukrayinskoyi movy u 7 tomah [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 volumes]* (Vols 4), (pp. 375-376). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
- 11.Osetsky, J.P. (2015). Vchennia O. O. Potebni i reliktu indoieuropeiskoi myslyvskoi leksyky v apeliatyvakh i onimakh ukrainskoi movy: dani systemnoho analizu. [Teaching O. Potebnia and relics of Indo-European hunting vocabulary in appellances and pronunciations of the Ukrainian language: data of system analysis]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri - Native word in the ethno-cultural dimension*, 192-199. Drohobych : Posvit [in Ukrainian].
- 12.Osetsky, J.P. (2013) Etymolohiya ponyat kolyoriv «chornyj» i «chervonyj» u dzerkali sanskrytu [The etymology of the concepts of the colors “black” and “red” in the mirror of Sanskrit]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in the ethno-cultural dimension*, 213-222. Drohobych : Posvit [in Ukrainian].
- 13.Polyvanyj ponedilok [Watered on Monday]. (n.d.). *uk. wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Polyvanyj_ponedilok [in Ukrainian].
- 14.Potebnya, A.A. (1862) *Mysl i jazyk [Thought and language]*. www.classes.ru. Retrieved from <http://www.classes.ru/grammar/147.Potebnya>. [in Russian].
- 15.Semchynskyj, S.V. (1988) *Zahalne movoznavstvo [General linguistics]* Kyiv : Vyscha shkola. Holovne vydavnytstvo [in Ukrainian].
- 16.*Slovník synonymiv ukrajinskoyi movy [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language]*. (n.d.). Retrieved from <http://ycilka.net/synonim.php?id=18>; [in Ukrainian].
- 17.Ukrayinskyj movno-informatsiynyy fond NAN Ukrayiny. Synonimiya [Ukrainian Language and Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine. Synonymy] (n.d.). lcorp.ulif.org.ua. Retrieved from <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/dictua.aspx>. [in Ukrainian]
- 18.Shkuratov, V.A. (1997) *Istoricheskaya psichologiya [Historical Psychology]* Moskow : Smysl. [in Russian]

УДК 811.27 (477.83)

ОБРАЗ ЖІНКИ В АФОРИСТИЧНІЙ ТА ПАРЕМІОЛОГІЧНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ)

Антон СМЕРЧКО,

кандидат філологічних наук, доцент, кафедра іноземних мов,

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка

Степана Дем'янчука (Україна, Рівне) asmerchko@mail.ru smerchko@op.pl

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6303-6022>

Research ID: M-3267-2018 <http://www.researcherid.com/rid/M-3267-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board
20.08.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті розглядаються аксіологічні й модальні параметри оцінювання жінки як особистості, як реферанта прекрасної статі людства за допомогою характеризувальних засобів мови: афоризмів різного типу, крилатих висловів, прислів'їв, приказок і т.п. Доведено, що жінка – рушій прогресу, основа і причина усього, що трапляється у суспільстві, а також об'єкт любові і обожнювання.

Ключові слова: жінка, крилатий вислів, афоризм, паремія, прислів'я, образ, оцінка.

THE MENTAL IMAGE OF WOMAN IN APHORISTIC AND PAREMIOLOGICAL PHRASEOLOGY (IN UKRAINIAN, POLISH AND RUSSIAN LANGUAGES)

Anton SMERCHKO,

Ph.D. in Philology, Docent, Department of Foreign Languages,

Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities (Ukraine, Rivne) asmerchko@mail.ru; smerchko@op.pl

The article deals with the axiological and modal parameters of the evaluation of a woman as a personality as a speaker of the beautiful sex of mankind with the help of characterizing means of language: aphorisms of various types, winged sayings, proverbs, sayings, etc. It is proved that a woman is the engine of progress,

the basis and cause of all that happens in society, as well as the object of love and adoration.

A woman is perceived and evaluated by the following parameters: appearance; as an object of love and deification; manner of behavior, due to features of the character and properties of the psyche; as a guardian of the home hearth; female luck; role in society. In the circle of aphoristic expressions and winged expressions associated with the first position in this series of categorical features, two subgroups are clearly distinguished: a) not personified, the general characteristic of a woman as a generalized subject; b) a personified score having its addressee and that, due to the accuracy and expressiveness of its verbalization, became a winged one.

In all the variety of phraseological units (idioms, phrases, proverbs, sayings, aphorisms, linguistic stamps, winged sentences and literary citations), as well as in units of text, the image of the beautiful sex of mankind in different times and epochs is drawn up, fixed and preserved for the descendants. In them, the characteristic features of a woman are reflected not only in general sense content, but also in the features of its individual mental system, magnetized by emotions and intentions, as well as its value relation to the surrounding and to itself. Verbal complexes of different types verbalize the image of women as a source and carrier of forming tendencies of general cultural and social development through the prism of national-cultural specifics.

Key words: woman, winged pronunciation, aphorism, paramia, proverb, image, estimation.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Людина як універсам в універсамі (Ю.І.Левін) завжди була об'єктом різноманітних наукових досліджень: філософських, літературознавчих, лінгвістичних, краєзнавчих. Пальма першості тут безперечно за літературознавчими працями. Усі інші займають і поділяють другу позицію. У лінгвістичних працях людина як унікальна істота всесвіту розглядається здебільшого у ракурсі лінгвокультурології й лінгвокраїнознавства за допомогою знаків характеризуючої номінації (лексем, ідіом, фразем, паремій). Серед таких досліджень цього століття варто відзначити праці А.М.Арзангельської (2005-2006), Н.Грозян (2009), З.Філоненка (2009), Н.Б.Дем'яненко (2003), однак ця тема не є вичерпаною. Однак ця тема не є вичерпаною. Окремі праці не можуть охопити всіх аспектів людини, яка багато у чому є «чорною скринькою» (термін С.Лема), особливо її мозок і психіка. Також вони не охоплюють усіх сторін своєрідного фразеологічного матеріалу, що характеризує людину як розумну і суспільну істоту.

Мета статті – висвітлити гносеологічні, аксіологічні й модальні характеристики прекрасної статі людства – жінки – за допомогою стійких словесних комплексів у слов'янському мовному просторі як наслідок трансформації загального когнітивно-семантичного континууму.

Виклад основного матеріалу. Жінка як особистість, як протилежність сильної половини людства сприймається і оцінюється за такими параметрами, як: зовнішній вигляд; як об'єкт кохання і обожнювання; манера поведінки, зумовлена рисами характеру і властивостями психіки; як берегиня домашнього вогнища; жіноча доля; роль у суспільстві. У колі афористичних виразів і крилатих висловів, пов'язаних з першою позицією в цій низці категоріальних ознак, чітко виділяються дві підгрупи: а) не персоніфікована, загальна характеристика жінки як деякого узагальненого суб'єкта; б) персоніфікована оцінка, що має свого адресата і що, внаслідок влучності і виразності її вербалізації, стала крилатою. Що стосується підгрупи «а», то сюди належать такі вислови, як: *краса людини – це і досконалість тіла, і сила волі* [1]; *Краса – це королева, яка править дуже недовго* (Сократ); *Вродлива жінка для очей – рай, для душі – пекло, для гаманця – чистилище* (Б.Фонтенель); *Троянду як не назовіть, – В ній пахоці всі ті ж* (У.Шекспір) // *Прекрасная женщина – всегда божество, особенно если мила, умна и если хочет нравиться* (К.Батюшков); *Краса без грациі может нравиться, но не пленять* (Капітон); *Красивое не нуждается в дополнительных украшениях – больше всего его красит отсутствие украшений* (Гердер); *Как розу не зови, в ней аромат все тот же* (У.Шекспір); *Красивая женщина для глаз – рай, для души – ад, для кармана – чистилище* (Б.Фонтенель); *Бог делает женщину прекрасной, а дьявол – хорошенькой* (В.Гюго); *Нет безобразных женщин, есть только женщины, которые не знают, как выглядеть хорошеенькими* (Ж.Лабрюйер); *Все женщины молодые, только в разной степени: очень молодые, не очень молодые, очень не молодые* (невідомий автор); *Глупая красота – не красота. Взглядишь в тупую красавицу, вступишь в каждую черту лица, в улыбку ее, взгляд – красота ее претвориться мало-помалу в поразительное безобразие* (І.О.Гончаров) // *Piękna kobieta jest rajem dla oczu, piekłem dla duszy i czyszcem dla kieszeni* (В.Фонтенель); *Nie ma kobiet brzydkich, są tylko kobiety, które nie wiedzą, że są ładne* (Vivien Leigh); *Kobieta zakochana jest piękna – oto sekret mojej urody* (Charlize Theron, „Forum”, 16 kwietnia 2007); *Najpiękniej bowiem jest, kiedy / Piękna nie czuje się zgola* (Leopold Staff); *Piękna kobieta podoba się oczom, dobra kobieta - sercu. Pierwsza jest klejnotem, druga zaś – skarbem* (Napoleon Bonaparte); *Kobieta bez kokieterii, to jak kwiat bez woni* (Gabriela Zapolska); *Są kobiety, które aby zatuszować swoje krzywe nogi, noszą bardzo duże dekolty* (Gabriela Zapolska).

Наведений ілюстративний матеріал свідчить, що вміщений у афоризмах зміст, пов'язаний з емотивним умовиводом, має об'єктивно-суб'єктивний, візуальний характер. Автори акумулюють в своїх висловлюван-

нях типове, узагальнене, що має місце в людському існуванні, у взаєминах між чоловіком і жінкою, що визначено концентрацією досвіду репрезентантом соціуму у процесі спостереження і сприйняття ним навколишнього світу. Оцінювальний компонент семантики цих висловів містить так звану інтелектуальну сему – сему, яка репрезентує інформацію про суспільне визнання реалії як позитивної чи негативної. Що стосуються широко відомих крилатих висловів універсального типу, організованих, як правило, за моделлю словосполучення (рідше – речення), то в них домінує емоційно-експресивна оцінка і деталізація образу, а саме: *брудке каченя // гадкий утенок // brzydkie kaczątko* (походить від однойменної назви казки Г.Х.Андерсона); *червоний капелюшок // красная шапочка // czerwony kapurek* (від назви казки Ш.Перро); *Баба-Яга // Баба-Яга* (східнослов'янський казковий фольклор); *Прекрасна Єлена // Прекрасная Елена // Piękna Helena* (антична міфологія) – ідеал жіночої вроди [6, 253].

У приказках і прислів'ях завдяки притаманному їм узагальненому змісту, оцінка завжди має загальний характер без вказівки на конкретну особу (ця оцінка застосовується до всіх і до кожного окремо залежно від ситуації): *А в рум'яні така сила, що всі квіти погасила; Врода – це друга молодість; Гарна дівка, як маківка; Гарна, як квітка у полі; Дівка без коси – немає краси; Дівка, як тополя; Дівка, як яєдка; Дівчина в красі, як горох на полюсі: хто йде, той вищипне; З гарної дівки гарна й молодичка; Очі гарні, як терен; Гарна дівчина швидше сподобається всім, ніж одному; Скромна краса – ще прекрасніша [8, 137-139] // Коса – девичья краса; Женищине краса – домостройство; Во лбу світел месяц, в затылке часты звезды; Долги косы, ножки босы [3].*

Персоніфікована оцінка характеризується двома основними ознаками: має свого адресата – конкретну особу – і асоціативно-художню форму висловлювання. Наприклад – в російській мові виділяються такі влучні естетичні характеристики, як: *Чистейшей прелести чистейший образец* (О.С.Пушкін про Наталю Гончарову, свою дружину); *Как гений чистой красоты* (він же про Анну Керн); *Как мальчик кудрявйй резва, нарядна, как бабочка летом* (М.Ю.Лермонтов про графиню А.К.Воронцову-Дашкову); *Она была прекрасна, как мечта* (він же про своє юнацьке кохання, світську даму Н.Ф.Іванову); *Она не гордой красотой / Прельщает юношей живых* (він же – про своє кохання – відому у свій час аристократку В.А.Лопухіну); *Прекрасна как ангел небесный* (він же про грузинську царицю Тамару).

Жінка як об'єкт кохання, обожнювання вербалізується, зокрема, такими афористичними висловами: *Жінку свою любіть, але давайте їй*

над собою влади (Володимир Мономах); Офелія! О німфа, Пом'яни гріха мої в твоїй святій молитві! (У.Шекспір, Галмет); Прекрасна Дульсінея Тобоська (Мігель Сервантес, Дон-Кіхот) // Я вас любил так искренне, так нежно, как дай вам бог любимой быть другим (О.С.Пушкін); Как луч зари, как розы Леля, Прекрасен цвет её ланит; как у мадонны Рафаэля Её молчанье говорит (М.Ю.Лермонтов); Женица слаще жизни и горше смерти (Соломон); Без женицын начало нашей жизни было бы лишено помощи, середина – удовольствий и конец – утешения (Н. Шамфор) // Każda kobieta jest dla mężczyzny bogiem, który może dokonać w nim cudu (Aleksander Świątochowski); Kobieta jest jak róża: na to ma kolce, by je owijać płatkami (Julian Tuwim); Zbyt ona piękna, zbyt mądra zarazem, zbyt mądrze piękna, stąd istnym jest głazem (William Shakespeare); Kobieta seksualizuje świat (Stefan Napierski); Kobiety są piękniejsze, niż na to wyglądają (Gabriel Laub).

Риси характеру, властивості психіки, поведінка; їх оцінка з боку чоловіків репрезентуються наступними висловами, в українській мові: *Жінка стерпить усе, якщо їй усе дати; Заміжжя – найкращій засіб сховати усі попередні гріхи [1, 40]; Жінка не вірить, отже мислить; Жінці легше поцідуватися з чортом, ніж назвати когось красунею (Микола Гоголь); У жінки гріхи первородні, у чоловіка – другорядні; Одні жінки роблять з чоловіків лицарів, інші загнаних коней (Флоріан Боднар) [1, 16]; Військо можна перемогти – жінку ніколи (Павло Загребельний); Усі жінки, які сидять на базарі – усі відьми (Микола Гоголь); Добре жінкам – у них немає дружин; Коли жінок багато, їх завжди мало, а коли жінка одна, то їй буває по горло (Володимир Черняк) [1, 238]; Всі жінки однакові, проте кожна жінка неповторна; у російській мові: Мужчина может, например, сказать, что дважды два не четыре, а пять или три с половиной, а женщина скажет, что дважды два – стеариновая свечка (І.С.Тургенев, Рудін); У женщины всегда три возраста: кажущийся, действительный и приписываемый ею себе (А.Карр); Творец дал женскому лицу способность перевоплотиться. Сперва мы вводим в дом овцу, а после терпим от волчицы (І.Губерман); Женица смеется, когда может, и плачет, когда хочет (Ж.Баїф); Женский инстинкт стоит прозорливости великих людей (О.Бальзак); Всякая хитрость ничтожна по сравнению с хитростью женщины (Біблія); Прежде всего красивое платье, затем красивый мужчина, чтобы поклоняться ей, - таковы обычные желания женщины (А.Бові); У женщины – все сердце, даже голова (Жан Поль); У большинства женщин служит не столько для укрепления их благоразумия, сколько для оправдания их безрассудства (Ф.Ларошфуко); Когда женщина не права, первым делом нужно попро-*

суть у неї прощення (Ф.Круассе); Жниціна никогда не замечает того, что для неї делают, но она всегда заметит, чего для неї не делают (Ж.Куртелін); в польській мові: *Być kobietą to strasznie trudne zajęcie, bo polega głównie na zadawaniu się z mężczyznami* (Joseph Conrad); *Kobięce zgadywanie jest o wiele dokładniejsze niż męska pewność* (Rudyard Kipling); *Mądra kobieta ma miliony naturalnych wrogów: wszystkich głupich mężczyzn* (Marie von Ebner-Eschenbach, Aforyzmy Eschenbach); *Stawiam kobiety wyżej niż mężczyzn. Są bliższe prawdy o życiu* (Ryszard Kapuściński); *Uroda kobiet korumpuje* (Ryszard Nowosielski); *Trudniej jest być kobiecie kobietą niż mężczyźnie mężczyzną* (Antoni Kępiński); *W piekle są i niewiasty. Ktoś musi diabłem przyprawiać rogi* (Kazimierz Słomiński); *Kokieteria u kobiet jest jak barwa i zapach u kwiatów* (Bolesław Prus); *Pełno widzisz Messalin, rzadko – Penelopy* (Ignacy Krasicki); *Z kobietą nie ma żartów – w miłości czy w gniewie. Co myśli, nikt nie zgadnie; co robi, nikt nie wie* (Aleksander Fredro).

У крилатих висловах, що увійшли до літературної мови з художніх творів і біблійних текстів та набули широкого розповсюдження, більш конкретно визначено форми поведінки жінок, їхні вчинки, соціальний стан, властивості психіки, а саме: укр. *Вірна Пенелопа* (антична міфологія); *віща Касандра* (антична міфологія); *принцеса на горобині* (з казки Г.Х.Андерсона); *собака на сні* (Лопе де Вега); *вавилонська блудниця* (Біблія); *серпанкова панянка* (про манірну, тендітну дівчину з обмеженим кругозором – М.Г.Помяловський); *леді Макбет* (У.Шекспір); *залізна леді* (про вольову жінку, початково про прем'єра Маргарет Тетчер); *мати Тереза*; *чорна вдова* (про жінки, у якої один за одним раптово помирають чоловіки або коханці); рос. *Верная Пенелопа*; *вещая Кассандра*; *вавилонская блудница*; *кающаяся Магдалина* [Марк, 16, 9; Лука, 7-37; 48; 8, 2]; *кисейная барышня*; *принцесса на горошине*; *собака на сене*; *леди Макбет*; *баба-Яга*; *Василиса Премудрая*; *царевна Несмеяна* (народна казка); *железная леди*; *мать Тереза* (про жінку, яка піклується про нужденних, займається благодійністю тощо); *черная вдова*; пол. *wierna Penelopa*; *lady Makbet*; *wieszczka Kasandra*; *żelazna dama*; *matka Teresa*; *czarna wdowa*; *Pies ogrodnika* (Lope de Vega); *księżniczka na ziarnku grochu* (Hans Christian Andersen).

Сюди ж належать перифрази типу *бокова сестра* (наложниця) [М.Демський, 1994]; *солом'яна вдова // соломенная вдова* [М.Демський, Фьодоров].

У прислів'ях та приказках властивості психіки жінок і їхня поведінка характеризуються й через порівняння з їх зовнішнім виглядом, через епітети і через антиномію: *Краса до вінця, а розум – до кінця*; *Краса*

минеться, а розум зостанеться; Не краса красить, а розум; Хоч не з красою, аби з головою; Наша Парася на все здалася; Розходилась, як квочка; - перед бурею; У нашої Параски ні серця ні ласки; У всякої Федорки свої відмовки; Удалося, як Солосі [8] // Бабий ум лучше всяких дум; Волос долог, ум короток; Кудрявые волосы – кудрявые мысли; Женский обычай – слезами беде помогать; Женский нрав не будет прав; Бабы семьдесят две увертки в день; Лакома овца к соли, а коза к воле; Женские слезы – вода; Женица любит ушами.

У цих прислів'ях та приказках здебільшого подана негативна характеристика жінок. Негативна оцінка людини – це загальна особливість пареміологічної фразеології: людські вади сприймаються у суспільстві як неналежне, що підлягає осуду в будь-якій спільноті. І тому так багато фразеологічних одиниць, які висвітлюють ці вади і засуджують негативні риси людини (у нашому випадку негативні риси прекрасної половини людства).

У збірнику В. Даля «Пословицы русского народа» [9, 350-352] також вимальовується переважно негативний образ жінки стосовно її розумових здібностей, властивостей психіки, поведінки, особливо в прислів'ях де опорним словом є лексема *баба*: *Пусти бабу в рай, она и корову за собой ведёт; Где две бабы там сует, где три там содом; У бабы семь пятниц на неделе; У бабы волос долог, а язык длиннее; Бабий язык, куда не завались, достанет; Пока баба с печи летит, семьдесят дум передумает; Баба слезами беде помогает; Лучшее раздражит собаку, чем бабу; Кто бабе поверит, трёх дней не проживет; Баба да бес – один у них вес; Бабы слезы чем больше унимают, тем хуже; Куда чёрт не поспеет, туда бабу пошлёт.* Більш стриманою і більш вірогідною є негативна оцінка в пареміях, де смисловим центром виступає лексема *женица* (рос.): *На женский нрав не угодишь; Женское сердце, что котёл кипит; Женских прихотей – не перечесть; Женское слово, что клей пристаёт; Женская лесть без зубов, а с костями сложет.*

У чисельному колі пареміологічних одиниць виокремлюються стійкі фрази, в яких суб'єкт (жінка) фактично на пряму не репрезентований. Ідентифікація особи здійснюється через антонімічний образ, а саме: *Волос долог, а ум короток* [9, 350] (довге волосся здавна асоціюється з жінкою, як її характерна ознака) або через фонові знання носія мови. Так у російському прислів'ї *От нашего ребра нам* (чоловікам – уточнення автора) *не ждёт добра* [9, 351] міститься натяк на біблійний контекст про створення жінки з ребра Адама.

Вербалізація образу жінки як **берегині домашнього вогнища, ставлення до неї** може бути проілюстрована так: укр. *Жінку свою любить,*

але не давайте їй над собою влади; Добра – бо жона – вінець мужу
своєму без печалі, а погана – люта печаль і руїна домові (Данило За-
точник); Три речі до впадоби Богу і людям: згода батьків, милосердя до
ближніх і згода між чоловіком та дружиною (Петро Могила); Дружина
цезаря має бути поза підозрою (Гай Юлій Цезар).

У народі кажуть: будинок тримається не красунею, а розумницею;
Добра жінка чоловікові своєму вінець, а лиха – кінець; Без жінки, як
без рук; Без чоловіка – що без голови, без жінки – що без ума; Жінка
чоловікові подруга, а не прислуга; Нема кращого друга, як вірна супру-
га; У доброї жінки і чоловікові ціни немає; Жінка не чобіт, з ноги не
скинеш; Жінка красива – згуба для грошей [8, 299-301, 306-307]; Му-
дра господиня, коли повна скриня; Жінка за три кути хату держить,
а чоловік – за один; Жінка княгиня, а хата не метена; Хазяйка на всю
зубу [8, 330-331]; На красиву дивитись любо, а з розумною жити до-
бре; Поможє Боже нежонатому, а жонатому і жінка поможе [8, 8]; у
рос. прислів'ях та приказках: Добрую жену взять, ни скуки, ни горя не
знать; Доброй жене домоводство не мука, а мучит жену лишь разлука;
Жену хорошую взять, многие станут знать, а худую нельзя и в люди по-
казать [3]; Хороши девушки, хороши красны! А худые жёнушки откуда
берутся? Добрая жена дом сбережёт, а худая рукавом растрясёт [9,
590]; Хозяйка в дому, что олады в меду; Где бабы гладки, там воды
нет ни кадки; У нашей хозяйки все в работе: и собаки посуду моют
[9, 591-592].

Оцінка ролі жінки в суспільстві ґрунтується насамперед на твер-
дженні, що жінка – основа всього. Існує стійке переконання, яке сягає
римського поета Ювенала, що причиною усього, що трапляється у пев-
ному колективі, у певній мовній спільноті, є жінка. Вона і нагорода, по-
дарунок долі, вона і кара [7, 221-222]. Недарма кажуть *Cherchez la femme*
(*Шерше ля фам*), у перекладі з французької – *шукайте жінку*, коли си-
туація невиразна, а справа заплутана, неясна і це явно не минулося без
втручання жінки. Вислів приписується французькому поліцейському
чиновнику Антуану де Сартину XVIII ст. [2, 153], використаний у ро-
мані Олександра Дюма «Могікани Парижу», завдяки чому став відомий
спочатку у французькій, а потім поширився і у інших мовах *шукайте*
жінку // *ищите женщину* // *szukajcie kobiety*, як в перекладі, так і в ори-
гіналі.

У афористичній фразеології визначена (частіше іронічно) і боротьба
жінок за рівність з чоловіками. Як приклад можна навести іронічний
вислів В.Голобородька: *Жінка легко добивається рівності, особливо*
при укладанні шпал [1]. сигніфікат «сильна. Вольова особистість» влас-

тивий стійкому перифрастичному словосполученню *залізна леді* // *железная леди* // *żelazna dama* який асоціюється насамперед з Маргарет Тетчер. Сигніфікат «милосердна людина, яка прагне допомагати іншим людям у скрутній ситуації» вербалізує стійке сполучення *мати Тереза* // *мать Тереза* // *matka Teresa*. Це словосполучення також репрезентує реальний прототип – святу Терезу Калькуттську, лауреатку нобелівської премії миру (1979), що займалась служінням бідним і хворим та в 2003 році причислена католицькою церквою до блаженних – із подальшим узагальненням і абстрагуванням від конкретного образу. Усталений перифрастичний зворот може позначати і конкретну особу без узагальнення, як наприклад українські перифрази *леді Ю* та *газова принцеса* (Юлія Тимошенко), що стали також відомі в російському (*леди Ю; газовая принцесса*) і польському (*gazowa księżniczka*) мовному просторі. Цей сигніфікат експресивно реалізується через ініціали та образ *принцеси*, що супроводжується конкретизатором *газова*. Ці усталені словосполучення належать до публіцистичного мовлення і широко використовувалися у певний час у мас-медіа.

Також тільки до конкретної особи, широко відомої у світі, застосовується перифраза *леді Ді* // *леди Ди* // *pani D*, яка є емотивним, ідеалізованим найменуванням принцеси Діани, дружини принца Чарльза, яку обожнювало англійське суспільство.

Отже, у всьому християнському світі в сучасному мовленні впливову жінку-керівника, сильну особистість жіночої статі іменують *залізна леді*, де перший компонент перифрази репрезентує метафоричне перекладення, а другий, який належить до публіцистичного стилю, визначає високий соціальний статус особи. У фамільярому мовленні ця перифраза більш емотивно характеризує жінку, переважно з певною долею іронії. У описуваному звороті *перша леді*, який вербалізує поняття «дружини президента» числівник компонент вказує на пріоритетну позицію особи у суспільній ієрархії. Варто зазначити, що розглянуті стійкі перифрази містять непряму позитивну оцінку з боку соціуму.

У сучасній мові є евфемістична перифраза (за класифікацією Ю.А.Гвоздарьова і М.Т.Демського), в якій завуальована негативна оцінка. Так, жінок, незалежно від їх віку, освіти, що займаються найдавнішою у світі професією в українській і російській мовах іменують, відповідно *нічні метелики* // *ночные бабочки*. Образ *метелика* реалізує значення «легковажність», «безтурботність», «динамічний, спорадичний рух», а вербальна форма *нічні* конкретизує час основної активної діяльності. Мотиваційною і дериваційною базою цього словесного комплексу (фразеологічні інновації ХХ століття) можуть слугувати як

описове образне найменування через певні конкретизатори, так і семантична транспозиція з галузі біології. Будь-який шлях веде до картинності і образності цього звороту на позначення певного типу жінок. Синонімічною до представленої фразеологічної одиниці є перифраза, також евфемістична, але з відтінком книжності, яка вже давно існує в мові: *жриці кохання // жриці любви*. Вона також має значення «жінки, що займаються проституцією» і є стилістичним синонімом попередньої. Польський еквівалент цих перифраз *księżniczki nosy*, побудований на вербальній формі *księżniczki*, яка реалізує значення домінації, панування, а лексема *nos*, як і в першому випадку конкретизує період активності. Також крилатим висловом на позначення повій є вислів біблійної генези *вавилонська блудниця // вавилонская блудница // dziwka Babilonu (babilońska dziwka)*. Проте його найуживаніший контекстах – історичні оповідання і словникові статті у спеціалізованих довідниках, енциклопедіях та фразеологічних виданнях.

Отож на соціальній вертикалі в сучасному світі жінки можуть посідати як найвищу, так і найнижчу позицію. Зазначимо, що таке співвідношення спостерігається в усі періоди історії людства, однак з перевагою нижньої позиції.

Висновки. Отже, у всьому різноманітті фразеологічних одиниць (ідіомах, фраземах, прислів'ях, приказках, афоризмах, мовних штампах, крилатих висловах й літературних цитатах), а також у одиницях тексту вимальовується, фіксується і зберігається для нащадків образ прекрасної статі людства в різні часи й епохи. У них віддзеркалюються характерні риси жінки не тільки загальнозначеннєвого змісту, але й особливості її індивідуального психічного устрою, намагніченого емоціями й інтенціями, а також її ціннісне ставлення до довкілля і до себе. Словесні комплекси різного типу вербалізують образ жінки як джерела і носія формуючих тенденцій загальнокультурного і соціального розвитку через призму національно-культурної специфіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антологія афоризмів. Упор. Л.П.Олексієко. (2004). Донецьк: «Видавництво Сталкер».
2. Ашукин, Н.С. & Ашукина М.Г. (1988). *Крылатые слова: Литературные цитаты. Образные выражения*. Москва: Худож. лит.
3. Борохов, Э. (1988). *Энциклопедия афоризмов. Мысль в слове*. Москва: АТС.
4. Гвоздарёв, Ю.А. (1977). *Основы русского фразеобразования*. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовск. Ун-та.
5. Демський, М.Т. (1994). *Українські фраземи й особливості їх творення*. Львів – Краків – Париж: Просвіта.

6. Коваль, А.П. (1986). *Слово про слово*. Київ: Рад. шк.
7. Крылатые фразы наших дней. (1999). Москва: РИПОЛ КЛАССИК.
8. Попова, О.А. (2008). *Краці прислів'я та приказки українського народу*. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО».
9. Пословицы русского народа. Сб. В.Даля. (1957). Москва: Худ. лит., 1957.
10. Фелицына, В.П. & Прохоров, Ю.Е. (1988). *Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения*. Москва: Русский язык.
11. Głowińska, K. (2000). *Popularny słownik frazeologiczny*. Warszawa: Wilga.
12. Mosiołek, K., Ciesielska, A. (2001). *W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa.

REFERENCES

1. Antolohiia aforyzmiv [Anthology of aphorisms.]. Upor. L.P.Oleksiieko. (2004). Donetsk: «Vydavnytstvo Stalker».
2. Ashukin N.S., Ashukina M.G. (1988). *Krylatye slova: Literaturnye tsitaty. Obraznye vyrazheniya [Winged words: Literary quotes. Imaginary expressions]*. Moscow: Khudozh. lit.
3. Borokhov, E. (1988). *Entsiklopediya aforizmov. Mysl v slove [Encyclopedia of aphorisms. Thought in a word]*. Moscow: ATS.
4. Gvozdarev, Yu.A. (1977). *Osnovy ruskogo frazoobrazovaniya [Fundamentals of phrasal formation.]*. Rostov n/D: Izd-vo Rostovsk. Un-ta.
5. Demskyi M.T. (1994). *Ukrainski frazemy y osoblyvosti yikh tvorennia [Ukrainian phrases and peculiarities of their creation.]*. Lviv – Krakiv – Paryzh: Prosvita.
6. Koval, A.P. (1986). *Slovo pro slovo [Word about word]*. Kyiv: Rad. shk.
7. Krylatye frazy nashikh dnei [Today's Winged Phrases]. (1999). Moscow.: RIPOL KLASSIK.
8. Popova, O.A. (2008). *Krashchi pryslivia ta prykazky ukrainskoho narodu [The best proverbs and sayings of the Ukrainian people. and]*. Donetsk: TOV VKF «BAO».
9. *Poslovitsy russkogo naroda [Proverbs of the Russian people]*. Sb. V.Dalya. (1957). Moscow: Khud. lit.
10. Felitsyna V.P., Prokhorov Yu.Ye. (1988). *Russkie poslovitsy, pogovorki i krylatye vyrazheniya [Russian proverbs, sayings and winged expressions.]*. Moscow: Russkiy yazyk.
11. Głowińska, K. (2000). *Popularny słownik frazeologiczny*. Warszawa: Wilga.
12. Mosiołek, K., Ciesielska, A. (2001). *W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa.

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 162-171.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140890>

УДК 81'373:81'25

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ В КОМПОЗИЦІЇ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ

Олександр ТУПИЦЯ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов, Полтавського університету економіки і торгівлі (Україна,

Полтава) tupytsya@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6329-7011>

Research ID: M-8917-2018 <http://www.researcherid.com/rid/M-8917-2018>

*Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board
20.08.2018*

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті проаналізовано роль безеквівалентної лексики в поетичному тексті. З'ясовано своєрідності її контекстуальних семантичних відношень з іншими номінативними одиницями. Розкрито проблему створення етномовної картини світу тексту. Розглянуто безеквівалентну лексику як особливу одиницю, що здатна відображати національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні. Визначено функціонально-прагматичний потенціал безеквівалентних лексем у поетичному тексті-оригіналі та перекладі.

Ключові слова: безеквівалентна лексика; картина світу; іншомовне відтворення; переклад; семантика; сильна позиція.

FUNCTIONAL-PRAGMATIC POTENTIAL OF NON-EQUIVALENT LEXICAL UNITS IN THE COMPOSITION OF THE POETIC TEXT

Oleksandr TUPYTSYA,

Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Languages, Poltava University of Economics and Trade (Ukraine, Poltava) tupytsya@ukr.net

The article analyzes the role non-equivalent vocabulary in the text. Her identity contextual semantic relations with other nominative units are found out. The problem

of creating ethnolinguistic world view in the text is viewed. Non-equivalents are considered as a language special unit that is able to reflect national and cultural uniqueness of language at the lexical level. The specificity of reproduction of non-equivalent vocabulary in foreign language texts is defined.

It was found that the non-equivalent vocabulary reflects national and cultural uniqueness of language at the lexical level, calls such concepts and phenomena in certain cultures that are not attached to any other. Thanks to this lexicon, as one of the important indicators of national and linguistic identity of the ethnic communities we observe not only the differences in naming fragments of reality, but also the culture in general, living conditions bearers of a language.

Non-equivalent vocabulary plays a key role in the semantic hierarchy image text occupies a strong position. Playing a strong position - adequate transmission priority, but "transfer" non-equivalent vocabulary is not always possible.

Key words: non-equivalent language; world view; foreign language reproduction; translation; semantics; strong position.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика висуває важливі проблеми дослідження етнокультурних проявів на різних рівнях. Практика спостережень свідчить, що культура та мова перебувають у діалектичній єдності. Причина такої діалектики полягає в тому, що мова залежить від культури, як її вербальний компонент, відображаючи за допомогою наявних засобів, реагує на зміни та змінюється сама разом із культурою. Мова виступає засобом вербалізації певного культурного середовища й зберігає в часі інформацію про минуле, утримує в своїй структурі результати пізнання соціумом навколишньої дійсності та передає досвід цього пізнання прийдешнім поколінням. Окремим феноменом, через який «можна отримати інформацію про культуру», виступає безеквівалентна лексика (далі БЛ). Культурні зміни, що відбуваються у певному мовному середовищі, пов'язані з історичними, економічними та іншими змінами, відображаються також у лексичному складі мови й у складі БЛ: *галаган, бунчук, клейнод, чумак*. Що стосується стану вивчення БЛ, можна зробити висновок про відсутність вичерпної комплексної інформації щодо специфічних ознак і властивостей одиниць цієї тематичної групи лексики, яка відрізняється певною неоднорідністю свого складу, своєрідністю конотативного наповнення семантики окремих елементів тощо. Особливої уваги, на нашу думку заслуговує дослідження композиційної ролі БЛ у поетичному тексті, визначення її функціонально-прагматичного потенціалу.

Аналіз досліджень. БЛ відмежовують від інших лексичних одиниць, які містять у своїй семантичній структурі національно-культурний компонент, оскільки безеквівалентні лексеми, на думку багатьох дослідників, – особливі одиниці, що відображають національно-культурну

своєрідність мови і називають такі явища в сфері певної культури, які не властиві іншим. Або, порівнюючи з такими поняттями як «лакуна», «реалія», «фонова лексика», «екзотизм», «варваризм», «колорит», «національно маркована лексика», «етнографізм», «локатив» тощо, намагаються дати визначення БЛ (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, Л.М. Дяченко, Р.П. Зорівчак, М.П. Кочерган, Т.А. Космеда та ін.). БЛ як складова образності художнього тексту створює своєрідний підтекст та асоціації. Вона є основним засобом репрезентації мовної картини світу.

БЛ здатна відображати національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, саме тому її значення для втілення картини світу тексту надзвичайно важливе. Дослідники звернули увагу, що національно-культурний компонент лексичного значення актуалізується в межах тексту і поширюється на семантику інших одиниць (Л.Л. Безобразова, С.Я. Єрмоленко, В.І. Кононенко, А.К. Мойсієнко та ін.). Ці особливості функціонування національно маркованої лексики в художньому творі на сьогодні ще недостатньо вивчені, особливо в тексті поетичному.

Мета статті полягає в дослідженні функціонально-прагматичного потенціалу БЛ у композиції поетичних творів (оригіналі та перекладі), розгляді своєрідності її контекстуальних семантичних відношень з іншими номінативними одиницями, виявленні специфіки семантичної та смислової структури БЛ, включеної в контекст. Інтерес викликає ієрархія елементів смислу, що виникає безпосередньо в структурі поетичних творів. У лінгвістичній літературі неодноразово підкреслювалось, що в композиції поетичних текстів наявні «сильні позиції», але значення БЛ також як сильної позиції поетичного тексту в монографічному вигляді не досліджувались.

Виклад основного матеріалу. Критеріями виокремлення БЛ можуть бути: 1) семантичний (за яким враховується значення слів); 2) граматичний (показовий насамперед щодо одиниць національно специфічних та символічних, які мають певні формальні показники); 3) функціонально-стилістичний (назви народознавчого плану можуть виконувати в тексті функції створення національного колориту, інтимізації тощо); 4) експериментальний (наприклад, під час проведення психолінгвістичного експерименту, коли до поля слів-реакцій на певне слово-стимул потрапляє ряд слів, що мають національно-культурні елементи значень); 5) перекладний (безеквівалентну як національно марковану лексику зараховують до групи, що не має відповідників у інших мовах).

Вивчивши погляди багатьох дослідників на БЛ, ми дійшли висновків стосовно визначення цієї категорії: БЛ – лексика, що не має точних семантичних корелятивів у системі понять та реалій іншої мови. Отже, БЛ – це

лексична лакуна (у бінарному зіставленні з певною мовою). БЛ, як і інші лексичні одиниці, має свій об'єм лексичного поняття, який складається з певної кількості семантичних часток. Порівнюючи об'єм лексичних понять співвідносних слів різних мов, часто помічають різницю в семантичних частинах, тоді говорять про фонову чи частково безеквівалентну лексику. Безеквівалентна лексика певної мови представлена реаліями, що існують у певному суспільстві й не мають «однослівного вираження» в іншому та слова «відсутність яких пояснюється власне мовними (внутрішньо мовними) причинами – неповнотою (дефектністю) словотвірних парадигм» [6, 43-44]. Схожі за функціями також екзотизми та варваризми. Отже, БЛ української мови в порівнянні, наприклад, із німецькою є екзотизмом чи варваризмом у тексті-перекладі: *Не хотілось в снігу, в лісі, // Козацьку громаду // З булавами, з бунчугами // Збирать на пораду... (Т.Г. Шевченко). – Wollte nicht in Schnee und Wälder // Die Kosakenscharen // Um die Fahnen, um den Buntschuk // Zur Versammlung laden (Uebers. A.Kurella). ...I pro neї добрим людям // Кобзари співають (Т.Г. Шевченко). – ...Ihren alten Ruhm besingen // Der Kobsaren Weisen (Uebers. A.Kurella).* Якщо автор сам використав іншомовну лексему в своєму творі, вона також буде (у залежності від форми) екзотизмом чи варваризмом, її ще називають «іншомовним украпленням» (термін С.Влахова та С.Флоріна).

Структура БЛ неоднорідна. Центром її визначають слова-реалії. Більшість дослідників дотримується думки, що реалії відображають особливості предметного світу етносу. Периферією БЛ є гіпонімічна лексика. Гіпонімія існує на рівні лінгвістичного коду. Такі поняття є найважчими для перекладу, оскільки гіпоніми на рівні БЛ навіть близькопоріднених мов не перетинаються у своїх об'ємах, хоча в мовах можуть бути однорідні лексичні поняття. Наприклад, укр. *верховіття* – рос. *верхняя часть дерева, ветки вершины*. Поняття функціонує в обох порівнюваних етнокультурах, але в російській мові воно на вербальному рівні, а в українській зафіксовано лінгвістичним кодом. Якщо порівняти це поняття з відповідним у німецькій мові, там також знайдемо схожий лінгвістичний код, що позначає таке поняття: *der Baumwipfel* (верховіття). В українській мові, наприклад, відсутнє слово, що еквівалентне німецькому *Besteck* (столові прибори: виделки, ножі, ложки; набір інструментів; позначення судна на морській мапі), *Geschwister* (брати й сестри). БЛ відбиває розбіжності на понятійно-лінгвістичному рівні двох чи кількох мов, а гіпонімічна БЛ – на рівні суто лінгвістичному. Отже, БЛ вважаємо слова лексичне значення яких містить національно-культурну інформацію, що відсутня в іншій мові. Тому БЛ та лакуна поняття синонімічні.

Особливого значення БЛ набуває у композиції поетичного твору. Образи в поетичному тексті «накладаються» один на один, тобто, з'являючись, один «образ-смісл» передбачає появу наступного, той, у свою чергу, накладаючись на попередній (або навіть наступний), передбачає появу іншого. Увага наче пливе по «хвилі інформації», але, якщо в цьому потоці виникає якесь порушення (незрозумілий елемент, «чужа» безеквівалентна лексема), увага відразу переключачється на цей елемент з метою його «подолання» (декодування, перекладу). Тому ми маємо всі підстави стверджувати, що БЛ також перебуває в композиції поетичного тексту у «сильній позиції» (далі СП). Це специфічні текстові маркери, що забезпечують висунання на передній план найважливіших смислових домінант, зосереджують увагу на головному, посилюють емоційний та естетичний ефект, утворюють значущі зв'язки між елементами суміжними та дистантними, які належать одному чи різним рівням, забезпечують єдність тексту та його відтворення.

БЛ – це складова образності поетичного тексту, вона несе емоційно-експресивний підтекст, що пов'язаний з ідеоетнічним компонентом значення, вона виступає своєрідною функціонально-сміисловою домінантою тексту. «У тексті будь-якого художнього твору виявляється більш чи менш чисельні слова та словосполучення, значення яких, або їх мовленевий зміст (смісл) у даному контексті відображає ті чи інші національно-специфічні явища відповідної культури... Ієрархія мовних одиниць за їх загальнокультурною значимістю не витікає зі змісту конкретного тексту, тобто існує для даної мови та даної культури в цілому. На чолі цієї ієрархії стоять слова, що означають найважливіші явища національної культури, найбільш суттєві для життя даного народу поняття; такі мовні одиниці звичайно називають ключовими словами» [9, 70-71].

БЛ, перебуваючи у СП, має в тексті-оригіналі й тексті-перекладі різну природу, тобто висунення зумовлюється дещо різними факторами. Для сучасного мовознавства дослідження цих факторів може стати принциповим питанням, відповідь на яке допоможе відкрити також загальні закономірності функціонування БЛ у композиції поетичного твору.

У тексті-оригіналі БЛ висувається у СП з таких причин: 1) **незвичність**. Тобто, безеквівалентна лексема означає поняття невідоме читачеві. Це можуть бути історичні реалії, давні народні символи, обряди, застарілі назви та ін.: *І часових переменяли, Синемундирих часових* (Т.Г.Шевченко “Н.Костомарову”). – *Да часовых в тюрьме сменяли, Синемундирных часовых* (Пер. В. Звягинцева). Для таких БЛ часто використовується пояснення після тексту: *синемундирные часовые – жандармы николаевского времени. Прибыл Брантов утлый бот, И пошел навстречу деда Всея*

семьей наш юный флот (А.С. Пушкин «Пир Петра Первого»). – **Karsten`s Boot** heut angelangt, Dass in ihrem Festgewande Freudig die Eskader prangt (Uebers. von Dr. Alexis Lupus). **Брантов бот** (дед) – **Karsten`s Boot** – **човен Петра Першого**, який він збудував у 16-річному віці і під керівництвом Карстена Бранта опановував «морську науку», «дідуся російського флоту»”; 2) **зв’язок із національною культурою**. Значення багатьох БЛ зрозуміле носіям мови, оскільки більшість із них є цілком традиційними, означають звичні поняття, які характеризують певний етнос. Такі безеквівалентні одиниці сприяють оформленню «національної ідентифікації» твору, тобто виступають тим чинником, який дає нам можливість віднести окремий текст до певної культури: *І дні, мов глечики з Опішні, протяті шпагами вознів* (І. Драч «Перо»). – *И день, как глечик из Опішні, Пронзенный шпагами огней* (Пер. В.Павлинова). *Мелькають червоні жупани, Вирує, кипить Дніпро, І Байда стріляє в султана, Підвішений за ребро* (В. Симоненко «З дитинства»). – *Мелькают вокруг жупаны, Бурлит на камнях Днипро. И Байда стреляет в султана, Подвешенный за ребро* (Пер. Ю. Денисова); 3) **суперечність нормам даної мови**. Незвичне написання, звучання й часто незрозуміле значення стає причиною того, що у СП потрапляють БЛ-варваризми: *По «Esels-Platz» напідпитку Іде козак в кобеняку... Один говорить: «Це – зулус!» Хтось другий крикнув: «Це – хунхуз!» А третій каже: «Білий мавр!» Рішили всі: іхтіозавр. «В Tier-Garten!.. в клітку!..» знявся крик* (О.Олесь). – *По Esels-Platz, слегка хмелен, В кобеняке шагает он... Один промолвил: «То зулус!» Другой воскликнул: «Нет хунхуз!» А третий молвит: «Белый мавр!» Решили все: ихтиозавр. «В Tier Garten!.. В клетку!..»* (Пер. П.Карабана); 4) **екзотичність**. БЛ-екзотизми посідають СП, оскільки вони часто є незвичними для читача, крім того забезпечують зв’язок із іншою національною культурою. З цього погляду екзотизми можна виділити як особливу групу безеквівалентних одиниць мови. Екзотизми у поетичному тексті сприяють виникненню алюзій, своєрідних асоціацій, незвичних образів, стають джерелом інформації про іншу культуру. Крім того, ці одиниці запозичені автором з іншої мови, а для цього мусять бути свої причини, які можуть цікавити читачів: *Крук султанського алама Тінь зелену розпростер* (Б.Олійник «Притча про славу») – *Вран султанского алама Ядовитой тенью лег* (Пер. Н.Костенка). *Од козацької відваги Втік пашиа, як битий лис* (Б.Олійник) «Притча про славу»). – *Пред казацкой злой отвагой Как и не было пашии* (Пер. Н.Костенка).

Розглядаючи композиційну роль БЛ у поетичному тексті, ми виходимо з того, що БЛ – мовний знак і їй, як і будь-якому мовному знаку, можна дати характеристику в чотирьох різних аспектах: вона може

пов'язуватися (вступати в зв'язок) з іншими мовними знаками, вона вказує щось, вона означає щось, вона здатна викликати в людини, яка її сприймає, певну реакцію [10, 12].

БЛ посідає у композиції поетичного тексту СП. Отже, вступає в зв'язок з іншими елементами тексту, що «висуваються» внаслідок свого «смыслового» чи «структурно-композиційного» значення. БЛ, як мовний знак, утворює зв'язок з іншими знаками групи (тексту), крім того в поетичному тексті зв'язок елементів відбувається не лише за «лінійним принципом», тобто БЛ «взаємодіє» не лише з елементами, що розташовуються перед нею чи після. Для поетичного тексту властивий також суперструктурний («вертикальний») зв'язок. БЛ сугестує в свідомості читача відповідні емоції, оскільки означає «реалію», характерні для певної етнокультури, виступає безпосереднім чинником, що нашоує на розуміння «приналежності» тексту, визначає його національно-культурну специфіку та ін. Мовний знак має не лише «значеннєву» функцію, але й «відносну». Мовний знак означає (називає) щось, а БЛ, як мовний знак, вказує також на певну національно-культурну та мовну приналежність. Нарешті, мовні знаки використовуються людиною з певною метою, в першу чергу для того, щоб передати інформацію (свої думки, емоції, переживання та ін.) іншій людині. Тому будь-який мовний знак служить для певної цілі, він виступає засобом комунікації. Отже, мовні знаки використовуються людьми для обміну інформації. Передача інформації може служити різним цілям. Щоб досягти необхідну ціль, людина мусить використовувати такі мовні знаки, які викликали б у того, хто сприймає даний знак, необхідний ряд асоціацій, емоцій, вражень та ін. БЛ у тексті-оригіналі сприймається носієм мови як національно-культурний символ (за умови, що людина розуміє значення БЛ). У тексті-перекладі БЛ виступає тим засобом, який пов'язує даний твір з іншою культурою (за умови, що людина розуміє значення БЛ). Якщо людина, носій іншої мови, не розуміє значення БЛ у тексті-перекладі, то даний мовний знак так само буде сприйматися нею як «чужий» елемент.

«Найкращий спосіб зрозуміти певне явище – визначити його функції. Під функцією мовного елемента в лінгвістиці розуміють певне цільове призначення, що додається до тієї ролі, яку даний елемент відіграє в передачі безпосередньої предметно-логічної інформації» [4, 174-175]. Своєрідність БЛ полягає в тому, що вона називає не лише певні предмети, явища та факти, а й містить у собі певний «відсоток незвичності» для читача, вступаючи в складну систему зі- та протиставлень, формує коло етнокультурних асоціацій та ін. Тобто впливає на характер сприйняття поетичного тексту як цілісної ієрархічної моделі. Відповідно до цього

всі функції БЛ можна розділити на зовнішні та внутрішні. Розмежування таких функцій (хоча вони постійно взаємодіють) проводиться на тій основі, що позиція читача є зовнішня по відношенню до тексту, а позиція автора – внутрішня. Читач сприймає БЛ у композиції оригінального ліричного твору як особливу лексичну одиницю, яку використав автор із певною метою. Також можна говорити про своєрідність сприйняття тексту носіями різних мов. Виходячи з широкого розуміння, можна виділити також кілька внутрішніх і зовнішніх функцій БЛ, які корелюють одна з одною. Зовнішні функції: репрезентативно-локативна, з'єднувальна, організуюча, пізнавальна, апелятивна. Внутрішні функції: номінативно-емотивна, фактична, текстотвірна, кумулятивна.

Номінативно-емотивна функція виступає як внутрішній бік репрезентативно-локативної функції. Репрезентативна функція звернена до читача. Письменник, уводячи в композицію твору БЛ, намагається «перенести» читача в «систему» особливих національно-культурних реалій, специфічних для його етносу, вказати на місце, час дії та ін. БЛ не лише позначає (називає) об'єкти дійсності, але й збуджує (хвилює) певні почуття, емоції, суб'єктивні оцінки читача. Тобто БЛ наштовхує його на певне особливе «очікування», формує коло національно-культурних асоціацій, які може винести читач із даного твору. З'єднувальна функція виступає як зовнішня до внутрішньої фатичної функції. Особливість фатичної функції БЛ полягає в контактних можливостях таких лексичних одиниць, оскільки вони мають собі за мету звернути увагу читача, налаштувавши його на сприйняття певної інформації. БЛ у композиції ліричного тексту вступає в складну систему зі- та протиставлень із іншими елементами композиції. Водночас БЛ може стати основним конструктивним прийомом утворення зв'язку між цими елементами та ієрархією художнього твору як цілого. БЛ, таким чином, стає формою утворення та існування художнього тексту як цілісної системи.

Опис текстотвірних функцій БЛ у композиції твору-оригіналу можливий лише через функцію організації читацького сприйняття. БЛ, як СП поетичного тексту, що посідає відповідно високе місце в смисловій ієрархії твору, впливаючи, таким чином, на зв'язки інших композиційних елементів.

Кумулятивна функція характеризує слово як певну одиницю культури, з якою воно пов'язане і яку воно відображає через лексичне поняття. Але носіями іншої мови та культури таке поняття може бути незрозумілим, тому зовнішня функція БЛ – пізнавально-апелятивна: *Still sitzt der Kobsar am Kreuzweg, // Läßt die Saiten rauschen; // Rings die Mädchen und die Bursche // Blühh wie Mohn und lauschen.* (Т. Schewtschenko. Uebers.

von Erich Weinert). Коли тому, хто сприймає даний художній текст, для розкриття його змісту необхідно знайти поняттєвий еквівалент у рідній мові, щоб пов'язати отримане значення з певним культурним середовищем. Тільки так реципієнт зможе розкрити значення БЛ, встановивши поняттєві зв'язки між культурами. Але для визначення та дослідження всієї функціональної системи БЛ необхідна її детальна типізація: *Kobsar – Kobsaspieler, ukrainischer Volksliedersaenger (Kobsa – altes ukrainisches Zupfinstrument)*. [Кобзар – той, хто грає на кобзі, українській народний співець (Кобза – стародавній українській щипковий інструмент)].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Наукова новизна запропонованої концепції полягає в тому, що в ній уперше здійснюється спроба комплексного осмислення ролі БЛ у композиції поетичного тексту та досліджується значення БЛ як СП. Вона може стати основою для подальшої розробки проблеми функціонування БЛ у художніх текстах. Розширюються шляхи дослідження БЛ як елементів мовної системи в текстологічному та лінгвопрагматичному аспектах, встановлюються закономірності розвитку функціонально-семантичних взаємозв'язків безеквівалентних та еквівалентних лексичних одиниць різних мов. Матеріал та одержані висновки поглиблюють уяву про БЛ як національно-культурний, експресивний та художньо-образний компонент мовної семантики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арнольд, И.В. (1978). Значение сильной позиции для интерпретации художественного текстаю *Иностранные языки в школе*, 4, 23 – 41.
2. Безобразова, Л.Л. (1992). *Язык и композиция лирического стихотворения (пособие для спецкурса)*. Полтава.
3. Влахов С., Флорин С. (1980). *Непереводимое в переводе*. Под ред. Вл.Россельса. Москва.
4. Кожина, Н.А. (1988). Заглавие художественного произведения: онтология, функции, параметры типологии. *Проблемы структурной лингвистики [Сб. научных трудов]*. Москва, 167 – 183.
5. Космеда, Т.А. (1997). Денотат, конотація й аксюсемантика у проєкції на лексико-семантичні відповідники російської та української мов. *Мовознавство*, 4 – 5, 58 – 63.
6. Кочерган, М.П. (1999). До питання про безеквівалентну лексику і лакуни та способи їх компенсації. *Проблеми зіставної семантики. Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики 23-25 вересня 1999р.* Київ.
7. Миропольська, Н.Є. (2002). *Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика*. Київ.
8. Протченко, И.Ф., Черемисина, Н.В. (1986). *Лексикология и стилистика в преподавании русского языка как иностранного: динамика, экспрессия, экономия*. Москва.

9. Райхштейн, А.Д. (1987). Национально-культурная значимость слов и словесных комплексов в художественном тексте. *Лингвострановедение и текст: Сборник статей*. Москва, 69 – 74.

10. Klaus, Georg. (1968). Die Macht des Wortes: ein erkenntnistheoretisch-pragmatisches Traktat. *Überarb. und erweit. Auflage*. Berlin.

REFERENCES

1. Arnold, I.V. (1978). Znachenie silnoy pozitsii dlya interpretatsii khudozhestvennogo teksta [The importance of a strong position for the interpretation of artistic text]. *Inostrannye yazyki v shkole – Foreign languages in school*, 4, 23 – 41. [in Russian]

2. Bezobrazova, L.L. (1992). *Yazyk i kompozitsiya liricheskogo stikhotvoreniya (posobie dlya spetskursa) [Language and composition of the lyrical poem (manual for the special course)]*. Poltava. [in Russian]

3. Vlahov, S., Florin S. (1980). *Neperovedimoe v perevode – Untranslatable in translation*. Moscow. [in Russian]

4. Kozhina, N.A. (1988). Zaglavie khudozhestvennogo proizvedeniya: ontologiya, funktsii, parametry tipologii [The title of the work of art: ontology, functions, parameters of typology]. *Problemy strukturnoy lingvistiki – Problems of structural linguistics*. Moscow. [in Russian]

5. Kosmeda, T.A. (1997). Denotat, konotatsiia y aksiusemantyka u proektsii na leksyko-semantychni vidpovidnyky rosiiskoi ta ukraïnskoi mov [Denotate, connotation and axisemantics in projection on lexico-semantic correspondences of Russian and Ukrainian languages]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 4 – 5, 58 – 63. [in Ukrainian]

6. Kocherhan, M.P. (1999). Do pytannia pro bezekvivalentnu leksyku i lakuny ta sposoby yikh kompensatsii [To the question of the nonequivalent vocabulary and gaps and ways of their compensation]. *Problemy zistavnoi semantyky. Zbirnyk statei za dopovidamy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii z problem zistavnoi semantyky 23-25 veresnia 1999r - Problems of comparable semantics. Collection of articles on the reports of the International scientific conference on the problems of comparative semantics September 23-25, 1999*. Kyiv. [in Ukrainian]

7. Myropolska, N.Ie. (2002). *Mystetstvo slova v strukturi khudozhnoi kultury uchnia: teoriia i praktyka [The art of words in the structure of the student's artistic culture: theory and practice]*. Kyiv. [in Ukrainian]

8. Protchenko, I.F., Cheremisina N.V. (1986). *Leksikologiya i stilistika v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo: dinamika, ekspressiya, ekonomiya [Lexicology and stylistics in the teaching of Russian as a foreign language: dynamics, expression, saving]*. Moscow. [in Russian]

9. Raykhshteyn, A.D. (1987). Natsionalno-kulturnaya znachimost slov i slovesnykh kompleksov v khudozhestvennom tekste [The national and cultural significance of words and verbal complexes in an artistic text]. *Lingvostрановедение i tekst: Sbornik statei – Linguistics and text: Collection of articles*. Moscow, 69 – 74. [in Russian]

10. Klaus, Georg. (1968). Die Macht des Wortes: ein erkenntnistheoretisch-pragmatisches Traktat. *Überarb. und erweit. Auflage*. Berlin. [in Germany]

III. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 172-180.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.137703>

УДК 378.147:373.3.091

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Олена КРАВЧЕНКО-ДЗОНДЗА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) olencha1968@gmail.com

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-4857-3460>

Research ID N-8769-2018 <http://www.researcherid.com/rid/N-8769-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board:
15.07.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

Стаття присвячена одному з аспектів професійної підготовки майбутнього педагога – формуванню комунікативної компетентності. Розкривається значення комунікативної компетентності вчителя для здійснення професійної діяльності; висвітлюються особливості та специфіка педагогічної комунікації. Автор окреслює основні завдання курсу «Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності вчителя початкової школи, з'ясовує можливості комунікативних вправ і комунікативного тренінгу для формування професійно-комунікативної компетентності вчителя; ознайомлює з основними методами і прийомами навчання.

Ключові слова: комунікативна компетентність; комунікативні уміння; мовленнєва діяльність; професійна компетентність; інтерактивна технологія; комунікативна вправа; комунікативний тренінг.

LINGUODIDACTIC PRINCIPLES OF FORMING OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHER OF ELEMENTARY SCHOOL

Olena KRAVCHENKO-DZONDZA

Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor, Department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) olencha1968@gmail.com

The article presents linguodidactic principles of forming communicative competence of the future teacher. In the article the significance and components of communicative competence of a teacher are enlightened. The article is devoted to the theoretical analysis of the formation of the communicative competence of future specialists. As one of the aspects of professional training of teachers, it is a measure of important characteristics of teaching activities: knowledge and methodological skills, character, and style of communication with students, understanding and desire to see students active and independent leaders of the educational process. The peculiarities and the character of pedagogical communication in a primary school the factors that influence on the formation of communicative competence are considered and analyzed. The features professional communication specialists are described. Pedagogical conditions of the communicative competence of future specialists are characterized in the article. The article analyzes theoretical pedagogical conditions forming communicative the competence in future primary school teacher in higher education; considered pedagogical conditions and methods of forming communicative the competence of students of pedagogical faculties.

We offer a means of creating communicative situation in the educational process of high school; set conditions that form the basis of the mechanism of management communication; the technology of forming communicative the competence of future teachers beginners in the study of discipline «Linguodidactic principles of forming the communicative competence of the future teacher of elementary school» stages which are notional, theoretical, practical and creative-activity.

Keywords: communicative competency; communication skills; speech activity; professional competency; interactive learning technology; communicative exercise; communicative training.

Постановка проблеми. Проблема формування комунікативної компетентності вчителя початкової школи знає актуалізації у зв'язку з модернізацією змісту початкової освіти в Україні, що спрямована на становлення мовленнєво-мовної особистості, яка володіє нормами усного і писемного спілкування та вільно використовує мовні засоби в різних професійних ситуаціях. Головна ідея Нової української школи і нового Державного стандарту початкової освіти (2018 рік) – навчання, побудоване на компетентностях. Також у новій редакції Державного стандарту початкової освіти до ключових компетентностей, які повинен сформувати учитель, належать: вільне володіння рідною мовою, усвідомлення ролі рідної мови як засобу спілкування та культурного самовираження, здатність спілкуватися рідною мовою, що передбачає активне викори-

стання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях [2]. Тому задля ефективного здійснення педагогічного процесу та розвитку ключових компетентностей в учнів учитель початкової школи має володіти певним рівнем сформованості комунікативної компетентності.

Аналіз досліджень. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів ґрунтовно досліджували О. Комар, С. Литвиненко, О. Матвієнко, О. Митник, Р. Пріма, І. Пальшкова, Л. Хомич та ін. Деякі аспекти професійної підготовки вчителя початкових класів розглядали К. Авраменко, Т. Атрощенко, О. Кисла, Н. Котух, О. Остряньська, Л. Красюк, Ю. Тельпуховська, Л. Ткаченко, М. Федоренко та ін. Проблема підготовки фахівців до професійної діяльності і підвищення ефективності навчання у вищій школі стали предметом досліджень С. Гончаренка, Е. Зесра, І.Зязюна, Н. Ничкало та ін. У працях цих науковців запропоновані концептуальні ідеї щодо підвищення якості професійної освіти. Важливими для нашого дослідження є ідеї і висновки науковців щодо формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи (Н.Бібік, С.Мартиненко, О.Пометун, О.Савченко та ін.).

Мета статті – проаналізувати лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Процеси глобалізації, а також міжнародної співпраці у галузі освіти ставлять перед професійною освітою завдання підготовки вчителя початкових класів, який володів би усіма необхідними професійними компетенціями. З огляду на це актуалізується необхідність підготовки фахівців на новій концептуальній основі у межах компетентнісного підходу. Тому у Дрогобицькому державному педагогічному університеті для підготовки фахівців за другим (магістерським) рівнем вищої освіти *галузі знань 01 Освіта спеціальності 013 Початкова освіта* було розроблено навчальний курс «Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності вчителя початкової школи».

Під час вивчення навчальної дисципліни «Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності вчителя початкової школи» перед викладачем вищого освітнього закладу стоять завдання: ознайомити студентів із теоретико-методологічними, лінгвістичними та концептуальними засадами формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи на основі діяльнісного, особистісно-орієнтованого, компетентнісного підходів з урахуванням сучасних досягнень лінгводидактики; оволодіти педагогічними тех-

нологіями формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів з метою поглиблення та вдосконалення фахової підготовки; ознайомити студентів із сутністю компетентнісного підходу; окреслити структуру та складові професійно-комунікативної компетентності вчителя початкової школи; визначити та обґрунтувати педагогічні умови формування професійно-комунікативної компетентності.

Ми поділяємо думку І. Онищенко, який стверджує, що «компетентнісний підхід до дослідження проблем педагогічної освіти – це сукупність теоретико-методологічних положень і організаційно педагогічних заходів, спрямованих на створення умов щодо освоєння і трансляції педагогічних цінностей та технологій, що забезпечують творчу самореалізацію особистості вчителя у професійній діяльності» [4, 183]. Вибір такого підходу зумовлений новими критеріями якості сучасного вчителя, які включають не стільки професійні знання, засвоєні вміння навчання і виховання, скільки професійну компетентність, яка забезпечує професійно-особистісний розвиток, творчий підхід до навчання і виховання молодших школярів, здатність надавати компетентну підтримку їх інтелектуального та особистісного розвитку [1]. Компетентнісний підхід є важливим для процесу модернізації вищої освіти в Україні, саме тому висвітлення його основних положень у контексті вдосконалення професійної підготовки вчителів початкових класів є надзвичайно актуальним.

Курс передбачає лекційні та практичні заняття. Лекційний курс дає змогу визначити місце професійної комунікації в діяльності вчителя, формувати мотивацію до вивчення курсу, познайомити і обговорити зі студентами конкретні комунікативні показники в діяльності фахівця-педагога, акцентує увагу на поняттях «професійна компетентність», «комунікативна компетентність», «професійно-комунікативна компетентність».

Професійні вимоги до комунікативної компетентності педагога включають в себе вміння оперувати одиницями мови, добирати їх відповідно до комунікативної ситуації, дотримуватися норм розмовно-літературного чи писемно-літературного мовлення; навичок і вмінь швидкого, автоматичного, доречного вживання мовних засобів; здатність розуміти й висловлювати зміст (значення), породжувати нові мовні форми, уміння стилістично правильно користуватися всіма мовними ресурсами [3,43]. З огляду на це, студентам пропонувалася інформація про функції спілкування, види мовлення, особливості мовної поведінки, закономірності, механізми і способи, засоби міжособистісної взаємодії. Використовува-

лися дидактичні матеріали, аудіовізуальні засоби, робота з навчальними посібниками, довідково-інформаційною літературою, додатковим матеріалом із визначених тем.

При проведенні практичних занять широко використовуються методи активного навчання – метод аналізу ситуацій, рольові ігри, метою яких стало набуття студентами умінь та навичок швидкого орієнтування у ситуації спілкування. Метод аналізу ситуацій передбачає вільне висловлювання думок. Натомість метод рольових ігор відрізняється від аналізу ситуацій внесенням елементів театралізації, можливістю моделювання реальних умов педагогічної діяльності, що давало змогу випробувати себе в ролі педагога, учня, батьків тощо. Рольова гра дає студентам можливість вийти за звичні межі поведінкових стереотипів, знаходити й активно використовувати невідомі їм елементи культури спілкування. З цією метою при розігруванні певних ситуацій кожному студентові пропонуються обставини, роль і дії, які найменш притаманні його манері спілкування. Завдяки ігровому характерові діяльності на заняттях встановлюється атмосфера психологічного комфорту і невимушеності.

Очікуваними результатами цього блоку занять стали:

- сформованість мотивації студентів до продовження вивчення елективного курсу; формування розуміння його сутності та значущості;
- сформованість поняття «комунікативної компетентності» та її значущості для ефективної професійної діяльності педагога;
- сформованість уміння виявляти усвідомленість у використанні прийомів вербальної і невербальної комунікації на рівні прийому, розуміння інформації, вміння проводити аналіз вербальних і невербальних сигналів відповідно до очікуваних результатів комунікації;
- сформованість уміння усвідомлено проявляти ініціативу у використанні комунікативних знань і вмінь; розуміння необхідності співпраці, запам'ятовування і структурування набутого досвіду.

З метою закріплення отриманих комунікативних знань нами був розроблений блок занять у вигляді комунікативного тренінгу. Його особливістю стала актуалізація комунікативних знань і оволодіння доцільними способами розв'язання комунікативних завдань, підвищення мотиваційного рівня в самопізнанні за рахунок звернення до особистості кожного студента.

Слід зазначити, що вибір комунікативного тренінгу обґрунтований тим, що цей метод є цілеспрямованим впровадженням різноманітних педагогічних технологій з метою формування та вдосконалення комунікативних умінь.

Завданнями тренінгу стали:

- самоактуалізація комунікативної компетентності та вмінь її застосувати в майбутній професійній діяльності;
- збагачення, закріплення і застосування комунікативних умінь;
- формування потреби в опануванні технологіями спілкування;
- формування рефлексії у спілкуванні;
- перенесення вже засвоєних знань і умінь у нову комунікативну ситуацію.

Основу тренінгу склали інтерактивні технології, що включають групові дискусії, ділові та рольові ігри, бесіди, комунікативні вправи, психогімнастику, домашні завдання та імітують і моделюють реальність, умови професійного середовища, надання учасникам групи можливості поглянути на себе і свою комунікативну компетентність з боку.

З метою формування комунікативних умінь використовувався метод ділової гри. Наприклад, «Запрошення батьків учня до школи», «Проведення індивідуальної бесіди з учнем» тощо. Організація ділової гри мала сприяти формуванню комунікативної компетентності студентів, забезпечити вдосконалення знань і умінь міжособистісного спілкування, сприяти оволодінню комунікативними вміннями.

У процесі тренінгу нами широко застосовувалася також рольова гра як своєрідна форма імітаційного моделювання. Тобто здійснювалося моделювання взаємодії партнерів із спілкування в середовищі імітації умов майбутньої професійної діяльності, під час реалізації якої учасники гри розвивають або вдосконалюють комунікативні вміння і якості особистості. Поряд із діловими, рольовими іграми на даному етапі використовувалися комунікативні вправи, що дозволило студентам перекласти зміст вміння спілкування. Для зручності вправи було згруповано за цільовою спрямованістю формування комунікативних умінь:

1) вправи, спрямовані на конструктивне спілкування з іншими. Ці вправи дозволяють визначити, наскільки студенти добре знають себе («Другий план», «Як мене бачать інші», «Дерево спілкування», «В три торкання», «Ланцюжок мови» та ін.). Було відзначено, що студенти з ірраціональним типом суджень відчують емоційні проблеми, проявляють агресивність по відношенню до інших учасників групи, невпевнені в собі;

2) вправи, спрямовані на аналіз ставлення студентів до своїх успіхів і невдач («Будемо знайомі!», «Сценарії і ролі», «Увага», «Відчуті іншого», «Пропозиції» та ін.). Це вправи, пов'язані з умінням розпізнавати ті емоційні стани, почуття, які гальмують особистісний розвиток і ведуть до деструктивного спілкування. Спостереження за виконанням вправ

показало, що більшість студентів відчують труднощі у вербалізації своїх емоційних станів, не здатні концентруватися на чужих емоційних станах. Позитивним результатом заняття стало те, що студенти обґрунтували необхідність використання подібних вправ на заняттях для усвідомлення та актуалізації власних і чужих емоційних станів;

3) вправи, спрямовані на «занурення» в проблему активного слухання, виявлення моментів відключення уваги в процесі говоріння іншої людини: «Детектив», «Техніка Б», «Зіпсований телефон» та ін. Вправи цієї групи дозволяють студентам, учасникам експериментальної групи, подолати комунікативні проблеми. Позитивним результатом заняття стало те, що студенти усвідомили необхідність повторення своїх думок, уточнень, резюмування, значущості зворотного зв'язку;

4) вправи, пов'язані з використанням невербальних засобів комунікації («Привітання без слів», «Встановлення невербального контакту», «Зміна пози», «Емоції написати – зобразити», «Естафета рухів», «Відображення без слів» та ін.). Вибрані нами вправи були спрямовані на вміння фіксувати невербальні сигнали і вміння працювати в команді. Під час виконання вправ студенти виявили високу активність у спробах відчуті і спрогнозувати дії партнерів зі спілкування на основі прояву невербальної комунікації. Обговорюючи підсумки вправ студенти дійшли висновку, що невербальні сигнали є важливими в житті і професійній діяльності людини, оскільки дають можливість відчувати партнера зі спілкування;

5) вправи, спрямовані на розвиток умінь управління конфліктами. Оскільки вправи були підпорядковані одній загальній меті, допускали конфліктну ситуацію у своїй структурі, яку потрібно розв'язати засобами конструктивної критики і продуманої аргументації з використанням ефективних комунікативних тактик. Позитивним підсумком заняття ми вважаємо усвідомлення студентами важливості стратегії співробітництва та прагнення до її використання в спілкуванні;

6) вправи, спрямовані на розвиток впевненості в собі («Як мені це добре вдається», «Метафора на себе» та ін.), розвиток в собі поведінкових навичок («Чарівний обруч», «Суд над самим собою» та ін.), оволодіння способами саморегуляції («Розминка», «Ресурсний стан» та ін.), що дозволяє студентам як майбутнім фахівцям опанувати свій емоційний стан.

Підбиття підсумків занять відбувалося у процесі загальної дискусії, в якій учасники тренінгу висловлювали власну думку, давали оцінку своїй роботі і роботі учасників групи. Студенти відзначили, що заняття не тільки збагатили їх знаннями, але допомогли краще пізнати себе, уваж-

ніше ставитися до навколишніх, розуміти їхній настрій, емоційні стани, отже, оптимізувати спілкування. Домашні завдання сприяли з'ясуванню студентами поставленого перед ними комунікативної завдання, плануванню роботи, знаходженню прийнятних форм, способів роботи, перевіріці результатів та аналізу діяльності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Комунікативна підготовка студентів відповідно до програми навчального курсу у формі комунікативного тренінгу забезпечила студентам такі комунікативні вміння:

- розробляти ефективну стратегію комунікативної поведінки в ситуаціях міжособистісного та професійного спілкування;
- працювати в команді, чітко й обгрунтовано формулювати завдання;
- знаходити компроміс у конфліктних ситуаціях, знімати комунікативні бар'єри;
- говорити.

Відповідно можемо констатувати, що проведений комунікативний тренінг забезпечив:

- 1) розвиток комунікативних якостей особистості, емпатійних проявів студентів;
- 2) розуміння необхідності співпраці у взаємодії;
- 3) уміння слухати партнера за комунікативного контакту.

Відтак комунікативний тренінг сприяв розвитку інтересу студентів до досліджуваної нами компетентності, є основою мотивації до майбутньої професійної діяльності, вироблення комунікативних умінь на основі набутих знань, їхньої інтеграції в практику професійної діяльності для розв'язання професійно-комунікативних завдань, особистісного розвитку і саморозвитку.

Загалом, алгоритм формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів враховував специфіку професійної діяльності, охоплював комунікативні технології, дидактичні засоби, спрямовані на розвиток і саморозвиток комунікативної компетентності, забезпечення, закріплення і систематизацію знань, що вимагають комунікативно-грамотного рішення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бібік, Н. М. (2004). *Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування*. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. Київ: «КІ. С.», 47-52.
2. Державний стандарт початкової освіти. (2018). Взято з [http:// nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/](http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/)

3. Мамчур, Л. І. (2012). *Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи*. Умань : Видавець «Сочінський».

4. Онищенко, І.В.(2012). Формування творчої компетентності майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки. *Педагогіка вищої та середньої школи*. Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ», 182-187.

REFERENCES

1. Bibik, N. M. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid: refleksyvnyi analiz zastosuvannya [Competency Approach: Reflexive Application Analysis]. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasniy osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektivy: Biblioteka z osvithnoi polityky – Competency Approach in Modern Education: World Experience and Ukrainian Prospects: Library on Educational Policy* (pp. 47-52). [in Ukrainian].

2. *Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity [State standard of elementary education]*(2018). [in Ukrainian].

3. Mamchur, L. I. (2012). *Perspektyvnist i nastupnist u formuvanni komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly [Perspectives and continuity in the formation of communicative competence of primary school students]*. Uman: «Sochinskyi» [in Ukrainian].

4. Onyshchenko, I.V. (2012). Formuvannya tvorchoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of creative competence of the future teacher of elementary school in the process of professional training]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly. – Pedagogics of higher and secondary schools*. (pp. 182-187). Kryvyi Rih [in Ukrainian].

ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИНТАКСИСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД

Леся ЛУЖЕЦЬКА,

старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
lesya.luzhetska@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2136-9320>

Research ID N-1414-2018 <http://www.researcherid.com/rid/N-1414-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board:
07.08.2018

Статтю опубліковано / The article published *15.11.2018*

У статті наголошено на важливості вивчення елементів синтаксису в початковій школі, необхідності здійснення комунікативно-діяльнісного підходу до опрацювання основних синтаксичних понять на уроках української мови. Зазначено, що основною одиницею зв'язного мовлення є речення, з'ясовано, що на уроках української мови в початковій школі проводиться систематична, цілеспрямована робота над засвоєнням молодшими школярами відомостей про речення. Підкреслено, що робота над елементами синтаксису спрямована на розвиток зв'язного мовлення учнів.

Ключові слова: елементи синтаксису; комунікативно-діяльнісний підхід; комунікативна компетентність; мовленнєвий розвиток; мовна особистість.

STUDYING OF SYNTAX ELEMENTS AT THE ELEMENTARY SCHOOL: COMMUNICATIVE-ACTIVITY APPROACH

Lesya LUZHETSKA,

Senior teacher; department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko (Ukraine, Drohobych)
lesya.luzhetska@ukr.net

The article states that study of the syntax elements in elementary school has a special significance today, which is explained primarily by the purpose of the initial course of the Ukrainian language - to help junior pupils in acquiring the grammatical structure of their native language, to acquaint them with different ways of expressing their thoughts, thus ensuring a proper level of development coherent speech of pupils. While processing the elements of syntax at the Ukrainian lessons in elementary classes it is expedient to carry out a communicative-activity approach which foresees assimilating by the pupils of each class the necessary minimum of theoretical knowledge about sentences and developing in them, on the basis of this knowledge, practical skills to use the sentences of different types in their own speech.

The purpose of the article is, on the basis of the worked up literature, own observations over the learning process at the Ukrainian language lessons in elementary school, to underline the importance of knowledge of the syntax for the formation of the linguistic personality of a junior pupil and to emphasize the necessity to realize a communicative-activity approach to the elaboration of the basic syntactic concepts at the Ukrainian language lessons in the elementary school.

After analyzing the research of the problem of studying the elements of syntax in elementary school on the basis of the communicative-activity approach and after conducting the observation over the educational process at the Ukrainian language lessons during the processing of separate syntactic themes by junior pupils, we conclude that the implementation of the communicative-activity approach during the study of language phenomenon ensures the realization in pupils the integral principle while studying language and promotes the speech development of pupils.

Studying the language based on the communicative-activity approach allows to achieve significant results in the formation of the linguistic personality of a pupil and meets the modern requirements towards education, therefore undoubtedly requires further well-grounded research.

Keywords: elements of syntax; communicative-activity approach; communicative competence; speech development; linguistic personality.

Постановка проблеми. В українському суспільстві протягом останніх років відбувається переорієнтація мовної освіти на забезпечення комунікативної компетентності учнів. Як зазначається у пояснювальній записці до нової програми з української мови, основною метою початкового курсу української мови є «формування ключової *комунікативної компетентності* молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань» [4,3].

Формування комунікативної компетентності учнів є одним з найактуальніших питань мовної освіти в Україні і потребує подальшого глибокого опрацювання. Адже мовленнєвий розвиток, якого досягли діти в початкових класах, є провідним чинником, що забезпечує успішність у

подальшому навчанні, особистісній реалізації і професійній діяльності дорослої людини [3,15].

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства особливо значущою стає компетентно спрямована освіта, яка передбачає реалізацію принципу «навчатись діючи». Це означає, що сучасні учні, починаючи з молодшого шкільного віку, повинні не тільки здобувати знання, у них мають сформуватися відповідні компетентності, уміння й навички застосування набутих знань у практичній діяльності. Реалізації цього сприяє комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови, який покладений в основу чинних програм з української мови. Саме за цього підходу відбувається цілісне вивчення мови й мовлення, що дозволяє школярам збагачуватись необхідними теоретичними знаннями про те чи те мовне явище й водночас, використовуючи ці знання, будувати власні зв'язні висловлювання усного чи письмового характеру. Як відомо, вільне володіння рідною мовою сприяє розумовому й загальному розвитку дітей, дає їм змогу висловлюватися правильно, чітко, зрозуміло, почуватися комфортно у спілкуванні з однолітками та людьми інших вікових категорій.

Аналіз досліджень. Оскільки сьогодні мовленнєвий розвиток учнів вважається пріоритетним, то цілком зрозумілим є той факт, що в методиці навчання української мови простежується тенденція підпорядкування мовних знань розвитку мовленнєвих умінь, тобто відбувається цілісне вивчення мови й мовлення. Процес навчання української мови спрямований на її засвоєння як засобу спілкування через залучення школярів до активної комунікативної діяльності.

Про вивчення мови на комунікативних засадах читаємо в працях таких учених, як М. Вашуленко, Л. Варзацька, М. Пентилюк, В. Бадер, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін. «Зазначимо, що навчання мови на комунікативних засадах передбачає: засвоєння мовних одиниць, необхідних і достатніх для спілкування українською мовою; формування на цій основі частково мовленнєвих (орфоепічних, лексичних, граматичних) умінь і навичок; формування умінь і навичок з усіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письма); формування комунікативних умінь і навичок, тобто умінь діалогічного й монологічного мовлення, яке зумовлене відповідним мотивом, орієнтацією на слухача і зміст якого залежить від ситуації спілкування» [6, 41].

Важливим шляхом реалізації мовної політики на сучасному етапі є комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови. На думку М. Пентилюк, комунікативно-діяльнісний підхід передбачає дотримання принципу цілісного вивчення мови і мовлення [5, 9]. Г. Шелехова вважає

комунікативно-діяльнісний підхід одним з основних у навчанні рідної мови, за якого процес оволодіння мовленням має здійснюватися в ході розв'язання усних і письмових завдань, розташованих у порядку наростання їх складності [7,2].

У методичній системі сучасної початкової мовної освіти поєднано традиційний системно-описовий підхід з комунікативно-діялісним, що передбачає орієнтацію на всі чотири види мовленнєвої діяльності: слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання і письмо [1,3].

На думку вчених (М. Вашуленко, Л. Варзацька, М. Пентилук та ін.), найбільш ефективним засобом реалізації комунікативно-діялісного підходу до вивчення мовознавчого матеріалу є опора на текст. Опрацювання мовних явищ на основі тексту дозволяє учням не тільки повнішою мірою збагнути сутність виучуваного явища, а й вдосконалювати власне мовлення, збагачуючи свій словниковий запас новими лексемами, синтаксичними конструкціями тощо. Отож і під час вивчення елементів синтаксису в початковій школі доцільно використовувати різноманітні тексти для виконання вправ і завдань. Реалізація комунікативно-діялісного підходу під час вивчення синтаксису слугує основою для подальшого, глибшого осмислення й систематизації здобутих знань, а також для вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок молодших школярів.

Мета статті – на основі опрацьованої літератури, власних спостережень за процесом навчання на уроках української мови в початковій школі підкреслити значущість знань із синтаксису для становлення мовної особистості молодшого школяра, збагачення його лінгвістичної компетенції; наголосити на необхідності здійснення комунікативно-діялісного підходу до опрацювання основних синтаксичних понять на уроках української мови в початкових класах.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, основною одиницею зв'язного мовлення є речення, тому навчальними програмами з української мови для початкової школи передбачена систематична, цілеспрямована робота над елементами синтаксису, над засвоєнням молодшими школярами основних відомостей про речення, його будову, типи за метою висловлювання тощо. Як зазначають провідні методисти, працювати над реченням потрібно не тільки на уроках української мови, як це здебільшого є, а й на кожному уроці навчання грамоти (1 клас), мови і читання.

Вивчення елементів синтаксису в початкових класах набуває особливого значення. Це насамперед пояснюється метою уроків української мови в початковій ланці освіти – допомогти молодшим школярам оволодіти нормами граматичної будови рідної мови, збагатити мовлен-

ня різноманітними формами і способами висловлення думки, піднести рівень розвитку зв'язного мовлення учнів [1,118].

Як впливає із зазначеного, до опрацювання елементів синтаксису на уроках української мови в початкових класах доцільно здійснювати комунікативно-діяльнісний підхід, який передбачає засвоєння учнями кожного класу необхідного мінімуму теоретичних знань про речення і вироблення у них на основі цих знань практичних умінь і навичок послуговуватися реченнями різних типів у власному – усному та писемному – мовленні. Таким чином відбувається реалізація основного спрямування початкового курсу української мови – мовленнєво-мовного. За умови здійснення комунікативно-діялісного підходу до опрацювання основних синтаксичних понять, як і до вивчення будь-яких інших мовних явищ, відбувається дуже важливий процес, який виявляється в тому, що молодший школяр отримує знання не в готовому вигляді, а здобуває їх самостійно, в процесі навчально-пізнавальної діяльності, шляхом виконання різноманітних мовно-мовленнєвих завдань.

Курс української мови для початкових класів значно оновився, у ньому чіткіше передбачено взаємодію двох складових частин: мовної освіти школярів та їх мовленнєвого розвитку. Перевага у змісті початкового курсу надається останній. Мовні знання служать важливим засобом розвитку мислення дитини, що здійснюється в процесі побудови зв'язних висловлювань, роботи над текстом, його структурою [2,12].

Отож у системі навчання на сьогоднішньому етапі розвитку вітчизняної школи має реалізовуватися органічний зв'язок між мовою і мовленням, мовленням і мисленням, має також відбуватися систематичне тренування учнів у вираженні думки. Як зазначають методисти, мовні знання (теоретичні відомості) у цій системі в жодному разі не повинні бути самоціллю, вони мають бути засобом формування й удосконалення думки, що відбувається під час побудови зв'язних висловлювань. Окрім цього, на думку М. Вашуленка, мовні знання, мовленнєві вміння та навички розглядаються як умова й компонент розвивального навчання.

У роботі над засвоєнням елементів синтаксису в початкових класах можна виокремити кілька напрямів, між якими існує тісний зв'язок: 1. Практичні спостереження за синтаксичною будовою та інтонаційним оформленням речень... 2. Формування уявлень про одиниці синтаксису – словосполучення, речення, зв'язне висловлювання (текст). 3. Засвоєння структури речення і найважливіших синтаксичних понять... 4. Поглиблення знань і вмінь із синтаксису під час опрацювання несинтаксичних тем... 5. Формування в учнів умінь використовувати у власному мовленні речення за метою висловлювання (розповідні, питальні,

спонукальні) та за інтонацією (неокличні, окличні). 6. Застосування набутих знань і вмінь із синтаксису у практиці зв'язного мовлення [1,118].

Як бачимо, вся робота над реченням, елементами синтаксису в початковій школі спрямована на вироблення у молодших школярів умінь використовувати здобуті теоретичні знання у практиці щоденного спілкування. Ця робота вважається продуктивною за умови, коли учень, маючи ґрунтовне уявлення про речення, його будову тощо і на цій основі добре володіючи граматичними нормами рідної мови, грамотно буде зв'язні висловлювання в усній і писемній формах. Отож стає зрозумілою роль комунікативно-діяльнісного підходу в опрацюванні учнями основних синтаксичних тем, підходу, який має спрямування на цілісне вивчення мови й мовлення.

У програмах початкових класів вивчення граматики посідає чільне місце, бо саме в цих класах учні ознайомлюються з будовою рідної мови, оволодівають навичками практичного її вживання. У початкових класах вивчається матеріал, який є базовим для свідомого оволодіння мовою в середніх класах. Так, за час навчання в 1-4 класах учні повинні... засвоїти елементи синтаксису (загальне поняття про словосполучення і речення, речення розповідні, питальні, спонукальні, головні та другорядні члени речення (без уживання термінів), звертання у спонукальних реченнях, однорідні члени речення) [1,190].

Відповідно до чинної програми з української мови, елементи синтаксису вивчаються в кожному з початкових класів, тобто чітко простежується наступність в опрацюванні синтаксичних тем. Матеріал розташований у порядку складності, яка з класу в клас наростає. Так, у першому класі, в період навчання грамоти, діти вчать виділяти речення з мовного потоку, складають речення з двох-трьох слів за предметними та сюжетними малюнками, продовжують речення за поданим початком; безумовно, вчать правильно інтонувати речення, різні за метою висловлювання та інтонацією. У другому класі матеріал ускладнюється: школярі одержують уявлення про речення, його сутність (складається зі слова чи з кількох слів, виражає закінчену думку), опрацьовують типи речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні), встановлюють з допомогою питань зв'язок між словами в реченні. Ще більш насиченим є матеріал про речення, запропонований для опрацювання учням 3 класу. Зокрема, у третьокласників формується поняття про типи речень за інтонацією – окличні та неокличні, головні члени речення (підмет і присудок) і другорядні члени речення (без уживання термінів).

Учні 4 класу, згідно з програмними вимогами, удосконалюють свої знання про види речень за метою висловлювання та інтонацією, основу речення (підмет і присудок) і зв'язок слів у реченні, а також вивчають нову тему – «Однорідні члени речення», дізнаються про те, що однорідними можуть бути підмети, присудки і другорядні члени речення. Четвертокласники виконують чимало вправ, які спрямовані і на засвоєння необхідних теоретичних відомостей про те чи те синтаксичне явище, і на вироблення в учнів відповідних мовленнєвих умінь.

З переорієнтацією лінгводидактики на навчання мови як засобу спілкування, окрім засвоєння учнями мовних одиниць і формування частково мовленнєвих умінь (як було традиційно), питомої ваги набирає формування умінь з усіх видів мовленнєвої діяльності та власне комунікативних умінь. Оволодіння мовою як засобом спілкування не рівноцінне оволодінню мовними одиницями. Це якісно різні процеси. Окрім засвоєння мовного матеріалу, процес навчання мови як мовленнєвої діяльності передбачає і формування умінь висловлюватися, створювати тексти у процесі спілкування [6, 41].

Як свідчить практика, засвоєння молодшими школярами мовного матеріалу і розвиток їхнього мовлення часто відбувається «відірвано» одне від одного, одержані знання з мови не завжди належним чином використовуються для побудови учнями граматично правильних зв'язних висловлювань. У чинних підручниках з української мови для початкової школи подано чимало вправ, спрямованих і на засвоєння учнями мовної теорії, і на вироблення у них відповідних мовленнєвих умінь. Без сумніву, такі вправи необхідні для усвідомлення школярами сутності кожного виду речень, для вироблення у них умінь і навичок розрізняти речення за метою висловлювання, правильно їх інтонувати тощо. Виконання пропонує у підручниках завдань сприяє мовленнєвому розвитку учнів, спонукає їх створювати власні зв'язні висловлювання, вживаючи в них різні за метою висловлювання речення. Учитель повинен пам'ятати, що мовні знання, зокрема з граматики, важливим складником якої є синтаксис, слугують основою для формування мовленнєвих умінь і навичок учнів. Однак, як зазначав В. фон Гумбольдт, «граматика повинна спиратися на мовленнєву ситуацію». Тож опрацьовуючи з учнями ту чи ту синтаксичну тему, вчитель має створювати різноманітні мовленнєві ситуації, спонукаючи дітей до побудови діалогічних і монологічних висловлювань із правильним і доцільним використанням у цих висловлюваннях вивчених мовних одиниць. Скажімо, під час вивчення теми про види речень за метою висловлювання можна запропонувати учням таке завдання: *Побудуйте зв'язне висловлювання (настанову своїм*

ровесникам), як потрібно ставитись до рідної мови. Використовуйте спонукальні речення. Скористайтеся словами з довідки: *любить..., плекайте..., дбайте..., бережіть..., збагачайте...*

Як уже зазначалось, найбільш ефективним засобом реалізації комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення мовознавчого матеріалу є опора на текст. Тож і для роботи над синтаксичними поняттями потрібно добирати різноманітні тексти, часто дидактичного характеру, і на їх основі пропонувати учням виконати те чи те завдання, відповідно до виучуваної теми. Комунікативно-діяльнісний підхід якраз і передбачає розробку вправ на засвоєння теоретичного матеріалу і вироблення в учнів на цій основі мовленнєвих умінь.

Скажімо, учні 2 класу під час опрацювання розділу «Речення» знайомляться з типами речень за метою висловлювання – розповідними, питальними і спонукальними. Для кращого засвоєння цієї теми можна запропонувати школярам такий дидактичний вірш (авт. – Л. Лужецька):

*Цвітуть сади. Шумлять гаї.
Це речення розповідні.
Розкажуть щось тобі й мені,
І крапку ставимо вкінці.*

*Куди ідеш? Ким хочеш стати?
Питальні мусять запитати.
І ти впізнаєш їх умить:
Питальний знак вкінці стоїть.*

*Слухняним будь. Люби свій край.
Батькам завжди допомагай.
Це спонукальні. В них для нас –
До дії заклик чи наказ.*

Під час роботи над реченням учні 3 класу вивчають важливу тему – «Звертання». Передусім школярі повинні навчитися використовувати в ролі звертань форми кличного відмінка: *Марійко, Петрику, мамо, брате, Ольго Богданівно*; виділяти звертання в усній формі інтонаційно, а на письмі – розділовими знаками: комами, знаком оклику, наприклад: *Я до тебе, мово, так горнуся щиро...* . Третьюкласники дізнаються, що звертання може стояти на початку, в середині і в кінці речення; воно не виступає членом речення. Засвоєнню цієї важливої теми сприяють різ-

номанітні вправи, подані в підручниках з української мови. Зрозуміло, що робота над звертанням має практичне спрямування – навчити молодших школярів використовувати звертання у власному мовленні. Для повнішого засвоєння сутності звертання школярам можна запропонувати такі завдання:

Прочитайте речення, відшукайте звертання. В якому відмінку вони вжиті? Обгрунтуйте розділові знаки.

Вітчизно, для тебе бажаю я жити! Тобі, рідний краю, я хочу служити. Тобі, моя земле, дарую всі квіти і серця палкого любов... Цвіти ж весело, моя Україно, у сяйві чудесних обнов!

Подані слова запишіть у формі звертання: *Батьківщина, матуся, школа*. Складіть і запишіть речення з утвореними звертаннями так, щоб вони були на початку, в середині і в кінці речення.

На думку провідних методистів, учителів-практиків, використання під час опрацювання мовних тем, у тому числі, й синтаксичних, навчальних вправ на текстовій основі сприяє виробленню в учнів умінь слухати, розуміти почуте й прочитане, читати, обмінюватися інформацією, робити відповідні висновки, тобто спрямовує зусилля молодших школярів на якнайповніше оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проаналізувавши наукові дослідження проблеми вивчення елементів синтаксису в початковій школі на основі комунікативно-діяльнісного підходу, провівши спостереження за освітнім процесом на уроках української мови під час опрацювання молодшими школярами окремих синтаксичних тем, доходимо висновку, що реалізація комунікативно-діяльнісного підходу в процесі вивчення мовних явищ має важливе значення для збагачення лінгвістичної компетенції молодших школярів, забезпечує реалізацію принципу цілісного вивчення учнями мови й мовлення, сприяє передусім мовленнєвому розвитку учнів, як цього вимагає Державний стандарт початкової загальної освіти, оновлені програми з української мови. Навчання мови на основі комунікативно-діяльнісного підходу дозволяє досягнути вагомих результатів у становленні мовної особистості школяра, відповідає сучасним вимогам до освіти, отож потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вашуленко, М. (Ред). (2010). *Методика навчання української мови в початковій школі*. Київ: Літера ЛТД.
2. Коваль, Г., Деркач Н., & Наумчук М. (2008). *Методика викладання української мови*. Тернопіль: Астон.

3. Машина З. (2017). Формування комунікативної компетентності учнів. *Початкова школа*, 9, 15-18.
4. На допомогу вчителю початкових класів. 4 клас: навчальні програми. (2016). Київ, Освіта.
5. Пентиліук М. (1999). Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*, 3, 8-10.
6. Петрук О. (2012). Комунікативне спрямування у навчанні української мови у початкових класах шкіл з мовами викладання національних меншин. *Початкова школа*, 10, 41-44.
7. Шелехова Г. (1998). Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній середній школі. *Українська мова і література в школі*, 1, 2-5.

REFERENCES

1. Vashulenko, M. (Eds.). (2010). *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli [Methodology of teaching the Ukrainian language in elementary school]*. Kyiv: Litera LTD. [in Ukrainian]
2. Koval, H., Derkach N., & Naumchuk M. (2008). *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy [Methodology of teaching the Ukrainian language]*. Ternopil: Aston. [in Ukrainian]
3. Mashyna, Z. (2017). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv [Formation of the communicative competence of pupils]. *Pochatkova shkola – Elementary school, no.9*, pp.15-18. [in Ukrainian]
4. Na dopomohu vchytelvi pochatkovykh klasiv. 4 klas: navchalni prohramy. (2016). [To help the teacher of elementary school. Class 4: curriculum]. Kyiv: Osvita. [in Ukrainian]
5. Pentyliuk, M. (1999). Naukovi zasady komunikatyvnoi spriamovanosti u navchanni ridnoi movy [Scientific principles of communicative orientation in teaching native language]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school, no.3*, pp.8-10. [in Ukrainian]
6. Petruk, O. (2012). Komunikatyvne spriamuvannia u navchanni ukrainskoi movy u pochatkovykh klasakh shkil z movamy vykladannia natsionalnykh menshyn [Communicative orientation in teaching of the Ukrainian language at the elementary classes of schools with laying out languages of national minorities]. *Pochatkova shkola – Elementary school, no.10*, pp. 41-44. [in Ukrainian]
7. Shelekhova, H. (1998). Suchasni pidkhody do navchannia ridnoi movy v zahalnoosvitnii serednii shkoli [Modern approaches to teaching native language in a secondary school of general subjects]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school, no.1*, pp.2-5. [in Ukrainian]

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСТУПНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ РУКИ ДО ПИСЬМА ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА УЧНІВ ПЕРШОГО КЛАСУ

Світлана ЛУЦІВ,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

(Україна, Дрогобич) lutsiw@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3219-7779>

Research ID I-5194-2018 <http://www.researcherid.com/rid/I-5194-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board:
06.08.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті визначено умови забезпечення наступності у підготовці руки до письма дітей старшого дошкільного віку та учнів першого класу; з'ясовано, що оскільки в основі оволодіння письмом лежить формування рухової навички, просторової орієнтації, розвиток координованих рухів руки й ока, то підготовка руки дитини до письма здійснюється протягом усього часу її перебування в дошкільному закладі; у статті запропоновано вправи для підготовки руки до письма дітей дошкільного віку та дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: підготовка, підготовка до письма, діти дошкільного віку, мова, рухові навички, учень початкової школи.

PROVIDING NEXT LEARNING PRACTICE AND PRACTICES FOR THE FIRST CLASS FOR HAND TRAINING TO THE CHILD LETTER OF THE PRIMARY SCHOOL

Svitlana LUTSIV,

Ph.D. in Pedagogical, docent, Department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) lutsiw@ukr.net

Today in Ukraine there is a global reform of the education system. In this process, the problem of continuity and promise between pre-school and primary education is important in preparing the child's hand for writing.

The purpose of the article is to find out the role of succession in preparing the hand for the letter of the children of the senior preschool age and first grade students.

It is found that preparing a child for study is a long process. It covers the entire pre-school period and the period of child's education in the first class. That is why we are talking about the continuity of preparing a child for writing. Continuity in the study - the sequence and systematic in the placement of educational material, the connection and consistency of the stages and stages of the educational process. The process of writing skills requires a student of the first class not only physical, intellectual, but also emotional effort. Therefore, it is recommended that the child's preparation for writing a letter be started well before entering school.

It is important to note that preparing a child for exercises should be based on the developmental possibilities and the needs of the child. Preparation of the hands of the children of the senior preschool age and elementary school students should be made taking into account age, physiological possibilities of children, their psychological features, in particular: weak development of small arm muscles, lack of coordination of movements during writing, low resistance with prolonged stress, slow tempo, insufficient formation of optical perception of graphic image, imperfection of mechanisms of internal planning of movements and actions, perceptual synthesis.

Thus, the writing process consists of a number of skills, each of which requires special exercises to work out them. Therefore, the teacher should not made the speed of writing, but learn gradually, taking into account the continuity in the preparation of the hand to the letter of the children of the senior preschool age and students of the first class.

Key words: preparation, preparation for writing, children of preschool age, language, motor skills, elementary school pupil.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбувається глобальне реформування системи освіти. У цьому процесі важливе місце посідає проблема наступності і перспективності між дошкільною та початковою освітою у підготовці руки дитини до письма.

Аналіз досліджень. Удосконаленню графічних навичок письма, підготовці руки дитини до письма а також методиці каліграфії велику увагу приділяли: П. Градобаєв, В. Горбач, Ф. Греков; педагогічними та психологічними умовами навчання каліграфії займалися Є. Тур'янова, М. Щербакова; значний внесок у розробку методики навчання письма зробили українські методисти М. Вашуленко, Т. Гарбуз, В. Групова, І. Кирей, К. Прищепа, О. Прищепа, Н. Скрипченко, В. Таран, В. Трунова; питаннями каліграфічного письма займаються вчителі-практики: А. Заїка, О. Сафонова, В. Лук'яненко, А. Мовчун, І. Пальченко й ін.

Мета статті – з'ясувати роль наступності у підготовці руки до письма дітей старшого дошкільного віку та учнів першого класу.

Виклад основного матеріалу. Підготовка дитини до навчання – це тривалий процес. Він охоплює весь дошкільний період і період навчання дитини у першому класі. Саме тому ми говоримо про наступність у підготовці дитини до навчання писати.

Наступність в навчанні – послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу, зв'язок і узгодженість ступенів і етапів навчально-виховного процесу [5, 227].

Серед проблем початкової школи однією з найбільш актуальних є формування в першокласників навички письма. Письмо не можна розглядати ізольовано від інших розділів, оскільки воно перебуває у тісному взаємозв'язку з навчанням читати та з розвитком усного й писемного мовлення. Від нього залежить грамотність, учнів, а в кінцевому результаті й культура писемного мовлення. Письмо – комплексний вид навчальної діяльності, що складається з низки структурних компонентів, правил, умінь і навичок, оволодіння якими є складним довготривалим процесом для учнів початкових класів [7, 3].

Процес формування навиків письма вимагає від учня першого класу не лише фізичних, інтелектуальних, але і емоційних зусиль. Тому роботу з підготовки дитини до навчання письма рекомендовано починатися задовго до вступу до школи.

Важливо зазначити, що підготовка дитини до навчання писати повинна базуватися на можливостях розвитку та потребах дитини. Підготовка руки дітей старшого дошкільного віку та учнів початкової школи має здійснюватися з урахуванням вікових, фізіологічних можливостей дітей, їхніх психологічних особливостей, зокрема: слабкий розвиток дрібних м'язів руки, недостатня координація рухів під час письма, низька опірність при тривалому напруженні, повільний темп, недостатня сформованість оптичного сприйняття графічного образу, недосконалість механізмів внутрішнього планування рухів і дій, перцептивного синтезу [7, 23].

У дітей дошкільного віку виникають труднощі з оволодінням письма. Це пов'язане з тим, що у них ще надто розсіяна увага, погана координація рухів, виникають труднощі у розумінні звуку та зв'язку його з графічним знаком, труднощі з фіксацією графічного знаку в цілому, що складається з багатьох елементів, труднощі у сприйнятті співвідношення між елементами цілого (пропорція, напрямок, розташування елементів).

Оскільки в основі оволодіння письмом лежить формування рухової навички, просторової орієнтації, розвиток координованих рухів руки й ока, то підготовка руки дитини до письма здійснюється протягом усього часу її перебування в дошкільному закладі [1, 490].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «підготовка» розглядають як дію за значенням підготувати; запас знань, навичок, досвід і т. і., набутий у процесі навчання, практичної діяльності [2, 767].

Дитина, готова до письма, характеризується такими особливостями: вміє виконувати вправи на аналіз та синтез, володіє мовленням та мисленням; орієнтується у просторі, у неї узгоджена робота рук, передпліччя, зап'ястя та пальців, володіє емоційною готовністю (виконує правильно завдання, наполеглива, володіє самоконтролем, має мотивацію до навчання).

Відомий педагог А. Богуш зазначає, що технічні навички письма мають свою специфіку та свої труднощі. Водночас не менш складні й графічні навички. Задля сформованості графічної навички у дитини ми маємо утворити в неї асоціації між тим, що вона чує, говорить, та що відтворює (звук, складом, словом) [1, 694].

Діти дошкільного віку ще погано орієнтуються в просторі й на площині. Більшість із них плутаються в розрізненні правого та лівого боків. Уміння розрізнити праву й ліву сторони – це важлива передумова для багатьох видів навчання, тому відпрацюванню цієї навички необхідно приділяти достатньо часу, проводячи заняття з дитиною у формі різних ігор і вправ.

Пропонуємо вправи для підготовки руки до письма дітей дошкільного віку

1. Вправи на орієнтацію в просторі:

- повороти праворуч, ліворуч по відношенню до власного тіла;
- практикувати різні позиції: в ряді пліч-о-пліч, до, на, під, попереду, ззаду, в нижній частині, у верхній частині;
- бокові згини тіла;
- прохід по групі зигзагом, спіраллю та ін..

2. Вправи на сприйняття слухом:

- звідки подається звук;
- хто робить такий звук (різні звуки тварин);
- відтворення ритму;
- слухові аналізи та синтетичні вправи та ін.

3. Вправи на візуальне сприйняття:

- відповідність однакових фотографій;

- відповідність однакових геометричних фігур;
- укладання елементів за моделлю (мозаїка, блоки, палички тощо);
- пошук деталей, які відрізняються однаковими зображеннями;
- нанесення дзеркальних відбитків візерунків.

4. Вправи на зорово-моторну координацію:

- нанесення об'єктів у повітрі та їх відгадування;
- малювання в повітрі обома руками (спіралі, круги).

Крім цих вправ, можна також використовувати такі прийоми, які є досить ефективними для підготовки руки до письма:

1. Коливання ручки між пальцями поперемінно – великим і вказівним, великим і середнім.
2. Пересування пальців по ручці шляхом хапання її трьома пальцями – великим, вказівним, середнім.
3. Качання ручки між долонями обох рук, в одній руці.
4. Повертання ручки в різні її положення трьома пальцями однієї руки під лічбу [3, 20].

У процесі навчання письма учням першого класу доводиться виконувати певні операції й дії мовного характеру: аналіз звукового складу слова (встановлення послідовності звуків, з яких складається слово), уточняти фонемну приналежність, відмежовувати звуки від близьких за звучанням, розрізняти відтінки тощо.

Крім діяльності мовного характеру, учням потрібно зазначати мовлення буквами, тобто використовувати умовні знаки, які слугують способом закріплення (кодом) мови. Ці графічні знаки – буквене позначення звуків (фонем чи їх сполучень) – дитина спочатку читатиме (перехід від букв до вимови їх у словах), а потім і писатиме (перехід від вимовленого й почутого до букв, тобто правил орфографії). При цьому зображення знаків (букв) вимагатиме від шестирічних першокласників уявлення про той чи той знак.

Під час формування графічних навичок письма, як і будь-яких навичок, у корі великих півкуль голови дитини створюються відповідні нервові зв'язки, умовні рефлекси, асоціації між почутим, вимовленим і побаченим словом, складом, буквою. Одночасно з реагуванням на той чи той знак-символ дитина має виконати низку правил: сісти за парту відповідно до вимог гігієни; розгашувати зошит, взяти ручку й тільки після цього, дивлячись на зразок, приступити до написання букви.

Руки під час зображення букв, складів, слів залежать від фізичного розвитку дитини, попередньої підготовки, взагалі психологічної готовності до навчання. Треба враховувати те, що в частини шестирічних

дітей недостатньо розвинена права рука, пальці не можуть протягом тривалого часу виконувати необхідні рухи.

Готувати руку до письма учнів першого класу можна за допомогою різноманітних ігор. До них належать ігри-вправи, ігри-заняття. Особливо ефективними є ігри зі спеціальними об'єктами (з мозаїкою, нитками, шнурками, тістом, пластиліном, геометричними фігурами, фігурками казкових персонажів, овочами, фруктами).

Ігри та дії з іграшками і предметами

- розкладання зерен, жолудів;
- складання різних плоских фігур із сірників або паличок (від простих геометричних фігур до більш складних : ракета, дім, собака і т.д.); викладання малюнків, букв; складання колодязя;
- нанизування намистин, кілець, гудзиків на нитку;
- шиття шнурком (можна використовувати саморобні засоби: в картоні проробити дірочки хаотично або придумати візерунок, а дитина може пропускати шнурок через ці дірки, «шити»);
- виготовлення виробів за допомогою рваної аплікації;
- одночасне складання лівою і правою рукою в коробку гудзиків;
- ігри з мозаїкою, дрібним будівельним матеріалом, конструктором;
- застібання і розстібання гудзиків, кнопок, гачків;
- зав'язування і розв'язування стрічок, шнурків, вузликів на мотузці;
- загвинчування і розгвинчування кришок банок і пляшечок.

Образотворча діяльність

- ліплення з пластиліну та глини, солоного тіста;
- розмальовування малюнків;
- обведення контурів, малювання букв і геометричних фігур за допомогою трафарету;
- штриховка фігур та малюнків;
- малювання олівцями і фарбами;
- робота з ножицями;
- малювання по крапочках, пунктирних лініях;
- вироби з природного матеріалу.

Ігри з піском

Виділяють такі види ігор на розвиток тактильно-кінестетичної чутливості та дрібної моторики рук у пісочниці:

- вправа «Відбитки наших рук»: на рівній поверхні піску дорослий та дитина по черзі роблять відбитки своїх рук (зовнішньої та внутрішньої поверхні долоні); створюються різноманітні спільні візерун-

ки (усією поверхнею долоні, ребрами долоні, кулачками, окремими пальчиками тощо); можна поділитися відчуттями, що виникають при роботі з піском;

- рухові вправи у піску: «ковзання» долонями або ребрами (як змія, машина тощо), зигзагоподібні або кругові рухи; створення малярів у піску: «волошка», «сонечко», «дощик», «трава» тощо;
- ходіння по поверхні піску пальчиками: по черзі, одночасно, одним тощо; «загадкові сліди»: групувати по два, по три, по чотири пальчики та створювати відбитки слідів різних тварин;
- вправа «Гра на пісочному роялі» – імітація гри на піаніно;
- гра «Що заховано у піску?»: вчитель та учень занурюють руки у сухий пісок, спостерігають, як при цьому змінюється рельєф піску; звільняють руки від піску без різких рухів: рухаються лише пальчики або здуваються піщинки;
- гра «Міна» (рука одного гравця перетворюється у міну, вона знаходиться у піску у будь-якому положенні; її треба обережно відкопати, не доторкуючись до неї).

Така підготовча робота спрямована на тренування пальців рук, розвиток зорової і тактильної пам'яті, сенсорно-перцептивної сфери. Поряд з цим не варто забувати про штрихування шаблонів, трафаретів, адже під час штрихування закріплюються дрібні рухи пальців та кисті рук, розвивається зорово-просторове сприймання, формується зорова пам'ять тощо.

Паралельно із запропонованими завданнями учнів можна навчити елементам самомасажу кистей та пальців рук. Масаж є одним з видів пасивної гімнастики. Він має вплив на організм дитини, зміцнює м'язову систему, підвищує тонус, еластичність та скорочувальну здатність м'язів. Систематичне проведення масажу покращує функції рецепторів, провідних шляхів, посилює рефлекторні зв'язки кори головного мозку з м'язами та судинами. Молодших школярів можна навчити таким прийоми самомасажу як поглажування, розтирання, розминання, вижимання, активні та пасивні рухи. Для розвитку тактильної чутливості можна застосовувати прийом «тактильно-рухового» запам'ятовування контурів букв при знайомстві з ними. З цією метою використовуються посібники «Вишиваємо» та «Шершава абетка» [4, 38].

В освітньому процесі початкової школи можна використовувати шкільну драму яка розвиває координацію рухів та мислення дітей. Адже шкільна драма – специфічний вид дитячої активності, який спрямований на те, щоб розвивати в учнів усне та писемне мовлення; розвивати фантазію; спонукає до активності на уроці [6, 425].

Важливо, щоб вчитель початкової школи був обізнаним про рівень підготовки учнів до письма: якою рукою пише дитина, як олівець, як вона координує рух руки під час малювання, розфарбовування, чи розвинене просторове сприймання.

Висновки. Отже, процес письма складається з низки вмінь, кожне з яких вимагає спеціальних вправ для їх відпрацювання. Тому вчитель не повинен форсувати швидкість письма, а вчити поступово враховуючи наступність у підготовці руки до письма дітей старшого дошкільного віку та учнів першого класу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богуш А. (Ред.). (2007). *Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник*. Київ, Вища школа.
2. Бусел В. (Ред.). (2004). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун».
3. Воронова Н. (2006). Підготовка руки дитини до письма. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Підвищення ефективності логопедичної роботи в умовах здійснення дошкільної та початкової освіти»*. Херсон, Айлант, 19-23.
4. Галкина В. & Хомутова Н. (1999). *Использование физических упражнений по развитию мелкой моторики пальцев рук при коррекции нарушенной речи у учащихся начальных классов*. Дефектология, 3, 37-42.
5. Гончаренко С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ, Либідь.
6. Луців С. (2009). *Формування мовної особистості засобами шкільної драми*. Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції. Дрогобич, Посвіт, 424-428.
7. Савченко О. (1993). *Урок у початкових класах: Навчально-методичний посібник*. Київ, Освіта.

REFERENCES

1. Bohush, A. (Red.). (2007). *Doshkilna linhvodydaktyka: Teoriya i metodyka navchannya ditey ridnoyi movy: Pidruchnyk [Preschool Linguodidactics: Theory and Methods of Teaching the Children of the Native Language]*. Kyiv, Vyscha shkola. [in Ukrainian]
2. Busel, V. (Red.). (2004). *Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukraïnskoyi movy. [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]*. Kyiv, Irpin: VTF «Perun». [in Ukrainian]
3. Voronova, N. (2006). *Pidhotovka ruky dytyny do pysma. [Preparing your child's hand for writing] Materialy Vseukrayinskoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Pidvyshchennya efektyvnosti lohopedychnoyi roboty v umovakh zdiysnennya doshkilnoyi ta pochatkovoyi osvity»*. Kherson, Aylant, 19-23. [in Ukrainian]
4. Galkina, V. & Khomutova N. (1999). *Ispol'zovaniye fizicheskikh upravleniy po razvitiyu melkoy motoriki pal'tsev ruk pri korrektsii narusheniy rechi u uchashchikhsya nachal'nykh klassov [Use of physical exercises to develop fine*

motor skills of the fingers when correcting speech disorders in primary school students] *Defektologiya – Defectology*, 3, 37-42. [in Ukrainian]

5. Honcharenko, S. (1997). *Ukrayinskyy pedahohichnyy slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv, Lybid. [in Ukrainian]

6. Lutsiv, S. (2009). *Formuvannya movnoyi osobystosti zasobamy shkilnoyi dramy* [Formation of linguistic personality by means of school drama]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri - Native word in the ethno-cultural dimension*, 424-428. [in Ukrainian]

7. Savchenko, O. (1993). *Urok u pochatkovykh klasakh: Navchalno-metodychnyy posibnyk* [Lesson in Elementary Classes: Educational Manual]. Kyiv, Os-vita. [in Ukrainian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 200-211.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140846>

УДК 373.3.011.3 – 051

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Тетяна НАДІМ'ЯНОВА,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) tanynad61@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4330-304X>

Research ID: M-8566-2018 <http://www.researcherid.com/rid/M-8566-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board
19.08.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті розглянуто проблеми комунікації як специфічної форми спілкування та обміну інформацією. Проаналізовано компоненти професійно-педагогічної комунікації як особливого виду діяльності учителя початкової школи. Наголошено, що педагогічна діяльність, яка ґрунтується на спілкуванні з учнями, має бути базована на гуманістичних засадах та культурі мовлення. З'ясовано важливість основних засобів комунікації – вербальної, невербальної, інформаційних технологій на основі комп'ютерних мереж.

Ключові слова: комунікація, професійно-педагогічна комунікація, гуманізація спілкування, мовлення.

SPECIFIC FEATURES OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN THE ACTIVITIES OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHER

Tetiana NADIMYANOVA,

Ph.D. in Education, assistant professor of pedagogy and methodology of elementary education Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) tanynad61@gmail.com

The article examines the problems of communication as a specific form of interaction and information exchange, which is conducted according to certain rules

and norms. Aim of the article – to analyse the problems of professional-pedagogical communication as certain quality of teacher that assists successful cooperation at the level of relations «subject-subject».

The components of professional-pedagogical communication as a specific type of educational work and the features of elementary school teacher are analyzed. It is emphasized, that educational work, which is based on communication with the pupils, facilitates not only an information exchange, sympathy, cognition of personality and self-fulfillment, but most notably it must be based on humanistic ideas, i. e. the ability to listen, understand and create favorable psychological atmosphere. It was discovered, that verbal and non-verbal communications are essential in professional-pedagogical work of a teacher. Speech of a teacher, as well as his/her facial expression, pantomimicry, posture and visual contact contribute to the harmonization of relations. The importance of the usage of IT on the basis of computers' networks in elementary school is emphasized.

Thus, professional-pedagogical communication as a certain system of interconnections and teacher's communication is realized through verbal and non-verbal means. The usage of information and communication technologies, which play a crucial role in an interpersonal connection and demand from a teacher a variety of skills and expertise. Can be the power of the word to fill in the criterion of truth.

The conducted research does not conclude all of the aspects of the given problem. The issues of developing of speech culture among youth, the necessity to train a humanitarian communication among pupils, culture of computers' usage in learning activity of elementary school pupils, still remain topical.

Key words: communication, professional-pedagogical communication, humanization of communication, speech.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку суспільства, оновлення усіх сфер його соціального й духовного життя потребує якісно нового рівня освіти, який має відповідати європейським стандартам. Традиційна школа, орієнтована на передавання знань, умінь та навичок не завжди може викликати зацікавленість учнів до навчання. Тому одним із актуальних питань освіти є упровадження концепції «Нової української школи», завданнями якої є: перехід від знаннєвої парадигми до компетентнісної; надання свободи у діяльності вчителя; розвиток зацікавлення і підвищення мотивації учнів у навчанні; повага до гідності учня, створення умов для саморозвитку і самовираження учнів [7]

Необхідність нових підходів до змісту навчання учнів продиктовані сьогоденням, оскільки з розширенням впливу новітніх інформаційних технологій модифікуються компоненти навчального процесу у загальноосвітній школі, й, насамперед, її початкової ланки, яка переймає на себе чи не найбільші завдання з реалізації освітніх, виховних процесів, що ґрунтуються на розвиткові здібностей, талантів, обдаровань дітей, задовольняють їхні інтереси й запити, сприяють самостійному пошуку і розв'язанню багатьох питань.

Без сумніву, удосконалити освітній процес може компетентний учитель, який для учнів є партнером, помічником, радником, тим, хто відстоює його інтереси. Сучасний учитель повинен мати не тільки добру фахову підготовку, а й бути готовим до взаємодії з учнями у різноманітних ситуаціях, використовувати інтерактивні форми й засоби навчально-пізнавальної діяльності учнів, доцільно послуговуватися багатьма засобами комунікації – вербальною й невербальною, матеріальною та технічною тощо. Ми звикли розуміти, що комунікація – це форма зв'язку, процес передачі певної інформації з різних джерел за допомогою конкретних засобів. Для учителя поняття «комунікація» – це складний процес, який передбачає не лише уміння педагогічного спілкування, що «забезпечує обмін інформацією, співпереживання, пізнання особистості, самоутвердження, продуктивну організацію взаємодії [5, 435], а й володіння технічними засобами, спрямованими на реалізацію навчальної мети шляхом використання інформаційних технологій на основі комп'ютерних мереж.

Однак можна стверджувати, що в сучасній школі (а початкова, на жаль, не є винятком) й надалі існують суперечності між вимогами до педагогічної техніки учителя і рівнем культури особистісного спілкування; формуванням мовленнєвої культури у молодших школярів та дотриманням норм мовного етикету учителем; оволодінням елементами комп'ютерної грамотності учнями молодшого шкільного віку й недооцінкою деякими учителями необхідності використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання початкової школи. Тому професійний рівень оволодіння педагогічними комунікаціями учителем початкової школи перетворює його на розвинену особистість, здатну до продуктивної педагогічної діяльності, високої культури спілкування на суб'єкт-суб'єктному рівні, підвищує соціальну мобільність, дозволяє вільно входити в інформаційний простір.

Аналіз досліджень Проблеми вивчення сутності комунікацій у різних аспектах стали центром досліджень багатьох наукових студій – філософії (І. Гапійчук, О. Грейліх, Я. Коломинський, В. Кремень, Г. Микитюк, С. Терещук, І. Шитова, Є. Юрківський), психології (І. Бех, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Семиченко, І. Цимбалюк), педагогічної майстерності (В. Абрамян, Ш. Амонашвілі, Н. Бутенко, Н. Волкова, І. Зязюн, В. Кан-Калік, Г. Сагач, І. Синиця, В. Сухомлинський, П. Щербань), мовознавства (В. Абрамович, Ф. Бацевич, Л. Завгородня, Я. Радевич-Винницький, В. Пасинок, Л. Полюга, О. Потєбня, Л. Щерба, О. Штепа), дидактики (Н. Бібік, А. Бойко, Л. Варзацька, М. Вашуленко, К. Корса, М. Забродський, О. Савченко) та ін.

Поняття комунікації має різні тлумачення у філософській, психолого-педагогічній, лінгводидактичній науках. Так, на думку Ф. Бацевича, комунікація – це смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії, спілкування; складова спілкування поряд з перцепцією та інтеракцією; складний, символічний, особистісний, трансакційний, часто неусвідомлюваний процес обміну знаками, під час якого транслюється певна інформація зовнішнього або внутрішнього характеру, а також демонструються в статусні ролі, в яких перебувають учасники спілкування стосовно один одного [2, 79].

На думку А. Соколова, комунікація – специфічна форма спілкування, обмін інформацією між людьми за допомогою знаків і символів, при якому інформація передається цілеспрямовано, сприймається вибірково, а взаємодія здійснюється за певними правилами та нормами [9, 185].

У педагогічному словнику С. Гончаренка поняття комунікації сформульоване як «риси особистості, здатність її до спілкування з іншими людьми, товариськість. Формується в процесі життя й діяльності людини в соціальній групі» [6, 48].

Сучасний науковець-педагог Н. Волкова зазначає, що комунікація є двостороннім потоком інформації. У ньому важливі якість передавання інформації, її повнота, зміст, форма, що дає змогу не лише оперативно і правильно сформулювати уявлення про відповідну проблему, а й обрати партнерів, розробити її стратегію і тактику, визначити адекватні методи і засоби реалізації конкретних цілей [4, 421].

У багаточисельних дослідженнях науковці обґрунтовували технології розвитку комунікативної компетентності учителя, його культуру педагогічного спілкування й комунікативну майстерність, психологічні механізми педагогічного спілкування, мовленнєву компетентність, яка полягає у мистецтві володіння словом. Однак для учителя важливою є й залишатиметься професійно-педагогічна комунікація як особливий вид педагогічної діяльності. Особливо, коли йдеться про учителя початкової школи.

Мета статті – проаналізувати проблеми професійно-педагогічної комунікації як певної якості учителя, що сприяє успішній взаємодії на рівні суб'єкт-суб'єктних стосунків.

Виклад основного матеріалу. Питання ефективності обміну інформацією (комунікації) – проблема багатовікової практики. Вона бере свій початок з прадавніх часів, коли людина намагалася передати інформацію піктографічним письмом. Перші спроби обґрунтування людської комунікації, культури передачі інформації та її обміну віднаходимо у творах видатних філософів і мислителів Стародавньої Греції (Демос-

фен, Сократ, Платон, Арістотель) й Стародавнього Риму (Аврелій, Цицерон, Квінтіліан та ін), які заклали основи риторики й герменевтики [10].

З розвитком наукової думки у Західній Європі (XVI – XIX ст.) проблеми комунікації почали оформлюватися у дидактичні теорії Я. А. Коменського, Ж.Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, А. Ф. Дістервега та ін.

Завдяки відновленню національної, культурної, економічної й політичної незалежності України сьогодні з'явилась можливість повернутися до забутих імен славетних просвітників та педагогів минулого – О. Духновича, Б. Грінченка, С. Русової, І. Огієнка (о. Іларіона), Г. Ващенко та ін. Виразники ідей гуманізму, становлення національної школи в Україні, вони послуговувалися традиційними засобами передачі педагогічної мудрості, яка вкладалася у зміст навчальних книг, підручників, оповідей, статей, повчань, рекомендацій тощо.

Сьогодні комунікативні процеси характеризуються низкою здібностей людини, що виявляються у швидкості, глибині та міцності опанування засобів і прийомів діяльності, а саме: умінні слухати, сприймати та відтворювати інформацію, вести діалог, перемовини, брати участь у дискусіях, переконувати і відстоювати свою точку зору.

Для учителя комунікативність є суттєвою рисою, оскільки він не лише навчає учня вчитися, «спонукає до певної поведінки, коригує моральні, інтелектуальні й комунікативні риси» [4, 422] а формує особистість, здатну вільно діяти в соціумі.

Одним із джерел розвитку комунікативних здібностей учителя є професійно-педагогічна комунікація як особливий вид активного взаємообміну інформацією у професійній педагогічній діяльності.

Щодо підходів тлумачення професійно-педагогічної комунікації, то її слід розглядати як: дію (однобічний процес передачі сигналів без здійснення зворотного зв'язку); як взаємодію (двосторонній процес обміну інформацією); як комунікативний процес, в якому комуніканти по черзі і безперервно виступають в ролі джерела і одержувача інформації [1, 176].

Професійно-педагогічна комунікація – це система безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізується за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин [5, 8].

Професійно-педагогічна комунікація складається з низки компонентів: педагогічного спілкування; соціально-психологічного клімату у педагогічному колективі, педагогічних конфліктів, які супроводжують людину засобів професійної комунікації (вербальної і невербальної), комп'ютерних засобів як нового виду комунікацій.

Проаналізуємо ці компоненти сукупно у практичній діяльності учителя початкової школи.

Професійна педагогічна діяльність ґрунтується, перш за все, на спілкуванні з учнями. А вміння майстерно організувати його, урахувавши особистісні якості вихованців, знання правил та вимог педагогічного спілкування – завдання кожного учителя, і головне – учителя початкової школи. Саме у процесі педагогічного спілкування розкривається не лише професіоналізм учителя, його майстерність, педагогічний артистизм, а й особистісні якості – щирість, душевність, людяність, доброта, об'єктивність. Те, що визначається поняттям «гуманність». У наш непростий час, коли, на жаль, нівелюються моральні принципи, а на їхнє місце приходять духовне зубожіння, ці якості для вчителя мають бути пріоритетними. Адже кожен учень – це яскрава і неповторна особистість із своїм «Я», світобаченням, бажанням бути почутим.

Відома фраза Сократа «Заговори, щоб я тебе побачив», яку він промовив до учня, котрий прийшов до нього навчатися риторичному мистецтву, є свідченням того, що спілкування – це не просто уміння, а мистецтво. Педагогічне спілкування і є тим мистецтвом, за допомогою якого учитель формує **особистість**, здатну використовувати знання у практичній діяльності, мислити й діяти в соціумі, що вимагає самостійних, ініціативних і відповідальних, високоосвічених.

Проблема спілкування набуває сьогодні особливого значення, головне – для дітей та молоді. На превеликий жаль, потік шаленої інформації, подекуди сумнівної, згубно впливає на дитину, яка, немов губка, усмоктує все – і хороше, і погане. Тому школа не повинна перетворити життя дитини на одноманітну, штучно створену ситуацію.

Учень, який уперше переступає поріг школи, з нетерпінням чекає першої зустрічі з новими друзями – учителями й однокласниками. Він назавжди запам'ятає ту мить, коли учитель ласкаво промовить: *«Доброго дня. Від сьогодні – ми велика сім'я. Нам разом вирушати до прекрасної країни Знать, яка чекає на вас. Давайте візьмемось за руки, посміхнемось одне-одному й побажаємо успіху»*. Чим більше використовуватиме учитель доброзичливих слів у практиці роботи, тим вищим буде його авторитет серед учнів. Адже щодня учневі початкової школи, «робочий тиждень» якого сягає від двадцяти до двадцяти п'яти – тридцяти годин (плюс виконання усних та письмових домашніх завдань), доводиться чути у наказовій формі безліч зауважень, докорів, настанов як від учителів, так і від батьків: *«не розмовляй на уроці», «не крутись», «сядь рівно», «не дивись у вікно», «пиши охайно», «пиши швидше», «не бігай», «не заважай»* тощо. Тому педагогічне спілкування повинно бути

базованим на гуманістичних засадах – умінні вислухати, почути й зрозуміти, допомогти.

Учитель повинен пам'ятати, що за гуманізації педагогічного спілкування змінюються пріоритети в оцінці особистісних вчинків учня, має вірити у можливість кожного з них, підтримувати їхні зусилля в складних ситуаціях, виражати упевненість в досягненні позитивного результату.

На шляху до гуманізації педагогічного спілкування у початковій школі слухними будуть поради Ш. Амонашвілі, автора гуманно-особистісної школи:

- *спілкуйтеся з дитиною як з дорослою людиною;*
- *смійтеся разом з дітьми, веселіться, грайтеся;*
- *навчіться вибачатись перед дитиною;*
- *залучайте батьків до шкільного життя, пропонуйте їм відвідувати уроки;*
- *провокуйте дискусію з дітьми. Подякуйте опісля;*
- *вводьте на уроках миттєвості мовчання, думання (про себе, про рідних, про добро і зло, вміння відчувати серцем);*
- *допускайте на уроці помилки. Надавайте дітям можливість виявити їх і виправити. Подякуйте за сприяння;*
- *не ставте у приклад одного учня іншому, ні за старанністю, ні за поведінкою;*
- *виявляйте своє оптимістичне ставлення до можливостей учня.*
- *Особливо коли його спіткала невдача [12].*

Для учня початкової школи критерієм істини у багатьох випадках стає слово учителя. Спілкування учителя з учнями базоване на культурі мовлення, якої учитель навчає. Не лише педагогічна майстерність, бездоганне знання свого предмета, досконалість методичних прийомів, а й словесно-естетичний рівень подання знань формує особистість. Прикро, коли цей рівень не досконалий, коли учитель байдужий до свого мовлення і до мовлення учнів. Тому однією із складових професійного статусу і соціальної ролі учителя є його мовна культура. Адже мова виражає не тільки думку. Слово стимулює свідомість, підпорядковує її собі.

Кожен учитель повинен володіти здоровим, неупередженим відчуттям мови, постійно стежити за змінами, які відбуваються в нормах вимови, наголошування, слововживання тощо. Як зауважує Леся Лужецька «...педагог мусить невтомно працювати над збагаченням та вдосконаленням свого мовлення, опановуючи норми української літературної мови, доречно використовуючи багатство лексичних засобів виразності мовлення, якими багата наша мова [11, 439].

Сучасні учні початкової школи мають достатній словниковий запас «нових» слів: *айфон, планшет, таджет, фейсбук* та ін. Слова іншомовного походження, значення яких не зрозумілі малому школярикові, стають нормою для них. З першого року навчання у школі діти намагаються опанувати іноземну мову – англійську, німецьку та ін. Доволі часто батьки нарікають: «Ще добре не знають своєї, а вже треба вчити іноземну». Вони мають рацію. Знання іноземної мови – це добре і корисно, але воно має бути усвідомленим. Слід пам'ятати, що діти мають найбільші успіхи в пізнанні світу саме рідною мовою. К. Ушинський писав, що коли навчання дитини «суперечить природженому національному її характеру, то ця мова ніколи не матиме такого сильного впливу на її духовний розвиток, який мала б рідна мова, ніколи не проникне так глибоко в її дух і тіло, ніколи не пустить такого глибокого, здорового коріння, яке обіцяло б багатий, пишний розвиток» [13, 127].

Сучасна молодь, починаючи з учнів початкової школи, на жаль, послуговується у спілкуванні сумнівною лексикою, надто далекою від літературної мови: *тіна, по ходу, прикинь, прикольно, стрьомно* тощо. Бо це – «по-сучасному». Така думка є оманливою, можливо й небезпечною. Адже **наша**, українська мова – напрочуд милозвучна, багата, глибинна. «Вибір потрібного слова, правильне його вживання – неодмінна ознака яскравого й виразного мовлення. Щоб точно передати думку співрозмовника, необхідно досконало володіти мовою, якою розмовляємо», – зазначає І. Вихованць [3, 125]

Вважаємо, що і діти, і їхні батьки повинні знати й пам'ятати про мовні обов'язки. З цього приводу корисними стануть поради :

1. *Мова – запорука існування народу.*
2. *Розмовляй рідною мовою скрізь, де її розуміють. Не поступайся своїми мовними правами заради вигоди.*
3. *Ставлення до рідної мови має бути таким, як до рідної матері: її люблять за те, що вона – мати.*
4. *Сім'я – первинний осередок нації, її має жити культ рідної мови. Тому розмовляй у сім'ї мовою своєї нації. Не вмієш – учись.*
5. *У твоїй хаті завжди мають бути українські книжки, журнали, газети, дитячі видання.*
6. *Не будь байдужим до найменших обмежень чи зневаги української мови.*
7. *Пам'ятай: найкращі вчителі мови для дітей – це мати і батько.*
8. *Вивчай інші мови, адже «хто не знає чужих мов, той нічого не відає про свою власну мову»(Й. В. Гете).*

9. У наш час доволі поширені змішані шлюби. В ідеалі у таких родинах повинні звучати обидві мови, при чому кожна – у своєму літературному варіанті.

10. Нашому поколінню випало складне і відповідальне завдання – відродження української мови, державності, нації. За нас цього ніхто не зробить. Це наш історичний обов'язок, виправдання нашого перебування на цьому світі [8, 29].

Проблеми комунікації і мовної культури не є суто академічними. Вони невід'ємні як від проблеми педагогічного спілкування, педагогічної культури, етики, так і від культури загальної, проблеми освіченості. Чим ґрунтовнішими є знання учителя в галузі мовної (вербальної) комунікації, тим більш незалежною є його свідомість, тим успішнішою стає професійно-педагогічна діяльність.

Удосконалення мовленнєвих умінь та навичок, збагачення лексичного складу мови, збільшення обсягу зв'язних висловлювань в учнів відбувається за умови, якщо учитель послуговується правильним вибором мовних засобів. «Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, відмова від вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів та психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами і мімікою – необхідні елементи мовної культури» [4, 431]. Учитель повинен створити атмосферу емоційного комфорту для кожного учасника навчально-виховного процесу. А вона можлива за умови діалогізації спілкування, у ході якого учні та вчитель стають рівноправними учасниками подій, розмов, дискусій з правом на свою власну думку, міркування, погляди.

Неабияку роль у процесі професійно-педагогічного спілкування учителя відіграє *невербальна* (безсловесна) комунікація. Як правило, вона відбувається мимовільно, неусвідомлено. Подекуди різні засоби невербальної комунікації (міміка, пантоміміка, поза, погляд, дистанція, зовнішній вигляд) є виразнішими й дієвішими носіями інформації, аніж слова. Учитель повинен знати, що учні початкових класів – найоб'єктивніші судді. Вони «читають» по очах і виразу обличчя його настрій, розуміються на гарній поставі, рухах, зовнішньому вигляді як виразнику загальної культури учителя. Відкритий, доброзичливий погляд учителя сприяє кращому розумінню і засвоєнню почутого, є важливим не лише для встановлення взаємодії, а й для задоволення емоційних потреб дитини. Якщо спитати учня початкової школи яким буває мамин погляд, у

відповідь почуємо: *ласкавим, ніжним, теплим, щирим, добрим, ясным, іноді вимогливим*. Таким, на нашу думку, має бути й погляд учителя, який щодня перебуває зі своїми вихованцями. Щоб запобігти конфліктним ситуаціям, демонстрація учителем упевненості, внутрішньої сили – його міміка, пантоміміка, постава, візуальний контакт говорять про здатність утримувати ініціативу у спілкуванні, сприяють гармонізації стосунків.

Сучасний учень початкової школи чимало часу проводить в інформаційному Інтернет-просторі. Це сприяє розвитку його інформаційної компетентності, коли дитина, засвоюючи нове, розширює коло спілкування, знайомиться з різними думками, набуває вміння порівнювати й оцінювати інформацію, пробує створювати нове й цікаве для себе та інших. Використання комп'ютера як основного технічного засобу навчання дозволяє розширити рамки підручника, підвищує якість знань, допомагає долати труднощі, створює сприятливі умови для кращого взаєморозуміння учителя й учнів та їх співпраці у навчальному процесі. Однак, інтенсивний інтелектуальний та творчий розвиток не гарантує того, що учень успішно адаптується до запитів і вимог соціального середовища: за недостатньої мотивації до навчальної роботи учні часто відволікаються на комп'ютерні ігри, спілкування «по монітору» позбавляє його мовної культури.

Молодший школяр набуває досвіду спілкування саме у школі. Вчителів потрібно пам'ятати, що сучасний учень початкової школи – це учень, який:

взаємодіє з іншими усно, сприймає і використовує інформацію для досягнення життєвих цілей в різних комунікативних ситуаціях;

аналізує, інтерпретує, критично оцінює інформацію в текстах різних видів, медіа-текстах та використовує її;

сприймає художній текст як засіб збагачення особистого емоційно-чуттєвого досвіду;

висловлює думки, почуття та ставлення, взаємодіє з іншими письмово та в режимі он-лайн, дотримується мовних норм;

досліджує індивідуальне мовлення – своє та інших, використовує це для власної мовної творчості [7].

Сьогоднішнє століття означене напруженим пошуком нового світо-розуміння, нових перспектив розвитку компетентної особистості, до якої належить й учитель. «Ніхто не може зробити людей мудрими, крім мудрого, ніхто – красномовними, крім красномовного, ніхто – високоморальними і добродієчними, за винятком високоморального і добродієчного» [10, 176], наголошував Я. А. Коменський, прагнучи підняти

авторитет учителя. У наш час це можливо лише за підтримки його соціального й професійного статусу, бо саме від нього чекають реальних змін в освіті.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Професійно-педагогічна комунікація як особливий вид педагогічної діяльності та певна система зв'язків, взаємодій педагога реалізується за допомогою вербальних і невербальних засобів, використання інформаційно-комунікативних технологій, які у міжособистісному зв'язку відіграють важливу роль і вимагають від учителя дотримання різноманітних умінь і навичок, базованих на принципах гуманізму, культурі спілкування, що виявляється у збереженні загальнолюдських цінностей. Проте, могутня сила слова залишається критерієм істини.

Здійснене дослідження не вичерпує усіх аспектів порушеної проблеми. Надалі залишаються актуальними питання, пов'язані з формуванням культури мовлення учнівської молоді; необхідності виховання гуманного спілкування у шкільному середовищі; культури використання комп'ютерних технологій в освітній діяльності учнів початкової школи; підняття ролі сучасного учителя й підтримки його соціального статусу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балакіна, Л. Л. (2007) *Теорія комунікації як основа педагогічної взаємодії*. Філософія освіти, 1, 175 – 178.
2. Бацевич, Ф. С. (2007) *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Київ, Довіра.
3. Вихованець, І. Р. (1990) *Таїна слова*. Київ, Радянська школа.
4. Волкова, Н. П. (2002) *Педагогіка*. Київ, Академія.
5. Волкова, Н. П. (2006) *Професійно-педагогічні комунікації*. Київ, Альма-матер.
6. Гончаренко, С. У. (1997) *Український педагогічний словник*. Київ, Либідь.
7. *Державний стандарт початкової загальної освіти* Взято з <http://mon.gov.ua/content/project.pdf>
8. Іванишин, В. (1994) *Мова і нація*. Дрогобич, Відродження.
9. Ковальчук, Л. О. (2007) *Основи педагогічної майстерності*. Львів, Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка.
10. Кравець, В. (1996) *Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва*. Тернопіль.
11. Лузецька, Л. (2011). Лексичні засоби виразності мовлення та їхня роль у становленні мовної особистості майбутнього вчителя. *Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали Третьої Міжнародної науково-практичної конференції*. Дрогобич, Посвіт, 438 – 444.
12. Мостова Т. (2002). Світ на ім'я Амонашвілі. *Освіта України*. 79, 8.
13. Ушинський К. Д. (1975) *Рідне слово*. Том 1. Київ, Радянська школа.

REFERENCES

1. Balakina L.L. (2007). *Teoria komunikatsii iak osnova pedahohichnoi vzaie-modii*. *Filosofia osvity [Theory of communication as basics of pedagogical cooperation]*. *Philosophy of education*, no. 1, pp. 175 – 178. [in Ukrainian]
2. Batsevych F. S. (2007). *Slovyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii [The dictionary of intercultural communication]*. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian]
3. Vykhoanets I. R. (1990). *Taina slova. [The mystery of a word]*. Kyiv, Radyans'ka shkola. [in Ukrainian]
4. Volkova N. P. (2002). *Pedahohika. [Pedagogy]* Kyiv, Akademy [in Ukrainian]
5. Volkova N. P. (2006). *Profesiino-pedahohichni komunikatsii. [Professional-pedagogical communications]* Kyiv: Alma-mater [in Ukrainian]
6. Honcharenko S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]* Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]
7. Derzhavnyi standart pochatkovoï zahalnoi osvity *[State standard of elementary school education]*. Retrieved from <http://mon.gov.ua/content//project.pdf> [in Ukrainian]
8. Ivanyshyn V. (1994). *Mova i natsiia [Language and nation]*. Drohobych: Vidrodzhennia. [in Ukrainian]
9. Kovalchuk L. O. (2007). *Osnovy pedahohichnoi maisternosti [Basics of pedagogical art]*. Lviv: Publishing Center of Lviv Ivan Franko National University [in Ukrainian]
10. Kravets V. (1994) *Istoriia klasychnoi zarubizhnoi pedahohiky ta shkilnytstva [The history of classical foreign pedagogy]* Ternopil. [in Ukrainian]
11. Luzhetska L. (2011). *Leksychni zasoby vyraznosti movlennia ta yikhnia rol u stanovleni movnoi osobystosti maibutnoho vchytelia. Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri. Materialy tret'oi Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii [lexical means of expressive speech and their role in shaping of a future teacher's speech personality] Materials Trid International Scientific Conference.* (pp. 438 – 444). Drohobych: Posvit. [in Ukrainian]
12. Mostova T. (2002). *Svit na imia Amonashvili [World named Amonachvili]*. *Osvita Ukrainy – Education of Ukrainian*, no. 79, 8 [in Ukrainian]
13. Ushynskyi K. D. (1975). *Ridne slovo. [Native word]* V. B. 1. [in Ukrainian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2018, pp. 212-220.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.143937>

УДК 373.3.061:811.161.2

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ В ПОЧАТКОВІЙ МОВНІЙ ОСВІТІ СЬОГОДЕННЯ

Марія ФЕДУРКО,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) mfedurko@ukr.net

Мар'яна ТОМ'ЯК,

студентка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

Research ID: T-2629-2018 <http://www.researcherid.com/rid/T-2629-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board 25.07.2018

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

У статті наголошено на вагомості відомостей соціокультурного плану в реалізації провідної мети сучасної початкової мовної освіти – формування комунікативної компетентності молодшого школяра. Обґрунтовано необхідність використання на уроках української мови текстів письменників рідного краю як дидактичної основи для засвоєння відповідних лінгвістичних понять, розвитку мовно-комунікативних навичок і умінь учнів, їхнього національно-культурного й духовного зростання. Продемонстровано специфіку використання дібраних текстів під час вивчення відповідних мовних тем.

Ключові слова: мовна освіта; комунікативна компетентність; соціокультурна компетентність; принцип текстоцентризму; література рідного краю; львівські письменники.

LITERATURE OF HOMELAND AND SOCIO-CULTURAL COMPONENT IN PRIMARY LANGUAGE EDUCATION TODAY

Mariia FEDURKO,

Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Philology and Methods of Teaching in Elementary School

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) mfedurko@ukr.net

Maryana TOMYAK,

a student of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

The article is devoted to the important problem of modern linguodidactics in the field of primary education - the development of socio-cultural competence of students. It is emphasized that it is one of the components of communicative competence. Formation of this key competence of the individual has been recognized as the main goal of teaching Ukrainian at elementary school. It is shown that the requirement for the enrichment of the socio-cultural experience of the junior pupil involves the use in studying different language subjects of the didactic material of Ukrainian and regional history. It is recognized that the best form of presentation of this material is textual. The text demonstrates the specifics of the functioning of the learned language phenomena and units; he is the bearer of a wide variety of extra linguistic information; by its content can awaken the reader a variety of thoughts and feelings, adjust to reflections, encourage discussion; The text contains powerful educational opportunities. Therefore, not only will it help to interest children in educational material, but will also stimulate their cognitive interest and growth in terms of national-cultural. The article focuses on the writers of the native land as a reliable didactic basis for the formation of socio-cultural competence. The works of Lviv poets Igor Kalynets, Irina Kalynets, Maria Ludkevich, Bohdan Stelmakh, Maria Khorosnitskaya, Maria Chumarnaya are analyzed in the context of their Ukrainian studies and local lore significance. The material of specific poems demonstrates possible ways of assimilating language concepts and socio-cultural information, as well as developing language and communication skills and abilities.

Key words: language education; communicative competence; sociocultural competence; the principle of textcentricism; literature of native land; Lviv writers.

Постановка проблеми. Важливість мовної освіти як процесу та результату навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на засвоєння основ теорії мови з метою комунікації, також мовленнєвий, розумовий і естетичний розвиток особистості, визначається вагою мови в житті суспільства та людини. Мова, з одного боку, є «оселею буття» (М. Гайдеггер), а з другого, – вона «закладена в самій природі людини й необхідна для розвитку її духовних сил і світогляду» (В. фон Гумбольдт). К. Ушинський наголошував: «Не умовних звуків тільки вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, але п'є духовне життя й силу з рідної груді рідного слова. Воно пояснює їй природу, як не міг би пояснити її жоден приро-

дознавець; воно знайомить її з характером людей, що його оточують, з суспільством, серед якого вона живе, з його історією та прагненнями, як не міг би ознайомити жоден історик; воно вводить її в народні вірування, в народну поезію, як не міг би ввести жоден естетик; воно, нарешті, дає такі логічні поняття й філософські погляди, яких, звичайно, не міг би повідомити дитині жоден філософ» [4, 270].

Усе відзначене відомим педагогом сьогодні вписується в поняття соціокультурної компетентності, яку вважають складником комунікативної і чинником соціалізації особистості, і можливе, якщо здійснюється на основі текстів відповідної тематики та змісту. Серед них не остання роль належить творам письменників рідного краю, бо Батьківщина, як відомо, починається від рідного порога.

Аналіз останніх досліджень. У програмі з української мови для початкової школи стверджено: «Навчання української мови має бути спрямоване також на формування *соціокультурної компетентності*, яка охоплює загальнокультурний розвиток учнів, адаптацію їх до життя в певному соціальному середовищі, громадянське, патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання» [3]. Ця вимога детермінована, з одного боку, суспільно-політичними чинниками (у сучасному полікультурному світі однаково важливі як збереження власної національно-культурної ідентичності, так і толерантне ставлення до представників інших культур), а з другого, – розробленням етнолінгвістичного напрямку в сучасному мовознавстві (праці С. Єрмоленко, В. Жайворонка, М. Жуйкової, В. Кононенка, Л. Мацько та ін.), пор.: «Віками передаючись з уст в уста, закріплюючись у фольклорі і текстах пам'яток, мова збирає, оберігає і передає світовідчуття та досвід предків, їх звичаї і вірування, формує національну картину світобачення, все те, що прийнято називати духом нації» [2, 108]. У згоді з зазначеним, С. Єрмоленко і Л. Мацько уклали навчально-виховну концепцію навчання української мови, українознавчі засади якої дають поштовх для оновлення змісту та навчальних форм, для створення і впровадження нового покоління підручників [1]. Ключовими у контексті цієї концепції є настанови а) на використання відомостей про пам'ятки історії й культури, про пам'ятні місця рідного краю і його відомих людей з метою історико-культурного збагачення учнів; б) на виховання поваги до мовленнєвих традицій українського народу, бажання їх наслідувати, засвоювати типові фрейми, прецедентні феномени у вигляді прецедентних імен, текстів, ситуацій тощо, пор. з [5, 545]. Обидві ці настанови передбачають роботу на уроках української мови (і в початковій школі також) із текстом як засобом реалізації освітніх і виховних завдань.

Мета нашої розвідки – розкрити соціокультурний потенціал творів сучасних львівських письменників та обґрунтувати доцільність їхнього використання на уроках української мови в початковій школі як дидактичної основи для розвитку соціокультурної компетентності молодших школярів.

Виклад матеріалу. Вирішенню завдань соціокультурного розвитку особистості успішно слугує принцип текстоцентризму як специфічний лінгводидактичний принцип, обґрунтований у «Концепції навчання державної мови в школах України» (1996 р.) та у «Концепції мовної освіти в Україні. Проєкти» (2011 р.). Згідно з ним, до уроків української мови необхідно добирати систему вартісних текстів, які доцільно використовувати як поліфункціональні одиниці: і як джерело пізнавальної інформації, і як взірці досягнення комунікативної мети, і як засіб активізації життєвого досвіду та постановки дидактичної проблеми. Своєрідність цього принципу визначається таким:

- 1) текст є об'єктом мовного аналізу;
- 2) своїм змістом текст здатний впливати на емоційний стан учня, викликати в нього бажання висловитися стосовно аналізованої інформації, поділитися враженнями, переживаннями, вступити у полеміку;
- 3) текст створює умови для діалогізації навчального процесу, сприяє успішній соціологізації особистості, забезпечує їй, з одного боку, успішні комунікативні контакти з іншими носіями мови, а з другого, – мовну стійкість в умовах спілкування з тими, хто нехтує нормами українського літературного мовлення;
- 4) актуалізація у тексті лінгвоукраїнознавчого, лінгвокраєзнавчого, соціолінгвістичного компонентів поглиблює зв'язок навчання з життям, залучає учнів до аналізу й редагування продуктів мовленнєвої діяльності, формуючи тим самим уміння критично ставитися до власного мовлення, здійснювати його контроль і редагування.

Як видно з переліченого, принцип текстоцентризму логічно вписується в контекст провідного завдання початкової мовної освіти – формування мовної особистості, яке не можна зреалізувати поза межами її соціокультурного розвитку. Зазначене упевнює в важливості використання на уроках української мови в початковій школі високохудожніх текстів, зокрема й письменників рідного краю. Бо ж ніхто ще не спростував думки, що виховати особистість, зосібна й мовну, можна лиш на близькому за змістом і духом дидактичному матеріалі. Нижче зосередимося на текстах тих львівських письменників, що адресували свої твори не лише дорослим читачам, а й дітям, – Богдана Стельмаха, Марії Людкевич, Марії Чумарної, Марії Хоросницької, Ігоря Калинця, Ірини Калинець. Їх ана-

ліз переконую: за змістом вони доступні молодшому школяреві й можуть зацікавити його. Бо з захопленням розповідають про навколишній світ – такий знайомий і водночас сповнений дивних див. Важко ж бо знайти того, хто не відчував доторків вітру до лица або не бачив, як він, шаленіючи в бурю, гне додолу тонкі стани беріз! Аж тут раптом дізнаєшся, що у вітру є м'які лапи й легкі крила – тому-то всюди встигає:

Між грядками вітер бродить
М'яголапо й легкокрило.
Помагати всім в городі
Вистача у нього сили (М. Людкевич).

А ще цей вітер – великий трудівник, усім намагається допомогти:

Підставля квасолі плечі,
Щоб забралася на тичку.
Кукурудзяній малечі
Золоті плете косички (М. Людкевич).

І не тільки він такий працьовитий – усе в природі націлене на труд, бо вона (природа) ледарів не терпить:

Часу березень не гає,
гонить холод,
ломить кригу
і підсніжкам помагає
вийти чимскоріш
з-під снігу... (М. Хоросницька).

Автори прагнуть повсякчас, щоб кожна дитина, прочитавши їхні рядки, подивилася на світ із здивуванням, точніше, навчилася дивитися на нього так, відкривати в ньому все нові й нові грані:

втік дим від вогнища
просто у синіх джинсах
розпатланий
та й подався у мандри
тільки спечену картоплину
прихопив
по дорозі до міста (І. Калинець).

Для поетів-львів'ян важливо якнайкраще розповісти про рідне місто, про його пам'ятні місця, про історію, що наче застигла у львівських мурах і кам'яницях, і про ті зміни, що внесло в них сьогодні. Скажімо, старовинні львівські ліхтарі, їх не віддано до музею, бо ще служать людям. Ось як про це розповідає своїм малим друзям Марія Хоросницька:

Львівські ліхтарі

Сяє місяць угорі, в місті світять ліхтарі. Не подумайте, що газ в ліхтарях горить весь час... Так було у давнину. Назавжди той час минув!	В старовинних ліхтарях електричний є заряд. Наче добрий чарівник, струм в залізний стовп проник й оживив старі-старі наші львівські ліхтарі.
--	---

Поети розуміють, що без минулого немає майбутнього. Тож із великим натхненням розповідають дітям про величні діла предків, про їхню самовіддану працю, про боротьбу з численними ворогами заради щасливого майбуття української держави – вірш «Вали» цього ж автора:

Воїни на смерть стояли – Ворогів від мурів гнали! Кажуть, тому сімсот років мури ці були високі...	Рів навколо був з водою, – захищав перед ордою. Вірним захистом були для людей оті вали (М. Хоросницька).
--	--

Важливим у соціокультурному розвитку є, як згадувалося, засвоєння звичаїв і традицій рідного народу, його свят, його героїв, керманичів, будівничих. Вірш допомагає це зробити найприступнішим способом. Так, усі знаємо, що одним із найвідповідальніших моментів приготування до величного свята Великодня є розмальовування писанок. Богдан Стельмах побачив це дійство так:

Як нарешті панна-писанка написалася,
То при всіх своєю вродою запишалася:
і віком весняним,
і личком рум'яним,
і косою вітвистою,
і сорочкою барвистою,
і спідничкою-міні,
і «перчиком» на коліні....

А так Марія Людкевич розповідає дітям про найкраще, найрадісніше зимове свято – Різдво Ісуса Христа, про традицію його відзначення дзвінкою колядою:

Ходить Львовом коляда, Голосиста, молода. Не минає жодну хату. Із Різдром іде вітати.	І на санях-скороходах Коляда йде до народу. Всім бажає щастя-долі На Вкраїні – коляда.
--	---

Коляда вже розростається	В Києві, у Гуляй-полі
І у вікнах не вміщається,	Голосиста, молода...
В світ виходить із будинків,	Радуйтеся!
Брам їй мало, вулиць, Ринку...	

Наведених прикладів достатньо, щоб пересвідчитися, що тексти усіх згаданих письменників багаті й у мовному плані. По-перше, автори вправно послуговуються словниковим складом мови, використовуючи не тільки загальноновживану, стилістично нейтральну, а й стилістично забарвлену лексику, зокрема індивідуально-авторські новотвори, також поетичні тропи й стилістичні фігури, див. для прикладу, таку розгорнуту метафору-персоніфікацію:

Біля сонця шепоче поле
І стернею небо коле,
Гріє лапки журавлів,
Вигляда сімох вітрів (М. Людкевич).

Уважаємо, що такого взірця тексти доцільно застосовувати на уроках української мови, щоб на їх основі не тільки вивчати різні мовні явища а й розвивати соціокультурну компетентність. Наведемо кілька взірців такого застосування:

Вправа 1. Прочитайте наведені речення. Чи можна їх вважати текстом? Чому? Відновіть текст.

– Він не мав, не носив черевик.
Він сидить собі в теплому комині,
Його звали Димок-домовик
І до всіх своїх друзів він звик.
Звідки бачить, що діється в домі
Жив у домі старім домовик (М. Людкевич).

– Хто такий домовик? Як до нього ставиться автор? Доведіть. Чи вірите ви в домовиків?

Вправа 2. Прочитайте вірш. Який настрій він викликає? Завдяки чому? Чому авторка назвала сосни та ялини нечемними? Які барви в осені? Розгляньте ілюстрацію на с. 41 (підручник «Рідна мова». 3 клас / за ред. М.С. Вашуленка). Чи збігаються вони за змістом – вірш і ілюстрація?

Осінь

Нарядилась осінь	є червона фарба
в дороге намисто,	в неї і рожева...
золоте волосся	Ще й відтінків різних
розплела над містом,	безліч осінь має,
кольорові фарби	а стрункі ялини
вийняла з кишеньі,	боком обминає...

і малює осінь	їй не шкода фарби
жовтим по зеленім...	й часу ні хвилини,
Здогадатись можна	колються нечемні
в парку по деревах:	сосни та ялини

(М. Хоросницька)

– Випишіть з вірша прикметники разом з іменниками, які вони пояснюють та питаннями, на які відповідають.

Взірець: *Намисто (яке?) дороге.*

Чи могла б обійтися авторка без слів-прикметників?

Вправа 3. Про підготовку до якого свята йдеться в цьому вірші? Яку традицію описує автор? Що необхідно для розпису писанки?

Виводить мама дивним **писачком**
по білому яйці воскові взори.
Мандрує писанка по мисочках
із цибулиним золотим узваром,
з настоями на травах, на корі,
на веснянім і на осіннім зіллі –
і писанка оранжево горить
у філіграннім сплеті ліній.
То вже вона, як дивовижний світ,
то вже дзвенить, як **згусток** сонця,
бувають буйно квіти у росі,
олені бродять в березневім сонці (І. Калинець)

– Відшукайте слова, вжиті в переносному значенні.

– Виконайте розбір за будовою виділених слів.

Вправа 4. Прочитайте вірш. Про яке свято в ньому йдеться? Якою традицією воно супроводжується? Поміркуйте, чому?

Зелені свята
Клечається світ в зелене –
Листочками липи й клена,
Звиваються у віночки
Дванадцяти трав голосочки:
Що рутоньки та барвіночку,
Що м'ятоньки та василечку,
Рум'яноньку і любисточку,
Деревию-столісточку.

Береза із вітром грається,
У кола гіллям спілігається:
А дівонькам – розплітати,
В берези долі питати.
Клечається світ в зелене –
Зелене свято у мене!
І ще у моєї черешні,
Що ягідки родить вперше...

(М. Чумарна)

– Виділіть слова з пестливими суфіксами. Випишіть їх. Виділіть графічно корінь і суфікс.

Отже, належне розв'язання одного з завдань початкової мовної освіти – формування соціокультурної компетентності школярів – передбачає активне використання дидактичного матеріалу народознавчого змісту. Дослідження підтвердило, що тексти творів львівських письменників багаті на такий матеріал. Власне, вони є такого спрямування, тому можуть успішно використовуватися за вивчення різних мовних тем. Перспективним вважаємо розгляд цих текстів у інших лінгводидактичних аспектах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. (1994) Навчально-виховна концепція вивчення української державної мови. *Дивослово*, № 7, С. 28–33.
2. Мацько Л. (2009). *Українська мова в освітньому просторі* : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.
3. Українська мова / Програма для 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою / За заг. ред. М.С. Васьуленка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://osvita.ua/school/prograv/8793/>.
4. Ушинський К.Д.(1954). *Твори* : В 6 тт. Т.1. Київ : Рад. шк., 1954. – 552 с.
5. Шелехова Г. (2013). Формування мовної особистості як умова мовленнєвого розвитку учнів основної школи на уроках української мови. Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, С. 543–551.

REFERENCES

1. Yermolenko, S.Ya. & Matsko, L.I. (1994) Navchal'no-vykhovna kontseptsiya vyvchennya ukrayins'koyi derzhavnoyi movy. [Educational concept for studying the Ukrainian state language]. *Dyvoslovo – Dyvoslovo, No. 7*, pp. 28-33. [in Ukrainian]
2. Matsko, L. (2009). *Ukrayins'ka mova v osvitynomu prostori* : navchal'nyy posibnyk dlya studentiv-filolohiv osvityno-kvalifikatsiynoho rivnya «mahistr» [Ukrainian language in the educational space: a manual for students of philology of educational qualification level “Master”]. Kyiv: View of the NPU named after MP Drahomanov [in Ukrainian]
3. Ukrayinska mova [Ukrainian language]. Prohrama dlya 1-4 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z navchanniam ukrayinskoju movoyu [Program for 1-4 classes of general educational institutions with Ukrainian language education (Eds. M. Vaslulenko) [Electronic resource]. Access mode: <https://osvita.ua/school/prograv/8793/>. [in Ukrainian]
4. Ushinsky, K. D. (1954). *Tvory [Works]*: In 6 vols. T.1, Kyiv: Rad. School. [in Ukrainian]
5. Shelekhova, H. (2013). Formuvannya movnoyi osobystosti yak umova movlennyevoho rozvytku uchniv osnovnoyi shkoly na urokakh ukrayins'koyi movy. Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri [Formation of linguistic personality as a condition of speech development of primary school pupils at Ukrainian language lessons]. *Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri – Native word in the ethno-cultural dimension*. Drohobych: Posvit, pp. 543-551. [in Ukrainian]

УДК 811.161.2*276.6*37:001]:378-052

МОВНА ОСОБИСТІТЬ СТУДЕНТА: ВЕРБАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ РІВЕНЬ РЕАЛІЗАЦІЇ

Христина ЩЕПАНСЬКА,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри українського прикладного мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна, Львів) khrystynashchepanska@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6393-5987>

Research ID: L-9207-2018 <http://www.researcherid.com/rid/L-9207-2018>

*Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board:
19.08.2018*

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2018

Мета статті – охарактеризувати вербально-семантичний рівень мовної особистості студента як індивіда, що перебуває у процесі активної соціалізації та самоідентифікації, а також визначити в цьому аспекті співвідношення понять «мовна особистість» і «мовна свідомість».

У статті проаналізовано прикладний аспект поняття «мовної особистості». Визначено співвідношення останнього з поняттям «носії мови» як представник соціальної групи. На основі даних експерименту охарактеризовано вербально-семантичний рівень мовної особистості студента. З'ясовано головні ознаки, за якими студенти характеризують поняття «мовна особистість», визначено ключовий підхід респондентів до мови. Описано пласти студентської лексики за функціонально-стильовим критерієм: схарактеризовано професійну та науково-термінологічну лексику, визначено підхід респондентів до понять «професіоналізм» і «термін», їх кореляцію. Здійснено аналіз нелітературної лексики: описано територіальні та соціальні діалектизми (сленгізми, жаргонізми), суржикізми, слова-паразити, «сленгові скорочення». З'ясовано підхід респондентів до різних груп нелітературної лексики, особливості інтерпретації та класифікації останньої. Охарактеризовано мовну особистість студента за частиномовною належністю та «ступенем прояву творчого потенціалу».

Визначено рівні мовної ідентифікації та мовної свідомості студента. Описано критерії віднесення до низького, середнього й високого рівнів мовної свідомості та особливості їх репрезентації.

За результатами експерименту, не всі респонденти усвідомлюють себе як мовну особистість. Одна з причин – низький рівень мовної свідомості як го-

ловної складової мовної особистості. Перспективу дослідження вбачаємо у роботі методик підвищення мовної свідомості студентів для запровадження їх у практику навчальної діяльності.

Ключові слова: мовна особистість; мовна свідомість; професійна лексика; науково-термінологічна лексика.

STUDENT'S LANGUAGE PERSONALITY: VERBAL-SEMANTIC LEVEL OF REALIZATION

Khrystyna SHCHEPANSKA,

Ph.D. in Philology, assistant, Department of the Ukrainian applied linguistics, Lviv Ivan Franko National University (Ukraine, Lviv)
khrystynashchepanska@gmail.com

The applied aspect of the notion of linguistic personality is analyzed in the article. The correlation between the notions “linguistic personality” and “native speaker” is determined. The verbal-semantic level of the linguistic personality of the student is described on the basis of experimental data. The main features by which students define the concept of “linguistic personality” are described, the layers of the student’s vocabulary according to the functional-style criterion are described. Levels of the student’s linguistic identification and linguistic consciousness are determined.

Keywords: linguistic personality; linguistic consciousness; professional vocabulary; scientific terminology vocabulary.

Formulation of the problem. The anthropocentric orientation of modern linguistic studies contributes to an increasing penetration into the problem of the correlation of language and thinking, language and consciousness as separate aspects of the study of the linguistic personality. Since the term of “linguistic personality” has been introduced into the science (Yu. Karaulov, 1987), this concept is repeatedly attracted the attention of researchers, in particular from the point of view of linguistic didactics (L. Klobukova, 1997), communicative linguistics (F. Batsevych, 2004), psycholinguistics (A. Zalevskaya, 1999), sociolinguistics (O. Sirotinina, 1998), cognitive linguistics (V. Karasik, 2003, 2004) and others. As noted by O. Mazepova, the notion of linguistic personality “has acquired a categorical status and signs of term marking, its widespread use shows the extraordinary demand for an appeal to the” human factor” in the language, marks the anthropological perspective of research [9, 274].

Analysis of the investigations. In recent decades, the linguistic personality is interpreted primarily as a linguistic cultural phenomenon (I. Holubovska), which is formed in the process of socialization of the individual.

Since the “linguistic personality” is the social notion, “the object of research is enlarged: it is transformed from a particular person into a representative of a particular social group or ethnic group” [9, 278] in modern linguistic studios.

There are known three levels of linguistic personality: *verbal-semantic*, that is, the person’s lexicon, *linguistic cognitive* (thesaurus of the personality) and *motivational* (pragmatics of the personality) (Yu. Karaulov, 1987). As I. Holubovska points out, the first level involves a stable fund of lexical-grammar knowledge of the speaker, which ensures natural language proficiency [4]. Although Yu. Karaulov designates this level as a “zero” level, we can not ignore its role in the formation of a linguistic personality, because it is the fundamental level in the structuring and systematizing of linguistic knowledge.

Purpose of the article is to characterize the verbal-semantic level of the linguistic personality of the student as an individual in the process of active socialization and self-identification, and also to determine the relation between the concepts of “linguistic personality” and “linguistic consciousness” in this aspect.

Presentation of the main material. Among all aspects of the study of linguistic personality, one of the least investigated is the applied aspect – the imposition of the notion of “linguistic personality” on the notion of “native speaker”. The question remains unclear, for objective reasons, whether each native speaker recognizes himself as a linguistic personality. It is attempted to determine the level of language identification of the student in the proposed investigation, that is, to find out if the student identifies himself as a linguistic personality, how he interprets this notion, and whether he is able to describe his own vocabulary, which is colorful and heterogeneous.

The experiment was attended by students of the Faculty of Philosophy and the Faculty of Foreign Languages of Ivan Franko National University of Lviv. The total number of respondents is 86. The students were offered to define the term of “linguistic personality” and to describe their vocabulary in the form of an essay.

75% of respondents give a definition to the notion of “linguistic personality” (hereinafter – LP), which consists mainly of two aspects: a *personalistic* (LP – is a person as a native speaker) and a *communicative* (LP – is a set of communicative skills of a person helping to perceive and transmit information; a set of language knowledge, realized in a particular situation of communication). There were also definitions that characterize the LP from the point of view of *pragmatics* (LP is a person capable of performing speech actions; a person realizing in speech activity on the basis of language knowl-

edge and representations) and *linguistic cultural* (LP – is a person formed under the influence of a certain linguistic culture).

About 30% of the respondents define the analyzed concept through the notion of *text*, sometimes identifying the latter with the notion of *literary work*. For example: LP is “an individual, possessing a combination of abilities and characteristics that predetermine the creation and perception of the texts” (from the essay of the student of the Foreign Languages Faculty); LP is “a person who can perceive and create language works” (from the essay of the student of the Philosophy Faculty). In some cases, we fix the definition of LP in the correlation of the concept of *language consciousness*: LP – is “a person endowed with linguistic consciousness” (from the essay of the student of the Foreign Languages Faculty).

Consequently, the main features of the linguistic personality according to the interviewed students are *communicative competence* (communicative skills that a person implements in a particular situation of communication), *speech competence* (knowledge of linguistic norms and ability to adhere to them), *the presence of linguistic consciousness* (awareness of yourself as a communicant, the adoption of tactics in the linguistic game).

The approach to the notion of *language* for most of the interviewed students is *instrumental* (language as a means of communication): “Language is an instrument, therefore, my attitude to language is as to the instrument and no more” (from the essay of the student of the Philosophy Faculty); “Language is an instrument of man’s cognitive activity “ (from the essay of the student of the Foreign Languages Faculty). Some respondents define language as a determinant of personality: “Language is a business card” (from the essay of the student of the Philosophy Faculty); “Language expresses the personality of man, it is the reflection of man’s inner world” (from the essay of the student of Foreign Languages Faculty).

The respondents formed their language portrait on the basis of a functional-style criterion: they described the professional and scientific terminology. In addition, respondents characterized non-literary linguistic units of their vocabulary – territorial and social dialecticism.

Often students confuse the notion of professional and scientific terminology vocabulary. For example, student of the Faculty of Philosophy interprets the terms of *immanence*, *implementation*, *transcendentalism* as the professionalisms. Another student of the same faculty to the professional vocabulary refers terms of *irrationalism*, *syncretism* and *interpretation*.

Students of the Faculty of Foreign Languages define the terms of *gerund*, *euphemism*, *metaphor*, *subjective*, *predicate*, *article* and others as professional terms. On the other hand, none of the respondents put the lexeme “pairs” in

terms of “classes” or “window” in the sense of “free time between classes” in the list of professionalism. This is due to the close connection of professional vocabulary “with the special terminology of certain branches of science” [10, 151]. As Z. Matsiuk and N. Stankevych note, these notions “have a large number of common elements”, but there are also many differences, because “professional vocabulary does not have names for the broad categories of the same or similar realities, and each name by its origin and structure is usually isolated from others, arise spontaneously on its own linguistic basis, have not a clear scientific definition” [10, 151].

Respondents include to the professional vocabulary such words and phrases as *copywriting* (technical translation), *perfect time* (completed time), *transcription*, *gerund* (verbal noun) (students of the Faculty of Foreign Languages); *consulting*, *election campaign*, *implement* and others (students of the Philosophy Faculty).

The formation of a linguistic personality is largely influenced by the territorial dialect. Students were asked to reflect this influence on the characterization of the language portrait. The respondents submitted a list of the most used dialectal words that are characteristic of their speech.

Students from Lviv, Vinnytsia, Cherkasy, Rivne, Zhytomyr, Volyn, Ternopil and Zakarpattia regions were interviewed. As it turned out, part of the interviewed students considers territorial dialecticisms to be a serious violation of linguistic norms, worse even than surzhyk. Here is a quote from an essay by a student of the Faculty of Foreign Languages: “These words (*файно*, *когут*, *бульба*) should be removed from vocabulary, because they clog my speech”. It is not surprising that 5% of respondents indicated that their vocabulary lacked dialect words. However, most still submit a list of dialect words, among which the most frequent are: *баняк*, *бульба*, *бусько*, *галяретка*, *зупа*, *когут*, *пляцки*, *рантка*, *ровер*, *стрих*, *філіжанка* (the southwestern dialect); *ласкавиця* (*грім*), *гладишка* (*гличик*), *лісопед* (*велосипед*), *хупавий* (*гарний*) (the northern dialect).

Social dialecticisms, in particular slang words, jargon words, respondents characterize as the words that “help to express emotions better” (from the essay of the student of the Faculty of Foreign Languages). Students evaluate this vocabulary positive mostly, in contrast to territorial dialectics. Respondents distinguish **youth slang**: *прикид* (*the wear*), *бабло* (*the money*), *злізнути* (*to run away*), *базар* (*a conversation*), *музон* (*a music*), *месидж* (*a message*); *тусовка* (*a party*); **student's slang**: *дек* (*the Dean*), *гуртяк* (*a chummary*), *стінюха* (*a scholarship*), *курсак* (*a Coursework*), *універ* (*the University*), *ноут* (*a computer*); **computer slang**: *гуґлити* (*to search the internet network*), *завуцати* (*to spend a lot of time on social networks*),

вірусняк (*the viruses*), юзер (*a user*), геймер (*a gamer*), вінда (*Windows operating system*), века (*a social network*); **slang of the debaters**: рум (*the presence of 8 players in one audience*), харм (*a harm*), бенефім (*a preference*), сліп (*the choice of winner by voting method*).

15% of the interviewed students singled out in their lexicon jargon words, in particular professional jargon words. However, the latter, for the most part, characterize the sphere of additional activity, for example, music (*hands-on – hands on the instrument; лабух – a musician who plays under any conditions; listener – a person who plays not on notes but on hearing; go to neighbors – play not on notes; до-ре-мі-до-ре! – go away!*), sports (*ката – shoulders; хана – nose; цукі – kick*) and other. In isolated cases, respondents confuse the concept of *social dialect* with the notion of *surzhyk*. For example, the surzhyk words *облом, напруг, стрьомно* are interpreted as social dialectics.

There are cases of imposing the concepts of «slang» and «jargon». In particular, part of the respondents interpret the words *кайфувати, фішка, мажор, злиняти, бабки, прикид* as slang words, and another part of interviewed students interpret the same words as jargon vocabulary.

The respondents distinguish in different groups surzhyk words and words parasites, although sometimes these concepts are superimposed on one another. For example, surzhyk words *кароць, міна, ладно, канец* are often interpreted as the words parasites. Among other commonly used surzhyk words are: *всьо, даже, жесьть, вроді, в крайньому випадку, за умовчанням, общага, получити, здача, нє, завіряю вас, чуть-чуть, щас* and others. The most frequent words parasites in the students vocabulary are: *ну, га, ок, тшту того*.

Students of the Faculty of Foreign Languages singled out so-called “slang abbreviations” – abbreviations of English phrases: *лол* (from English «Laughing Out Loud») laugh loudly, *анс* (from English «answer») answer, *реп* (from English «repetition») repetition; *омг* (from English «O my God!») О мій Боже!; *імхо* – (from English «in my humble opinion») in my opinion. Significant part of the lexicon of the students of Foreign Languages Faculty are also barbarisms that respondents describe as social dialecticisms: *намі* (from English – a party), *хай* (from English – hi!), *юзату* (from English – to use); *сопі* (from English – sorry); *пліз* (from English – please); *крейзі* (from English – crazy); *месидж* (from English – a message); *лайкнути* (from English – to like).

About 15% of the interviewed students characterize the linguistic personality by criterion of belonging to a part of the language. Emphasize the verbal and noun linguistic personality. The most of respondents characterize

the linguistic personality as a verbal one. In individual cases, we record the description of the LP in terms of the degree of creativity: the respondents singled out a creative and non-creative LP.

As already mentioned above, a part of respondents (about 12%) defined a linguistic personality through the notion of linguistic consciousness. One of the tasks of the experiment was to determine the level of language consciousness of respondents.

In modern linguistic studies, the notion of “linguistic consciousness” is viewed mainly in two aspects: cognitive linguistic and sociolinguistic. As an object of cognitive linguistics research, linguistic consciousness is interpreted as a part of the consciousness that “provides mechanisms of speech activity” [2, 34]. In sociolinguistic works, the term of «linguistic consciousness» is interpreted as «the person’s attitude to language and linguistic reality» [11, 88], which includes «knowledge, feelings, assessments and instructions on language and linguistic reality» [12, 13]. In this sense the notion of linguistic consciousness is conceptually close to the concepts of “national consciousness”, “linguistic stability” and “linguistic personality”. As a component of the linguistic personality, linguistic consciousness can manifest itself at low, medium and high levels [14]. Indicators of the level of linguistic consciousness of the respondents in the proposed article were language knowledge (the theoretical justification of the notion of “linguistic personality”, the ability to describe vocabulary) and linguistic assessments (the ability to give a description and assessment of vocabulary).

Students with a low level of linguistic consciousness operate with general concepts. They do not define the term of “linguistic personality”. The characteristic of the lexicon is unreasonable, it is reduced to two or three points. The attitude to language is purely instrumental. For example, “Language is an instrument. My attitude to the language is as to the instrument and no more” (from the essay of the student of the Philosophy Faculty). The number of respondents with low level of linguistic consciousness is about 25%.

Students who substantiate the concept of “linguistic personality” in their essays, demonstrate good knowledge of linguistic norms, give a detailed description of the lexicon, we consider them to have a medium level of linguistic consciousness. There are 55% of students among respondents with medium level of linguistic consciousness.

Own definition of the notion of linguistic personality, the proper operation of sociolinguistic terms, exhaustive description and evaluation of the lexicon were the basis for qualifying the authors of such essays, such as those with a high level of linguistic consciousness (about 20% of the interviewed students). In particular, a student with a high level of linguistic conscious-

ness gives his own classification of the student's linguistic personality, distinguishing "Rus" students (students who speak Russian); *chameleon students* (students who switch to the language of the interlocutor, who do not have language stability); "Surzh" students (students who communicate with surzhyk words); *patriot students* (students who speak the state language) (from the essay of the student of the Faculty of Foreign Languages).

Conclusions and perspectives of further research. Consequently, according to the results of the experiment, not all respondents are aware of themselves as a linguistic personality, and one third of the respondents cannot describe their vocabulary. One of the reasons is the low level of linguistic consciousness as the main component of the linguistic personality. The prospect of research is seen in the development of methods for raising the student's language consciousness to introduce them into the practice of educational activities.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ, Академія.
2. Гапченко О. (2011). Мовна свідомість людини як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*, 22, 31-34.
3. Голубовська І. О. (2004). *Етнічні особливості мовних картин світу*. Київ, Логос.
4. Голубовська І. О. (2008). *Мовна особистість як лінгвокультурний феномен*. Взято з http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/025_033.pdf
5. Залевская А. А. (1999). *Введение в психолінгвістику*. Москва, Рос. гос. гуманит. ун-т.
6. Караулов Ю. Н. (1987). *Русский язык и языковая личность*. Москва, Наука.
7. Карасик В. И. (2004). *Языковой круг : личность, концепты, дискурс*. Москва, Гнозис.
8. Клобукова Л. П. (1997). Феномен языковой личности в свете лингводидактики. *Язык, сознание, коммуникация*, 1, 25-31.
9. Мазелова О. В. (2014). *Еволюція поняття «мовна особистість» у сучасних лінгвістичних дослідженнях*. Взято з http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/48/27.pdf
10. Мацюк З., Станкевич Н. (2005). *Українська мова професійного спілкування*. Київ, Каравела.
11. Попова О. В. (2012). Мовна свідомість та мовно-національна ідентифікація мешканців міста Миколаїв. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*, 183; 195, 87-90.

12. Селігей П. О. (2012). *Мовна свідомість : структура, типологія, виховання*. Київ, Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
13. Сиротинина О. Б. (1998). Социолінгвістический фактор в становленні мовної особистості. *Языковая личность: социолінгвістические и емотивные аспекты*. Волгоград, Саратов, Перемена, 3-9.
14. Щепанська Х. А. (2016). Формування мовної свідомості як одне із завдань курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Гуманітарна складова у світлі сучасних освітніх парадигм. Матеріали Всеукраїнської дистанційної науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Харків, Вид-во НФаУ, 378-383.

REFERENCES

1. Batshevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikativnoi linhvistyky [The basics of communicative linguistics]*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian]
2. Napchenko, O. (2011). *Movna svidomist liudyny yak ob'ekt linhvistychnykh doslidzhen [The linguistic consciousness of man as an object of linguistic research]*. Journal of the Kyiv Taras Shevchenko National University, 22, 31-34. [in Ukrainian]
3. Holubovska, I. O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu [Ethnic peculiarities of the language pictures of the world]*. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian]
4. Holubovska, I. O. (2008). *Movna osobystist yak linhvokulturnyi fenomen [Language personality as a linguistic cultural phenomenon]*. Retrieved from http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/025_033.pdf [in Ukrainian]
5. Zalevskaya, A. A. (1999). *Vvedenie v psikholingvistiku [Introduction to psycholinguistics]*. Moscow: Russian State Humanitarian University. [in Russian]
6. Karaulov, Yu. N. (1987). *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost [Russian language and language personality]*. Moscow: Nauka. [in Russian]
7. Karasik, V. I. (2004). *Yazykovoy krug : lichnost, kontsepty, diskurs [Language Circle: Personality, Concepts, Discourse]*. Moscow: Gnozis. [in Russian]
8. Klobukova, L. P. (1997). *Fenomen yazykovoy lichnosti v svete lingvodidaktiki [The phenomenon of language personality in the light of linguodidactics]*. *Yazyk, soznanie, kommunikatsiya – Language, consciousness, communication*, 1, 25-31. [in Russian]
9. Mazepova, O. V. (2014). *Evoliutsiia poniattia «movna osobystist» u suchasnykh linhvistychnykh doslidzhenniakh. [The evolution of “language personality” concept in modern linguistic researches]*. Retrieved from http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/48/27.pdf [in Ukrainian]
10. Matsiuk, Z., Stankevych N. (2005). *Ukrainska mova profesiinoho spilkuvannia [Ukrainian language of the professional communication]*. Kyiv: Karavela. [in Ukrainian]
11. Popova, O. V. (2012). *Movna svidomist ta movno-natsionalna identyfikatsiia meshkantsiv mista Mykolaiv [Linguistic consciousness and linguistic-national identification of the inhabitants of the Mykolaiv city]*. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Movoznavstvo – Scientific works. Philology. Linguistics*, 183; 195, 87-90. [in Ukrainian]

12. Selihei, P. O. (2012). *Movna svidomist : struktura, typolohiia, vykhovannia [Linguistic consciousness: structure, typology, upbringing]*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiiia» – Publishing House «Kyiv-Mohyla Academy». [in Ukrainian]

13. Sirotinina, O. B. (1998). *Sotsiolingvisticheskiy faktor v stanovlenii yazykovoy lichnosti [Sociolinguistic factor in the formation of the language personality.]*. *Yazykovaya lichnost: sotsiolingvistichnskie i emotivnye aspekty – Language personality: sociolinguistic and emotive aspects*. Volgograd, Saratov: Peremena, 3-9. [in Russian]

14. Shchepanska, Kh. A. (2016). *Formuvannia movnoi svidomosti yak odne iz zavdan kursu «Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam)» [Formation of linguistic consciousness as one of the tasks of the course «Ukrainian language (in professional orientation)»]*. *Humanitarna skladova u svitli suchasnykh osvitnikh paradyhm. Materialy Vseukrainskoi dystantsiinoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu – Humanitarian component in the light of modern educational paradigms. Materials of the All-Ukrainian Distance Scientific and Practical Conference with International Participation* (pp. 378-383). Kharkiv: Publishing House NFaU.

ЗМІСТ

Бурковська Олена. ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНІВ ЛІСІВНИЦТВА	4
Гавадзин Оксана. ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В ГОВІРКАХ У СВІТЛІ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ З ПРОЕКЦІЄЮ НА АРЕАЛ ПОКУТТЯ.....	16
Грещук Василь, Грещук Валентина. МОВНА КАРТИНА СВІТУ ГУЦУЛІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ. ПОЛОНИНА	28
Котович Віра. ТЕМПОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ БІНАРНИХ ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ	39
Огар Анна. КОНЦЕПТИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ	49
Патен Ірина. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ «БАГАТСТВО-БІДНІСТЬ» У СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ПАРЕМІОЛОГІЇ.....	59
Сменова Людмила. СЛОВОТВІРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В ДІЄСЛІВНІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ	69
Федурко Марія. МОРФОНОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЕКСПРЕСИВНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ: ПРОВІДНІ ЗАСОБИ Й МОДЕЛІ.....	79
Федурко Оксана. ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ПРИСЛІВНИКИ У РЕЧЕННЯХ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ СТАНУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	88
Філь Галина. НАЦІОНАЛЬНА СИМВОЛІКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТАМИ-ЗООНІМАМИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА БІЛОРУСЬКОЇ МОВ).....	98
Гайдук Світлана. ОБРАЗ ОРЛА ЯК УОСОБЛЕННЯ ПОЕТА У ПОЕЗІЇ ЕПОХИ РОМАНТИЗМУ	108
Гоцинець Ірина. КОНТЕКСТНА СЕМАНТИКА АСОЦІАТУ ЧАС У МОВІ ПОЕЗІЇ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ТЕМАТИКИ	120
Ніколаєва Тетяна. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОСЛІДОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ	130
Осецький Йосип. ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА ЕТИМОЛОГІЯ НАЗВ ОБРЯДОВИХ ВЕЛИКОДНІХ ЯЄЦЬ У СВІТЛІ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ І СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ	141
Смерчко Антон. ОБРАЗ ЖІНКИ В АФОРИСТИЧНІЙ ТА ПАРЕМІОЛОГІЧНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ).....	151

Тупиця Олександр. ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ В КОМПОЗИЦІЇ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ	162
Кравченко-Дзондза Олена. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	172
Лужецька Леся. ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИНТАКСИСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД	181
Луців Світлана. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСТУПНОСТІ У ПІДГОТОВЦІ РУКИ ДО ПИСЬМА ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА УЧНІВ ПЕРШОГО КЛАСУ	191
Надім'янова Тетяна. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	200
Федурко Марія, Том'як Мар'яна. ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ В ПОЧАТКОВІЙ МОВНІЙ ОСВІТІ СЬОГОДЕННЯ.....	212
Щепанська Христина. МОВНА ОСОБИСТІСТЬ СТУДЕНТА: ВЕРБАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ РІВЕНЬ РЕАЛІЗАЦІЇ	221

CONTENTS

Burkovska Olena. THE PHENOMENON OF POLYSEMY IN THE SYSTEM OF UKRAINIAN FORESTRY TERMS.....	6
Gavadzyn Oksana. DYNAMIC PROCESSES IN THE CONTROL OF THE LIGHTING OF LINGUISTIC STUDIES WITH THE PROJECTION ON THE AREAL POKUTTIA.....	16
Greshchuk Vasył, Greshchuk Valentyna. THE HUTSUL LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD FROM THE PERSPECTIVE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF FICTION. POLONYNA	28
Kotovyčh Vira. TEMPORAL ASPECT OF THE BINARY OIKONIMS OF UKRAINE	39
Ohar Anna. CONCEPTS OF THE MODERN UKRAINIAN ARTISTIC DISCOURS	49
Paten Iryna. LINGOCULTURAL CONCEPTS «WEALTH-POVERTY» IN SLAVIC PAREMIOLOGY	59
Smenova Lyudmyla. WORD-FORMATIVE AND SEMANTIC NEOLOGISMS IN VERB VOCABULARY OF UKRAINIAN LANGUAGE AT THE BEGINNING OF THE XXIST CENTURY.....	69
Fedurko Mariia. MORPHONOLOGICAL ACCOMPANIMENT OF EXPRESSIVE WORD FORMATION: LEADING WAYS AND MODELS	79
Fedurko Oksana. ADJECTIVAL ADVERBS WITH PREDICATES OF STATE IN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES	88
Fil Galyna NATIONAL SYMBOL OF FRAZEOLOGICAL UNITS WITH ZONOMIC COMPONENTS (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN, RUSSIAN AND BELARUSIAN LANGUAGES).....	98
Hayduk Svitlana EAGLE IMAGE AS THE PERSONIFICATION OF POET IN THE POETRY OF THE ROMANTIC ERA	108
Hotsynets Iryna CONTEXTUAL SEMANTIC OF THE ASSOCIATE TIME IN THE LANGUAGE OF CHORNOBYL POETRY.....	120
Nikolaieva Tetiana FEATURES OF THE CONSECUTIVE TRANSLATION	130
Osetsy Yosyp INDO-EUROPEAN ETHYMOLOGY OF THE TITLE OF OBJECTIVE BREAST YEARS IN THE LIGHT OF ETHNOLINGUISTICS AND SYSTEMAL ANALYSIS.....	141
Smerchko Anton THE MENTAL IMAGE OF WOMAN IN APHORISTIC AND PAREMIOLOGICAL PHRASEOLOGY (IN UKRAINIAN, POLISH AND RUSSIAN LANGUAGES).....	151

Tupytsya Oleksandr. FUNCTIONAL-PRAGMATIC POTENTIAL OF NON-EQUIVALENT LEXICAL UNITS IN THE COMPOSITION OF THE POETIC TEXT.....	162
Kravchenko-Dzondza Olena. LINGUODIDACTIC PRINCIPLES OF FORMING OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHER OF ELEMENTARY SCHOOL	172
Luzhetska Lesya. STUDYING OF SYNTAX ELEMENTS AT THE ELEMENTARY SCHOOL: COMMUNICATIVE-ACTIVITY APPROACH	181
Lutsiv Svitlana. PROVIDING NEXT LEARNING PRACTICE AND PRACTICES FOR THE FIRST CLASS FOR HAND TRAINING TO THE CHILD LETTER OF THE PRIMARY SCHOOL.....	191
Nadimyanova Tetiana. SPECIFIC FEATURES OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN THE ACTIVITIES OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHER	200
Fedurko Mariia, Tomiak Mariana. LITERATURE OF HOMELAND AND SOCIO-CULTURAL COMPONENT IN PRIMARY LANGUAGE EDUCATION TODAY	212
Shchepanska Krystyna. STUDENT'S LANGUAGE PERSONALITY: VERBAL-SEMANTIC LEVEL OF REALIZATION.....	221

Для нотаток

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**РІДНЕ СЛОВО
В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ
ВИМІРІ**

Збірник наукових праць

**NATIVE WORD
IN ETHNOCULTURAL
DIMENSION**

Scientific Papers Collection

Головний редактор

Марія Федурко

Редактори-упорядники

*Світлана Гіряк, Віра Котович, Олена Кравченко-Дзондза, Леся
Лужецька, Світлана Луців, Анна Озар, Оксана Скварок, Галина Філь*

Макетування та верстка

Василь Герман

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 28.09.2018 р. Підписано до друку 01.10.2018 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 13,7. Зам. № 1291. Наклад 100 прим.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПÓСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна

тел.: (03244) 2-23-35, 3-38-50.

E-mail: posvitdruk@gmail.com